

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Mahāvagga-aṭṭhakathā

1. Maggasaṃyuttaṃ

1. Avijjāvaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. Mahāvaggassa (3.0153) paṭhame **pubbaṅgamā**ti sahaḥātavasena ca upanissayavasena cāti dvīhākārehi pubbaṅgamā. **Samāpattiyā**ti samāpajjanāya sabhāvapaṭilābhāya, uppattiyāti attho. **Anvadeva ahirikaṃ anottappanti** sā panesā yadetaṃ alajjanākārasaṅghikaṃ ahirikaṃ, abhāyanākārasaṅghitañca anottappaṃ, etaṃ anudeva saheva ekatova, na vinā tena uppajjati attho. **Avijjāgatassā**ti avijjāya upagatassa samannāgatassa. **Micchādiṭṭhī**ti ayāthāvadiṭṭhi aniyyānikadiṭṭhi. **Pahotī**ti hoti uppajjati. **Micchāsaṅkappā**dīsipi ayāthāva-aniyyānikavaseneva micchābhāvo veditabbo. Iti imāni aṭṭhapi akusaladhammasamāpattiyā micchatta-aṅgāni nāma honti. Tāni pana na ekakkaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhanti.

Kathaṃ? Yadā hi diṭṭhisampayuttacittaṃ kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpentaṃ uppajjati, tadā micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhī (3.0154) micchākammantoti cha aṅgāni honti. Yadā diṭṭhivippayuttaṃ, tadā micchādiṭṭhivajjāni pañca. Yadā tāneva dve vacīviññattiṃ samuṭṭhāpenti, tadā micchākammantaṭṭhāne micchāvācāya saddhiṃ tāneva cha vā pañca vā. Ayaṃ ājīvo nāma kuppamāno kāyavacīdvāresuyeva aññatarasmiṃ kuppati, na manodvāre. Tasmā yadā ājīvasīsenā tāneva cittāni kāyavacīviññattiyo samuṭṭhāpenti, tadā kāyakammaṃ micchājīvo nāma hoti, tathā vacīkammanti micchājīvassa vasena tāneva cha vā pañca vā. Yadā pana viññattiṃ asamuṭṭhāpetvā tāni cittāni uppajjanti, tadā micchādiṭṭhimicchāsaṅkappamicchāvāyāmamicchāsatimicchāsamādhivasena pañca vā, micchāsaṅkappādivasena cattāri vā hontīti evaṃ na ekakkaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhanti.

Sukkapakkhe **vijjā**ti kammassakataññaṃ. Ihāpi sahaḥātavasena ca upanissaya-

vasena cāti dvīhākārehi pubbaṅgamatā veditabbā. **Hirottappanti** hirī ca otta-ppañca. Tattha lajjanākārasaṅṅhitā hirī, bhāyanākārasaṅṅhitam ottappaṃ. Aya-mettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vuttova. **Vijjāgatassāti** vijjāya upa-gatassa samannāgatassa. **Viddasunoti** viduno paṇḍitassa. **Sammādiṭṭhīti** yāthāva-diṭṭhi niyyānikadiṭṭhi. **Sammākammantā** dīsupi eseva nayo. Iti kusaladhammasamā-pattiyā imāni aṭṭhaṅgāni honti, tāni lokiyamaggakkhaṇe na ekato sabbāni labbhanti, lokuttaramaggakkhaṇe pana labbhanti. Tāni ca kho paṭhamajjhānika-magge, dutiyajjhānikādīsū pana sammāsaṅkappavajjāni satteva honti.

Tattha yo evaṃ vadeyya “yasmā majjhimanikāyamhi mahāsaḷāyatanikasutte (ma. ni. 3.431) ‘yā tathābhūtassa diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtassa, saṅkappo, svāssa hoti sammāsaṅkappo. Yo tathābhūtassa vāyāmo, svāssa hoti sammāvāyāmo. Yā tathābhūtassa sati, svāssa hoti sammāsati. Yo tathābhūtassa samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacī-kammaṃ ājīvo ca suparisuddho’ti vuttaṃ tasmā pañcaṅgikopi lokuttaramaggo hoti”ti so vattabbo- tasmimyeva sutte “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti idaṃ kasmā na passasi (3.0155)? Yaṃ panetaṃ “pubbeva kho panassā”ti vuttaṃ, taṃ pabbajitadivasato paṭṭhāya parisuddhabhā-vadassanattaṃ. Pabbajitadivasato paṭṭhāya hi parisuddhāni kāyakammādīni lokuttaramaggakkhaṇe atiparisuddhāni hontīti ayamatto dīpito.

Yampi abhidhamme vuttaṃ “tasmim kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hoti”-ti (vibha. 212), taṃ ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yasmiñhi kāle micchākam-mantaṃ pahāya sammākammantaṃ pūreti, tasmim kāle micchāvācā vā micchā-jīvo vā na hoti, diṭṭhi saṅkappo vāyāmo sati samādhīti imesuyeva pañcasu kāraka-ṅgesu sammākammanto pūrati. Virativasena hi sammākammanto pūrati nāma. Sammāvācāsammā-ājīvesupi eseva nayo. Iti imaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Lokiyamaggakkhaṇe ca pañceva honti, virati pana aniyatā. Tasmā “cha-aṅgiko”ti avatvā “pañcaṅgiko”tveva vuttaṃ. “Yā ca, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato tīhi kāyaducca-ritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriya akaraṇaṃ, ayaṃ bhikkhave sammāka-mmanto ariyo anāsavo lokuttaramaggo”ti (ma. ni. 3.139). Evaṃ pana mahācattālī-sakasuttādīsū anekesu suttesu sammākammantādīnañca lokuttaramaggassa aṅgabhāvasiddhito aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggo hotīti veditabboti. Imasmim sutte ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo lokiyalokuttaramissakova kathito. Dutiyam kosalasaṃ-yutte vuttameva.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **sakalamidaṃ bhanteti** ānandatthero sāvaka-pāramiñṇāṇassa matthakaṃ appattatāya sakalampi maggabrahmacariyaṃ kalyāṇamittasannissayena labbhati na añṇāsi, dhammasenāpati pana sāvaka-pāramiñṇāṇassa matthake ṭhitattā añṇāsi, tasmā evamāha. Tenevassa bhagavā **sādhu sādhu** Ti sādhu-kāramadāsi.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. Catutthe (3.0156) **sabbasetena vaḷavābhirathenā**ti sakalasetena catūhi vaḷavāhi yuttarathena. So kira sabbo sacakkapañjarakubbaro rajataparikkhitto hoti. Ratho ca nāmesa duvidho hoti- yodharatho, alaṅkāraratho. Tattha yodharatho caturassasaṅṭhāno hoti nātimahā dvinnam tiṇṇam vā janānam gahaṇasamattho. Alaṅkāraratho mahā hoti dīghato dīgho puthulato puthulo ca, tattha chattaggāhako vālabījaniggāhako tālavaṇṭaggāhakoti evaṃ aṭṭha vā dasa vā sukheva ṭhātum vā nisīditum vā nipajjitum vā sakkonti. Ayampi alaṅkārarathoyeva.

Setā sudam assāti tā vaḷavā pakatiyā setavaṇṇāva. **Setālaṅkārā**ti pasādhanam tāsam rajatamayam ahosi. **Seto ratho**ti rathopi vuttanayeneva rajataparikkhittatā tattha tattha dantakammakhacitattā ca setova. **Setaparivāro**ti yathā aññe rathā sīhacammaparivārāpi honti, byagghacammaparivārāpi paṇḍukambalaparivārāpi honti, na evaṃ esa. Esa pana ghanadukūlena parivārīto ahosi. **Setā rasmiyoti** rasmiyopi rajatapanāḷisuparikkhittā. **Setā patodalaṭṭhī**ti patodalaṭṭhipi rajataparikkhittā.

Setam chattanti rathamajjhe ussāpitachattampi setameva ahosi. **Setam uṇhī-****santi** aṭṭhaṅgulavitthāro rajatamayo uṇhīsapaṭṭo seto. **Setāni vatthānī**ti vatthānīpi setāni pheṇapuñjavaṇṇāni. Tesu nivāsanaṃ pañcasatagghanakaṃ, uttarāsaṅgo sahasagghanako. **Setā upāhanā**ti upāhanā nāma maggāruḷhassa vā honti aṭṭaviṃ vā pavisantassa. Ayaṃ pana ratham abhiruḷho, tenassa tadanucchaviko rajatapaṭṭisevito pādālaṅkāro nāma esa evaṃ vuttoti veditabbo. **Setāya sudam vālabījani-****yāti** phalikamayadaṇḍāya setacamaravālabījaniyā. Na kevalaṅca ettakamevassa setam ahosi, so pana brāhmaṇo setavilepanam vilimpi, setamālam piḷandhi, dasasu aṅgulīsu aṅgulimuddikā kaṇṇesu kuṇḍalānīti evamādi alaṅkāropissa rajatamayova ahosi (3.0157). Parivārabrāhmaṇāpissa dasasahasamattā tatheva setavatthavilepanamālālaṅkāraṃ ahesum.

Yaṃ panetaṃ **sāvattiyā niyyāyantanti** vuttam, tatrāyaṃ niyyāyanavibhāvanā- so kira channaṃ channaṃ māsānaṃ ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti- “ito ettakehi divasehi nagaraṃ padakkhiṇaṃ karissati”ti puretameva ghosānā kayirati. Taṃ sutvā ye nagarato na pakkantā, te na pakkamanti. Yepi pakkantā, tepi “puñṇavato sirisampattiṃ passissāmā”ti āgacchanti. Yaṃ divasaṃ brāhmaṇo nagaraṃ anuvicarati, tadā pātova nagaravīthiyo sammajjitvā vālikaṃ okiritvā lāja- pañcamehi pupphehi vippakiritvā puṇṇaghaṭe ṭhapetvā kadaliyo ca dhaje ca ussā- petvā sakalanagaraṃ dhūpitavāsitaṃ karonti.

Brāhmaṇo pātova sīsaṃ nhāyitvā purebhattaṃ bhuñjitvā vuttanayeneva setava- tthādīhi attānaṃ alaṅkaritvā pāsādā oruyha ratham abhiruhati. Atha naṃ te brāhmaṇā sabbasetavatthavilepanamālālaṅkāraṃ setacchattāni gahetvā parivā- renti. Tato mahājanassa sannipātathaṃ paṭhamameva taruṇadārakānaṃ phalā- phalāni vikiranti, tadanantaram māsakarūpādīni, tadanantaram kahāpaṇe viki- ranti. Mahājano sannipatati, ukkuṭṭhiyo ceva celukkhepā ca vattanti. Atha brāhmaṇo maṅgalikasovatthikādīsu maṅgalāni ceva suvatthiyo ca karontesu

mahāsampattiyā nagaraṃ anuvicarati. Puññavantā manussā ekabhūmikādipā-
sāde āruyha sukapattasadisāni vātapānakavāṭāni vivarivā olokenti. Brāhmaṇopi
attano yasasirisampattiyā nagaraṃ ajjhottharanto viya dakkhiṇadvārābhimukho
hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Tamenam jano disvāti mahājano taṃ rathaṃ disvā. **Brahmanti** seṭṭhādhivacana-
metaṃ. **Brahmaṃ vata bho yānanti** seṭṭhayānasadisam vata bho yānanti aya-
mettha attho. **Imasseva kho etanti**, ānanda, manussā nāma vaṇṇabhāṇakānaṃ
dhanam datvā attano dārikānaṃ vaṇṇagītaṃ gāyāpentī “abhirūpo hoti dassaniyo
mahaddhano mahābhogo”ti, na ca tena vaṇṇabhāṇanamattena abhirūpā vā honti
mahaddhanā vā, evameva mahājano (3.0158) brāhmaṇassa rathaṃ disvā-
“brahmaṃ vata bho yānan”ti kiñcāpi evaṃ vaṇṇam bhaṇati, na panetaṃ yānam
vaṇṇabhāṇanamatteneva brahmayānam nāma hoti. Lāmakañhi etaṃ chavaṃ.
Paramatthena pana imasseva kho etaṃ, ānanda, ariyassa aṭṭhaṅgikassa
maggassa adhivacanaṃ. Ayañhi sabbadosavigamena seṭṭho, iminā ca ariyā
nibbānam yantīti **brahmayānam** itipi, dhammabhūtattā yānattā ca **dhammayānam**
itipi, anuttarattā kilesasaṅgāmassa ca vijitattā **anuttaro saṅgā mavijayo** itipi vattum
vaṭṭati.

Idānissa niddosabhāvañceva saṅgā mavijayabhāvañca dassento **rāgavinayapari-
yosānāti**-ādimāha. Tattha rāgaṃ vinayamānā pariyosāpeti pariyosānam gacchati
nipphajjatīti rāgavinayapariyosānā. Esa nayo sabbattha.

Yassa saddhā ca paññā cāti yassa ariyamaggayānassa saddhānusārivasena
saddhā, dhammānusārivasena paññāti ime dve dhammā sadā dhuraṃ yuttā, tatra-
majjhattatāyuge yuttāti attho. **Hirī isāti** attanā saddhiṃ adhiviṭṭhena bahiddhāsamu-
ṭṭhānena ottappena saddhiṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī yassa maggarathassa isā.
Mano yottanti vipassanācittañca maggacittañca yottaṃ. Yathā hi rathassa vākādi-
mayaṃ yottaṃ goṇe ekābaddhe karoti ekasaṅgahite, evaṃ maggarathassa lokiya-
vipassanācittaṃ atirekapaññāsa, lokuttaravipassanācittaṃ atirekasaṭṭhi kusala-
dhamme ekābaddhe ekasaṅgahe karoti. Tena vuttaṃ “mano yottan”ti. **Sati āra-
kkhasārathīti** maggasampayuttā sati ārakkhasārathi. Yathā hi rathassa ārakkho
sārathi nāma yoggiyo. Dhuraṃ vāheti yojeti akkhaṃ abbhañjati rathaṃ peseti
rathayuttake nibbisevane karoti, evaṃ maggarathassa sati. Ayañhi ārakkhapaccu-
paṭṭhānā ceva kusalākusalānañca dhammānaṃ gatiyo samanvesatīti vuttā.

Rathoti ariya-aṭṭhaṅgikamaggaratho. **Sīlaparikkhāro**ti catupārisuddhisīlālaṅkāro.
Jhānakkhoti vipassanāsampayuttānaṃ pañcanaṃ jhānaṅgānaṃ vasena jhāna-
maya-akkho. **Cakkavīriyoti** vīriyacakko, kāyikacetasikaṅkhātāni dve vīriyāni
assa cakkānīti attho. **Upekkhā dhurasamādhīti** (3.0159) dhurassa samādhī, unna-
tonatākārassa abhāvena dvinnampi yugapadesānaṃ samatāti attho.

Ayañhi tatra majjhattupekka cittuppādassa līnuddhaccabhāvaṃ haritvā payoga-majjhante cittaṃ ṭhāpeti, tasmā imassa maggarathassa “dhurasamādhī”ti vuttā. **Anicchā parivāraṇanti** bāhirakarathassa sīhacammādhīni viya imassāpi ariyama-ggarathassa alobhasaṅkhātā anicchā parivāraṇaṃ nāma.

Abyāpādoti mettā ca mettāpubbabhāgo ca. **Avihimsāti** karuṇā ca karuṇāpubba-bhāgo ca. **Viveko**ti kāyavivekādi tividhaviveko. **Yassa āvudhanti** yassa ariyama-ggarathe ṭhitassa kulaputtassa etaṃ pañcavidhaṃ āvudhaṃ. Yathā hi rathe ṭhito pañcahi āvudhehi sapatte vijjhati, evaṃ yogāvacaropi imasmim̃ lokiyalokuttarama-ggarathe ṭhito mettāya dosaṃ vijjhati, karuṇāya vihiṃsaṃ, kāyavivekena gaṇasa-ṅgaṇikaṃ, cittavivekena kilesasaṅgaṇikaṃ, upadhivivekena sabbākusalaṃ vijjhati. Tenassetam̃ pañcavidhaṃ “āvudhan”ti vuttaṃ. **Titikkhāti** duruttānaṃ durā-gatānaṃ vacanapathānaṃ adhivāsanakkhanti. **Cammasannāhoti** sannaddha-cammo. Yathā hi rathe ṭhito rathiko paṭimukkacammo āgatāgate sare khamati, na naṃ te vijjhati, evaṃ adhivāsanakkhantisamannāgato bhikkhu āgatāgate vacana-pathe khamati, na naṃ te vijjhati. Tasmā “titikkhā cammasannāho”ti vutto. **Yoga-kkhemāya vattatīti** catūhi yogehi khemāya nibbānāya vattati, nibbānābhimukho gacchatiyeva, na tiṭṭhati na bhijjatīti attho.

Etadattani sambhūtanti etaṃ maggayānaṃ attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attani sambhūtaṃ nāma hoti. **Brahmayānaṃ anuttaranti** asadisam̃ seṭṭhayānaṃ. **Niyyanti dhīrā lokamhāti** yesam̃ etaṃ yānaṃ atthi, te dhīrā paṇḍita-purisā lokamhā niyyanti gacchanti. **Aññadatthūti** ekaṃsena. **Jayaṃ jayanti** rāgā-dayo sapatte jinantā jinantā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. Pañcame **ayamevāti** evasaddo niyamatto. Tena aññaṃ maggaṃ paṭikkhi-pati. Imasmim̃ sutte vaṭṭadukkhañceva missakamaggo ca kathito. Chaṭṭhaṃ uttā-nameva.

7. Duttiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. Sattame (3.0160) **nibbānadhātuyā kho etaṃ bhikkhu adhivacananti** asaṅkha-tāya amatāya nibbānadhātuyā etaṃ adhivacanaṃ. **Āsavānaṃ khayō tena vucca-tīti** apica tena rāgādivinayena āsavānaṃ khayotipi vuccati. Āsavakkhayo nāma arahattaṃ, arahattassāpi etaṃ rāgavinayoti-ādi nāmamevāti dīpeti. **Etadvocāti** “sathārā nibbānadhātūti vadantena amataṃ nibbānaṃ kathitaṃ, maggo panassa na kathito. Taṃ kathāpessāmī”ti anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avoca.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **katamā ca bhikkhave sammādiṭṭhīti** ekena pariyāyena aṭṭhaṅgika-maggaṃ vibhajitvā puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo idaṃ desanaṃ

ārabhi. Tattha **dukkhe ñāṇanti** savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇava-sena catūhākārehi uppannaṃ ñāṇaṃ. Samudayepi eseva nayo. Sesesu pana dvīsu sammasanassa abhāvā tividhameva vaṭṭati. Evametaṃ “dukkhe ñāṇan”ti-ā-dinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ.

Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni vivaṭṭaṃ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo”ti evaṃ saṅkhepena ca, “katame pañcakkhandhā rūpakkhandho”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyasanti-ke uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacarō kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu- “nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, magga-saccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpan”ti evaṃ savaneneva kammaṃ karoti. So evaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena ...pe... maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggaḥaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu (3.0161) kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana patta-saccassa hoti. Imassa bhikkhuno pubbe pariggahato- “dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva hoti ...pe... maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkha-saccañhi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu “aho dukkhan”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhūñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ dvinnaṃ dassanattāya payogo bhavaggaggahaṇatthaṃ hatthapasāraṇaṃ viya avīciphusanatthaṃ pādapasāraṇaṃ viya satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggaḥādivasena idaṃ “dukkhe ñāṇan”ti-ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti.

Nekkhammasaṅkappādīsu kāmāpaccaṇīkaṭṭhena kāmato nissaṭabhāvena vā, kāmaṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmāpadaghātaṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sabbepi ca te nekkhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṃsāviraṃsaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisā-dhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ **sammāsaṅkappo** nāma.

Musāvādā veramaṇīādayopi musāvādādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubba-

bhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu uppannāya (3.0162) akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammāvācā** Nāma.

Pāṇātipātā veramaṇī ādayopi pāṇātipātādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubba-bhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tisu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammākammanto** nāma.

Micchā-ājivanti khādaniyabhojanīyādīnaṃ atthāya pavattitaṃ kāyavacīduccaritaṃ. **Pahāyāti** vajjetvā. **Sammā-ājivenāti** buddhapasatthena ājivena. **Jīvikaṃ kappetīti** jīvitavuttiṃ pavatteti. Sammājivopi kuhanādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā. Maggakkhaṇe pana imesuyeva sattasu ṭhānesu uppannāya micchājivadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammā-ājivo** nāma.

Anuppannānanti ekasmiṃ bhave tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṃ, parassa pana uppajjamāne disvā- “aho vata me evarūpā pāpakā dhammā na uppajjeyyun”ti evaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya. **Chandanti** tesam akusalānaṃ anuppādakapaṭipattisādhaṃ vīriyacchandaṃ janeti. **Vāyamatīti** vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** vīriyena cittaṃ paggaḥitaṃ karoti. **Padaha-tīti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū”ti (ma. ni. 2.184) padhānaṃ pavatteti. **Uppannānanti** samudācāravasena attano uppannapubbānaṃ. Idāni tādisse na uppādessāmiti tesam pahānāya chandaṃ janeti.

Anuppannānaṃ kusalānanti apaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ. **Uppannānanti** tesameva paṭiladdhānaṃ. **Ṭhitiyāti** punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṃ. **Asammosāyāti** avināsatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** uparibhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Pāripūriyāti** bhāvanāya paripūraṇatthaṃ. Ayampi sammāvāyāmo (3.0163) anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādicittanānattā pubba-bhāge nānā. Maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu kiccāsādhana-vasena maggaṅgaṃ pūrayamānaṃ ekameva kusalavīriyaṃ uppajjati. Ayaṃ **sammā-vāyāmo** nāma.

Sammāsatipi kāyādipariggāhakacittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu kiccāsādhana-vasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā sati uppajjati. Ayaṃ **sammāsatī** nāma.

Jhānādīni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge samāpattivase-
na nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhā-
niko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā.
Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyā-
dīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhāna-
vasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti.

Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyamena hoti. Pādakajjhānaniyamena hi paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo

paṭhamajjhāniko hoti, maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyaajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyaajjhāniko hoti, maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyaajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyaajjhāniko, maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttaraṃ, no lokiyaṃ vuttaṃ. Ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggam paṭilābhivā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṃjhanikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyāmeti. Keci pana therā- “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmeti”ti vadanti (3.0164). Keci “puggalajjhāsāyo niyāmeti”ti vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminīvipassanā niyāmeti”ti vadanti. Tesam vādaviniṇṇayo visuddhimagge vuṭṭhānagāminīvipassanādhikāre vuttanāyeneva veditaṃ. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhīti** ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhīti vuccati.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. Navame **micchāpaṇihanti** sūkaṃ nāma uddhaggaṃ katvā ṭhapitaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindati, tathā aṭṭhapitaṃ pana micchāpaṇihitaṃ nāma. **Micchāpaṇihitāya diṭṭhiyāti** micchāṭṭhapitāya kammassakatapaññāya. **Avijjaṃ bhindissatīti** catusaccapaṇicchādakaṃ avijjaṃ bhindissati. **Vijjaṃ uppādessatīti** arahattamagga-vijjaṃ uppādessati. **Micchāpaṇihitattā, bhikkhave, diṭṭhiyāti** kammassakatapaññāya ceva maggabhāvanāya ca micchā ṭhapitattā, appavattitattāti attho. Imasmiṃ sutte kammassakataññaṃ magganissitaṃ katvā missakamaggo kathito.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **paribbājakoti** channaparibbājako. Sesamettha uttānamevāti.

Avijjāvaggo paṭhamo.

2. Vihāravaggo

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisalliyi-
tunti ahaṃ, bhikkhave, ekaṃ aḍḍhamāsaṃ paṭisalliyituṃ niliyituṃ ekova hutvā
vihārituṃ icchāmīti attho. **Namhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapā-
tanīhārakenāti** yo attanā payuttavācaṃ akatvā mamatthāya (3.0165) saddhesu
kulesu paṭiyattaṃ piṇḍapātaṃ nīharitvā mayhaṃ upanāmeyya, taṃ piṇḍapātanihā-
rakaṃ ekaṃ bhikkhuṃ ṭhapetvā namhi aññena kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena
vā upasaṅkamitabboti.

Kasmā pana evamāhāti? Tasmim̐ kira aḍḍhamāse vinetabbo satto nāhosi. Atha
satthā- “imaṃ aḍḍhamāsaṃ phalasaṃpattisukheneva vītināmessāmi, iti mayha-
ñceva sukhavihāro bhavissati, anāgate ca pacchimā janatā ‘satthāpi gaṇaṃ
vihāya ekako vihāsi, kimaṅgaṃ pana mayan’ti diṭṭhānugatiṃ āpajjissati, tadassā
bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti iminā kāraṇena evamāha. Bhikkhusa-
ṅghopi satthu vacanaṃ sampaṭicchitvā ekaṃ bhikkhuṃ adāsi. So pātova gandha-
kuṭipariveṇasaṃmajjanamukhodakadantakaṭṭhadānādīni sabbakiccāni tasmim̐
khaṇe katvā apagacchati.

Yena svāhanti yena so ahaṃ. Paṭhamābhisambuddhoti abhisambuddho hutvā
paṭhamamaṃyeva ekūnapaññāsadivasabbhantare. **Vihārāmīti** idaṃ atitathe vattamā-
navacanaṃ. **Tassa padesena vihāsinti** tassa paṭhamābhisambuddhavihārassa
padesena. Tattha padeso nāma khandhapadeso āyatanadhātusacca-indriyapa-
ccayākārasatipaṭṭhānājhānanāmarūpapadeso dhammapadesoti nānāvidho. Taṃ
sabbampi sandhāya- “tassa padesena vihāsin”ti āha. Bhagavā hi paṭhamabo-
dhiyaṃ ekūnapaññāsadivasabbhantare yathā nāma pattarajjo rājā attano vibhava-
sāradassanattaṃ taṃ taṃ gabbhaṃ vivarāpetvā suvaṇṇarajataṃ muttāmaṇi-ādīni
ratanāni paccavekkhanto vihareyya, evameva pañcakkhandhe nippadesaṃ katvā
sammāsanto paccavekkhanto vihāsi. Imasmim̐ pana aḍḍhamāse tesam̐
kandhānaṃ padesaṃ vedanākkhandhameva paccavekkhanto vihāsi. Tassa
“ime sattā evarūpaṃ nāma sukhaṃ paṭisaṃvedenti, evarūpaṃ dukkhaṃ”ti oloka-
yato yāva bhavaggā pavattā sukhavedanā, yāva avīcīto pavattā dukkhavedanā,
sabbā sabbākārena upaṭṭhāsi. Atha naṃ “micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ”ti-ā-
dinā nayena pariggaṇhanto vihāsi.

Tathā paṭhamabodhiyaṃ dvādasāyatanāni nippadesāneva katvā vihāsi,
imasmim̐ pana aḍḍhamāse tesam̐ āyatanānaṃ padesaṃ vedanāvasena dhammā-
yatanekeadesaṃ, dhātūnaṃ padesaṃ vedanāvasena dhammadhātu-ekadesaṃ,
saccānaṃ padesaṃ vedanākkhandhavaseneva dukkhasaccekadesaṃ, pacca-
yānaṃ padesaṃ phassapaccayā (3.0166) vedanāvasena paccayekadesaṃ
jhānānaṃ padesaṃ vedanāvaseneva jhānaṅgekadesaṃ, nāmarūpānaṃ padesaṃ

vedanāvaseneva nāmekadesaṃ paccavekkhanto vihāsi. Paṭhamabodhiyañhi ekū-napaññāsadivasabbhantare kusalādidhamme nippadese katvā anantanayāni satta pakaraṇāni paccavekkhanto vihāsi. Imasmiṃ pana aḍḍhamāse sabbadhammānaṃ padesaṃ vedanāttikameva paccavekkhanto vihāsi. Tasmिṃ tasmिṃ ṭhāne sā sā ca vihārasamāpatti vedanānubhāvena jātā.

Idāni yenākārena vihāsi, taṃ dassento **micchādiṭṭhipaccayāpīti**-ādimāha. Tattha **micchādiṭṭhipaccayāpīti** diṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati. Diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vaṭṭati vipākavedanāpi. Tattha micchādiṭṭhi-sampayuttā akusalāva hoti, diṭṭhiṃ pana upanissāya kusalāpi uppajjanti akusalāpi. Micchādiṭṭhikā hi diṭṭhiṃ upanissāya pakkhadivasesu yāgubhattādīni denti, addhikādīnaṃ vaṭṭaṃ paṭṭhapenti, catumahāpathe sālaṃ karonti, pokkharaniñca khaṇāpenti, devakulādīsu mālāgacchaṃ ropenti, naḍividuggādīsu setuṃ attharanti, visamaṃ samaṃ karonti, iti nesaṃ kusalavedanā uppajjati. Micchādiṭṭhiṃ pana nissāya sammādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, vadhabandhanādīni karonti, pāṇaṃ vadhitvā devatānaṃ upahāraṃ upaharanti, iti nesaṃ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti.

Sammādiṭṭhipaccayāti etthāpi sammādiṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati, sammādiṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha sammādiṭṭhisampayuttā kusalāva hoti, sammādiṭṭhiṃ pana upanissāya buddhapūjaṃ dīpamālaṃ mahādhammassavanaṃ appatiṭṭhite disābhāge cetiyapatiṭṭhāpananti evamādīni puññāni karonti, iti nesaṃ kusalā vedanā uppajjati. Sammādiṭṭhiṃyeva nissāya micchādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti, iti nesaṃ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti. **Micchāsaṅkappapaccayāti**-ādīsupi eseva nayo. **Chandapaccayāti**-ādīsu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā, vitakkapaccayā (3.0167) paṭhamajjhānavedanāva. Saññā paccayā ṭhapetvā paṭhamajjhānaṃ sesā cha saññāsamāpattivedanā.

Chando ca avūpasantoti-ādīsu tiṇṇaṃ avūpasame aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā hoti, chandamattassa vūpasame paṭhamajjhānavedanāva. Chandavitakkānaṃ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā, tiṇṇampi vūpasame nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Appattassa pattiyāti** arahattaphalassa pattatthāya. **Atthi āyāmanti** atthi vīriyaṃ. **Tasmimpi ṭhāne anuppatteti** tassa vīriyārambhassa vasena tassa arahattaphalassa kāraṇe anuppatte. **Tappaccayāpi vedayitanti** arahattassa ṭhānapaccayā vedayitaṃ. Etena catumaggasahajātā nibbattitalokuttaravedanāva gahitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Dutīye paṭisallānakāraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Micchādiṭṭhivūpasamapaccayāti** micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Tasmā yaṃ sammādiṭṭhipaccayā vedayitaṃ vuttaṃ, tadeva micchādiṭṭhivūpasamapaccayā veditabbaṃ. Imasmiṃ pana sutte vipākavedanaṃ atidūreti maññamānā na gaṇhantīti vuttaṃ.

Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Yassa yassa hi vūpasamapaccayāti vuccati, tassa tassa paṭipakkhadhammapaccayāva taṃ taṃ vedayitaṃ adhippettaṃ. **Chandavūpasamapaccayāti**-ādīsu pana chandavūpasamapaccayā tāva paṭhamajjhānavedanā veditabbā. **Vitakkavūpasamapaccayā** dutiyajjhānavedanā. **Saññāpaccayā** chasamāpattivedanā. **Saññāvūpasamapaccayā** nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Chando ca vūpasantoti**-ādīni vuttatthāneva.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tatiye **sekkho**Ti sikkhanasīlo. Kiṃ sikkhatīti? Tisso sikkhā. **Sekkhāyāti** tīhi phalehi catūhi ca maggehi saddhiṃ uppannāya. Sāpi hi anīṭṭhitakiccattā attano kiccaṃ sikkhatevāti sekkhā. Catutthapañcamachaṭṭhasattamāni uttānatthānevāti.

8-10. Paṭhamakukkuṭārāmasuttādivaṇṇanā

18-20. Aṭṭhame (3.0168) **ummaṅgoti** paññā-ummaṅgo, paññāvīmaṃsanā, paññāgavesananti attho. **Evañhi tvaṃ āvusoti** idaṃ tassa pucchāpaṭiṭṭhāpanatthāya āha. Navamadasamāni uttānatthāmevāti.

Vihāravaggo dutiyo.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. Tatiyavaggassa paṭhame **micchattanti** micchāsabhāvaṃ. **Sammattanti** sammāsabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**Ti micchāpaṭipattikaraṇahetu. Yasmā micchāpaṭipattiṃ karoti, tasmāti attho. **Nārādhakoti** na sampādako. **Ñāyaṃ dhammanti** ariyamaggadhammaṃ. **Micchāñāṇīti** micchāviññāṇo micchāpaccavekkhaṇo. **Micchāvīmuttīti** ayāthāvavimutti, aniyyānikavimutti. Imesu tatiyādīsu catūsu suttesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ, pacchimesu panettha dvīsu puggalo pucchito dhammo vibhatto, evaṃ dhammena puggalo dassitoti. **Suppavattiyoti** suppavattaniyo. Yathā icchiticchitaṃ disaṃ pavattento dhāvati, evaṃ pavattetuṃ sakkā hotīti attho. **Sa-upanisaṃ sapaṛikkhānti** sappaccayaṃ sapaṛivāraṃ. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Micchattavaggo tatiyo.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. Catutthe **micchāpaṭipattinti** ayāthāvapaṭipattiṃ. **Micchāpaṭipannanti** ayāthāvapaṭipannaṃ. Iti ekaṃ suttaṃ dhammavasena kathitaṃ, ekaṃ puggalava-

sena. **Apārā pāranti** vaṭṭato nibbānaṃ. **Pāragāminoti** ettha yepi pāraṅgatā, yepi gacchanti, yepi gamissantī, sabbe pāragāminotveva veditabbā.

Tīramevānudhāvātī vaṭṭameva anudhāvati, vaṭṭe vicarati. **Kaṇhanti** akusala-dhammaṃ. **Sukkanti** kusala-dhammaṃ. **Okā anokanti** vaṭṭato nibbānaṃ. **Āgammāti** (3.0169) ārabha sandhāya paṭicca. **Pariyodapeyyāti** parisuddhaṃ kareyya. **Cittaklesehīti** cittaṃ kilissāpentehi nīvaraṇehi. **Sambodhiyaṅgesūti** sattasu bojja-ṅgesu.

Sāmaññatthanti nibbānaṃ. Tañhi sāmaññena upagantabbato sāmaññatthoti vuccati. **Brahmaññanti** seṭṭhabhāvaṃ. **Brahmaññatthanti** nibbānaṃ brahmaññena upagantabbato. Yattha yattha pana heṭṭhā ca imesu ca tīsu suttasu “rāgakkha-yo”ti āgataṃ, tattha tattha arahattampi vaṭṭatiyevāti vadanti.

Paṭipattivaggo catuttho.

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aññatitthiyapeyyāle **addhānapariññatthanti** saṃsāraddhānaṃ nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma hoti. Tasmā nibbānaṃ “addhānapariññā”ti vuccati, tada-tthanti attho. **Anupādāparinibbānatthanti** apaccayaparinibbānatthaṃ. Iti imasmiṃ peyyāle vijjāvimuttiphaleṇa arahattaṃ kathitaṃ. Nāṇadassanena paccavekkhaṇā, sesehi nibbānanti.

Aññatitthiyapeyyālavaggo.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Sūriyapeyyāle aruṇuggaṃ viya kalyāṇamittatā, kalyāṇamittatāya ṭhatvā nibbattito savipassana-ariyamaggo sūriyapātubhāvo viyāti evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Sīlasampadāti** catupārisuddhisīlaṃ. **Chandasampadāti** kusalakattuka-myatāchando. **Attasampadāti** sampannacittatā. **Diṭṭhisampadāti** ñāṇasampatti. **Appamādasampadāti** kārāpaka-appamādasampatti. **Yonisomanasikārasampadāti** upāyamanasikārasampatti. Puna **kalyāṇamittatāti**-ādīni sammādiṭṭhi-ādīnaṃ aññenapi ākārena (3.0170) bhāvadassanattaṃ vuttāni. Sabbāneva cetāni suttāni pāṭiyekkaṃ puggalajjhāsayavasena vuttānīti.

Sūriyapeyyālavaggo.

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. Ekadhammapeyyālopi gaṅgāpeyyālopi pāṭiyekkaṃ puggalajjhāsayava-
seneva tathā tathā vutte bujjanakānaṃ ajjhāsayavasena

kathito.

8. Appamādapēyyālavaggo

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. Appamādapēyyāle **evameva khoti** ettha yathā sabbasattānaṃ sammāsa-mbuddho aggo, evaṃ sabbesaṃ kusaladhammānaṃ kārāpaka-appamādo aggoti daṭṭhabbo. Nanu cesa lokiyova, kusaladhammā pana lokuttarāpi. Ayañca kāmāva-carova, kusaladhammā pana catubhūmakā. Kathamesa tesaṃ aggoti? Paṭilābha-katṭhena. Appamādena hi te paṭilabbhanti, tasmā so tesaṃ aggo. Tenetaṃ vuttaṃ **sabbe te appamādamūlakāti-ādi.**

2. Padasuttavaṇṇanā

140. Jaṅgalānanti pathavītalavāsīnaṃ. **Pāṇānanti** sapādakapāṇānaṃ. **Padajātā-nīti** padāni. **Samodhānaṃ gacchantīti** odhānaṃ upakkhepaṃ gacchanti. **Aggama-kkhāyatīti** seṭṭhaṃ akkhāyati. **Yadidaṃ mahantattenāti** mahantabhāvena aggama-kkhāyati, na guṇavasenāti attho.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. **Vassikanti** sumanapupphaṃ. Imaṃ kira suttaṃ sutvā bhātiyamahā-rājā vīmaṃsitukāmatāya ekasmiṃ gabbhe catujātīgandhehi paribhaṇḍaṃ kāretvā (3.0171) sugandhāni pupphāni āharāpetvā ekassa samuggassa majjhe sumana-pupphamuṭṭhiṃ ṭhapetvā sesāni tassa samantato muṭṭhimuṭṭhiṃ katvā ṭhapetvā dvāraṃ pidhāya bahi nikkhanto. Athassa muhuttaṃ vītināmetvā dvāraṃ vivarivā pavisantassa sabbapaṭhamaṃ sumanapupphagandho ghānaṃ pahari. So mahā-talasmimyeva mahācetiyaḥbhimukho nipajjitvā- “vassikaṃ tesaṃ agganti kathe-ntena sukathitaṃ sammāsambuddhenā”ti cetiyaṃ vandi. **Kuṭṭarājānoti** khuddaka-rājāno. “Khuddarājāno”tipi pāṭho. **Tantāvutānanti** tante āvutānaṃ, tantaṃ āro-petvā vāyitānanti attho. Idañca paccatte sāmivacanaṃ. Yāni kānici tantāvutāni vatthānīti ayañhettha attho. Atha vā tantāvutānaṃ vatthānaṃ yāni kānici vatthā-nīti evaṃ sāvasesapāṭhanayenapettha attho daṭṭhabbo. Sesāṃ sabbattha uttāna-mevāti.

Appamādavaggo aṭṭhamo.

9. Balakaraṇīyavaggo

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Balakaraṇīyavagge **balakaraṇīyā**ti ūrubalabāhubalena kattabbā dhāvanala-
ṅghanatāpanavahanādayo kammantā. **Sīle patiṭṭhāyā**ti catupārisuddhisīle ṭhatvā.
Aṭṭhaṅgikaṃ magganti sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. **Bījagāmbhūtagāmā**ti ettha pañcavidhampi bījaṃ bījagāmo nāma, tadeva
paṇṇasampannaṃ nīlabhāvato paṭṭhāya bhūtagāmoti veditabbaṃ.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṃ gāhentī**ti balaṃ gaṇhanti, gahitabalā thirasarīrā honti. **Kusobbhe ota-**
rantīti-ādīsu ayamanupubbikathā- nāginiyo kira utusamaye (3.0172) patiṭṭhita-
gabbhā cintenti- “sace mayaṃ idha vijāyissāma, evaṃ no dārakā ūmivegañca
supaṇṇassa ca pakkhanditvā āgatassa vegaṃ sahituṃ na sakkhissanti”ti tā mahā-
samudde nimujjitvā sambhajjamukhadvāraṃ patvā pañca mahānadiyo pavisitvā
himavantam gaṇhanti. Tattha supaṇṇehi apakkhandaniyāsu suvaṇṇarajatamaṇi-
guhāsu vasamānā vijāyitvā nāgapotake gopphakādipamāṇesu udakesu otāretvā
udakaraṇaṃ sikkhāpentī.

Atha yadā anukkamena te nāgā gaṅgādīnaṃ nadīnaṃ orimatīrato paratīraṃ,
paratīrato orimatīranti taraṇapaṭitarāṇaṃ kātuṃ sakkonti, tadā “idāni no dārakā
ūmivegañca garuḷavegañca sahituṃ sakkhissanti”ti ṇatvā attano ānubhāvena
mahāmeghaṃ samuṭṭhāpetvā sakalahimavantam ekodakaṃ viya kurumānā
devaṃ vassāpetvā suvaṇṇarajatādīmayā nāvā māpetvā upari suvaṇṇatārakavi-
cittam samosaritagandhapupphadāmaṃ celavitānaṃ bandhitvā surabhicandana-
gandhapupphādīni ādāya tāhi nāvāhi pañca mahānadiyo ogāhitvā anukkamena
mahāsamuddam pāpuṇanti. Tattha ca vasantā dasabyāma-satabyāma-sahassa-
byāma-satasahassabyāma-pamāṇataṃ āpajjantā mahantattam vepullattam āpa-
jjanti nāma.

Evameva khoti ettha himavantapabbato viya catupārisuddhisīlam daṭṭhabbaṃ,
nāgapotakā viya yogāvacarā, kusobbhādayo viya ariyamaggo, mahāsamuddo
viya nibbānaṃ. Yathā nāgapotakā himavante patiṭṭhāya kusobbhādīhi mahāsa-
muddam patvā kāyamahantattam āpajjanti, evaṃ yogino sīlam nissāya sīle pati-
ṭṭhāya ariyamaggena nibbānaṃ patvā arahattamaggeneva āgatesu chasu abhi-
ññādhammesu guṇasarīramahantattam pāpuṇantīti.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Kumbhoti** udakaghaṭo. **No paccāvatī**ti na pati-āvamati, na anto pavese-

tīti attho.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. Puratthimāti (3.0173) puratthimadisato āgatavātā. **Pacchimadisā**dīsupi eseva nayo. **Cattāropi satipaṭṭhānā**ti yatheva hi etesaṃ puratthimādibhedānaṃ vātānaṃ sannipāto ākāse ijjhati, evaṃ idhāpi “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādīnā nayena vuttā bodhipakkhiyadhammā sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṃ vuttaṃ.

8-9. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-157. Gimhānaṃ pacchime māseti āsāḷhamāse. **Ūhatanti** dvipadacatuppa-dānaṃ pādappahārena pathavitale uṭṭhahitvā uddhaṃ gataṃ vaṭṭivaṭṭi hutvā ākāse pakkhantaṃ. **Rajojallanti** paṃsurajojallaṃ.

10. Nāvāsuttavaṇṇanā

158. Sāmuddikāya Nāvāyāti-ādi heṭṭhā vāṇijakopame vitthāritameva.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. Āgantukāgāranti puññatthikehi nagaramajjhe kataṃ āgantukagharaṃ, yattha rājarājamahāmattehipi sakkā hoti nivāsaṃ upagantuṃ. **Abhiññā pariññeyyā**ti yatheva hi tesāṃ puratthimadisādīhi āgatānaṃ khattiyādīnaṃ vāso āgantukāgāre ijjhati, evaṃ imesaṃ abhiññāpariññeyyāti-ādīnaṃ dhammānaṃ abhiññāparijānanādīhi sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṃ vuttaṃ. Nadīsuttaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Balakaraṇīyavaggo navamo.

10. Esanāvaggo

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. Esanāvagge (3.0174) **kāmesanā**ti kāmānaṃ esanā gavesanā magganā patthanā. **Bhavesanā**ti bhavānaṃ esanā. **Brahmacariyesanā**ti micchādiṭṭhisāṅkhātassa brahmacariyassa esanā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. Vidhāti mānakoṭṭhāsā mānaṭhapanā vā. **Seyyohamasmīti vidhāti** ahamasmi seyyoti evaṃ mānakoṭṭhāso mānaṭhapanā vā. **Nīghāti** dukkhā. Vacanattho panettha yassa uppajjanti, taṃ purisaṃ nīhanantīti nīghā. Sesamettha uttānamevāti.

Esanāvaggo dasamo.

11. Oghavaggo

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Oghavagge **kāmoghōti** pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo. **Bhavo-**
ghōti rūpārūpabhavesu chandarāgo. **Diṭṭhoghōti** dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. **Avijjoghōti**
catūsu saccesu aññāṇaṃ. **Kāmayogā**dīsupi eseva nayo.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. **Kāmupādānanti** kāmaggahaṇaṃ. **Diṭṭhupādānā**dīsupi eseva nayo.
Ganthāti ganthanā ghaṭanā. **Kāyaganthōti** nāmakāyassa gantho ganthanaghaṭa-
nakilesō. **Idaṃsaccābhinivesoti** antaggāhikadiṭṭhivasena uppanno “idameva
saccan”ti evaṃ abhiniveso.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Kāmarāgānusayoti** (3.0175) thāmagataṭṭhena kāmarāgova anusayo
kāmarāgānusayo. Sesesupi eseva nayo. **Orambhāgiyānīti** heṭṭhākoṭṭhāsiyāni.
Samyojanānīti bandhanāni. **Uddhambhāgiyānī**Ti uparikoṭṭhāsiyāni. Sesam
sabbattha uttānatthamevāti.

Oghavaggo ekādasamo.

Maggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bojjhaṅgasamṃyuttaṃ

1. Pabbatavaggo

1. Himavantasuttavaṅṅanā

182. Bojjhaṅgasamṃyuttassa (3.0176) paṭhame **nāgāti** imepi mahāsamudda-piṭṭhe ūmi-antaravāsīniva, na vimānaṭṭhakanāgā. Tesam himavantaṃ nissāya kāyavaḍḍhanādisabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Bojjhaṅgeti** ettha bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yā hi ayaṃ dhammasā-maggi, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānā-yūhana kāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ ane-kesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisā-mādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako buj्hatīti katvā bodhīti vuccati. **Bujjhatīti** kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha “satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti (saṃ. ni. 5.378; dī. ni. 3.143). Tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgāti **bojjhaṅgā** jhānaṅga-maggaṅgādayo viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā buj्hatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati,

tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathā-cariyā- “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā” ti.

Apica “bojjhaṅgāti kenatṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā” iccādinā (paṭi. ma. 2.17) paṭisambhidānayanāpi bojjhaṅgatho veditabbo.

Satisambojjhaṅganti-ādīsu pana pasattho sundaro ca bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo. Satiyeva sambojjhaṅgoti **satisambojjhaṅgo**, taṃ satisambojjhaṅganti evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Bhāvetīti** vaḍḍheti, attano (3.0177) cittasantāne punappunaṃ janeti, abhinibbattetīti attho. **Vivekanissitanti**-ādīni kosalasamṃyutte “sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitan” ti ettha vuttanayeneva veditabbāni.

Ayaṃ pana viseso- tattha tadaṅgavivekanissitaṃ, samucchedavivekanissitaṃ, nissaraṇavivekanissitanti, vivekattayameva vuttaṃ, bojjhaṅgabhāvanaṃ patvā pana pañcavidhavivekanissitampi eke vaṇṇayanti. Te hi na kevaḃ balavavipassanāmaggaḥalakkhaṇesu eva bojjhaṅge uddharanti vipassanāpāḍaka-kasiṇajjhāna-ānāpānāsubha-brahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesam matena etesam jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṃ. Yathā ca vipassanākkhaṇe “ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitan” ti vuttaṃ, evaṃ paṭipassaddhivivekanissitampi bhāvetīti vattaṃ vaṭṭati. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Dutiye **āhāraṭṭhitikoti** paccayaṭṭhitiko. **Āhāraṃ paṭiccāti** paccayaṃ paṭicca. **Subhanimittanti** subhampi subhanimittaṃ, subhassa ārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāroti** anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce “niccan” ti vā, dukkhe “sukhan” ti, anattani “attā” ti vā, asubhe “subhan” ti vā, manasikāro. Taṃ tasmim subhārammaṇe bahulaṃ pavattayato kāmaccando uppajjati. Tena vuttaṃ “atthi, bhikkhave, subhanimittan” ti-ādi. Evaṃ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā.

Paṭighanimittanti-ādīsu pana paṭighopi paṭighanimittaṃ paṭighārammaṇampi. **Aratīti** ukkaṇṭhitā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ- “tattha katamā arati? Pantesu vā senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu arati aratitā anabhirati anabhiramanā ukkaṇṭhitā paritassitā, ayaṃ vuccati arati” ti (vibha. 856).

Tandīti atisītādipaccayā uppannaṃ āgantukakāyālasiyaṃ. Yasmiṃ uppanne “atisītaṃ ati-uḥhaṃ aticchātosmi atidhātosmi atidūramaggaṃ gatasmī” ti vadati, yaṃ sandhāya vuttaṃ “tattha katamā tandi (3.0178), yā tandī tandiyanā tandimanakatā ālasyaṃ ālasyāyanā ālasyāyitattaṃ, ayaṃ vuccati tandī” ti (vibha. 857).

Vijambhitāti kilesavasena kāyavinamanā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ- “tattha katamā vijambhitā? Yā kāyassa jambhanā vijambhanā ānamanā vinamanā sannamanā paṇamanā byādhiyakaṃ, ayaṃ vuccati vijambhitā” ti (vibha. 858).

Bhattasammadoti bhattapariḷāho. Yaṃ sandhāya vuttaṃ- “tattha katamo bhatta-

sammado? Yā bhuttāvissa bhattamucchā bhattakilamatho bhattapariḷāho kāyadu-
tṭhullaṃ, yaṃ vuccati bhattachasammado” ti (vibha. 859).

Cetaso ca līnattanti cittassa līyanākāro, yaṃ sandhāya vuttaṃ- “tatha katamaṃ
cetaso līnattaṃ? Yā cittassa akalyatā akammaññatā oliyanā sallīyanā līnaṃ līyanā
līyitattaṃ thinaṃ thīyanā thiyitattaṃ cittassa, idaṃ vuccati cetaso līnattaṃ” ti (vibha.
860).

Cetaso avūpasamoti yathā nāma vītaccikopi aṅgāro neva tāva sannisīdati
patāpaṃ karotiyeva, yathā ca pattapacanaṭṭhāne neva tāva sannisīdati patāpaṃ
karotiyeva, evaṃ cittassa avūpasantākāro, atthato panetaṃ uddhaccakukkucca-
meva hoti.

Vicikicchattānīyā dhammā Ti vicikicchāya ārammaṇadhammā. **Ayonisomanasi-
kāro** sabbattha vuttanayova. Evamettha kāmacchando vicikicchāti ime dve
dhammā ārammaṇena kathitā, byāpādo ārammaṇena ca upanissayena ca, sesā
sahajātena ca upanissayena cāti.

Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā ti satiyā ārammaṇadhammā sattatiṃsa
bodhipakkhiyā ca nava lokuttaradhammā ca. **Tattha yonisomanasikārabahulīkā-
roti** tattha upāyamanasikārassa punappaṇaṃ karaṇaṃ.

Kusalākusalā dhammā ti-ādīsu **kusalā** ti kosallasambhūtā anavajjasukhavipākā.
Akusalā ti akosallasambhūtā sāvajjadukkhavipākā. **Sāvajjā** ti akusalā. **Anavajjā** ti
kusalā. **Hīnapaṇītakāṇhasukkesupi** eseva nayo. **Sappaṭibhāgā** ti kaṇhasukkāyeva.
Kaṇhā hi kaṇhavipākādānato (3.0179), sukkā ca sukkavipākādānato sappaṭi-
bhāgā nāma, sadisavipākakoṭṭhāsāti attho. Paṭipakkhabhūtassa vā bhāgassa
atthitāya sappaṭibhāgā. Kaṇhānañhi sukkā paṭipakkhabhāgā, sukkānañca kaṇhā
paṭipakkhabhāgāti evampi sappaṭibhāgā. Sappaṭibhāhitattāna vā sappaṭibhāgā.
Akusalañhi kusalaṃ paṭibāhitvā attano vipākāṃ deti, kusalañca akusalaṃ paṭibā-
hitvāti evampi kaṇhasukkā sappaṭibhāgā.

Ārambhadhātū ti paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātū** ti kosajjato nikkhantattā
tato balavataṃ. **Parakkamadhātū** ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanatāya tatopi
balavataranti tīhihi padehi vīriyameva kathitaṃ.

Pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā Ti pītiyā ārammaṇadhammā. **Kāyapassaddhī** tiṇṇaṃ
kandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittapassaddhī** ti viññāṇakkhandhassa darathapa-
ssaddhi. **Samathanimittanti** samathopi samathanimittaṃ, ārammaṇampi. **Abyagga-
nimittanti** tasseva vevacanaṃ.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā ti upekkhāya ārammaṇadhammā, atthato pana
majjhakkāro upekkhāṭṭhānīyā dhammoti veditabbo. Evamettha satidhammavica-
ya-upekkhāsambojjhaṅgā ārammaṇena kathitā, sesā ārammaṇenapi upanissaye-
napi.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. Tatiye **sīlasampannā** ti ettha khīṇāsavassa lokiyalokuttarasīlaṃ kathitaṃ,
tena sampannāti attho. **Samādhīpaññā** supi eseva nayo. **Vimutti** pana phalavimu-

ttiyeva. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇañāṇaṃ. Evamettha silādayo tayo lokiyalokuttarā, vimutti lokuttarāva, vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva.

Dassanampāhanti dassanampi ahaṃ. Taṃ panetaṃ dassanaṃ- cakkhuda-ssanaṃ, ñāṇadassananti duvidhaṃ. Tattha pasanhehi cakkhūhi ariyānaṃ dassanaṃ olokanaṃ cakkhudassanaṃ nāma. Ariyehi pana diṭṭhassa lakkhaṇassa dassanaṃ, paṭividdhassa ca paṭivijjanaṃ jhānena vā vipassanāya vā maggapha-
lehi vā ñāṇadassanaṃ nāma. Imasmiṃ panettha cakkhudassanaṃ adhippetamaṃ. Ariyānañhi pasanhehi cakkhūhi olokanaṃ (3.0180) bahukārameva. **Savananti** “asuko nāma khīṇāsavo asukasmiṃ nāma raṭṭhe vā janapade vā gāme vā nigame vā vihāre vā leṇe vā vasati”ti kathentānaṃ sotena savanaṃ, etampi bahukāra-
meva. **Upasaṅkamananti** “dānaṃ vā dassāmi, pañhaṃ vā pucchissāmi, dhammaṃ vā sossāmi, sakkāraṃ vā karissāmī”ti evarūpena cittaena ariyānaṃ upasaṅka-
manaṃ. **Payirupāsananti** pañhāpayirupāsaṇaṃ. Ariyānaṃ guṇe sutvā te upasa-
ṅkavitvā nimantetvā dānaṃ datvā “kiṃ, bhante, kusalan”ti-ādinā nayena pañha-
pucchananti attho.

Anussatinti rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa “idāni ariyā leṇaguhamanḍapā-
dīsu jhānavipassanāmaggaphalasukhehi vītināmenti”ti anussaraṇaṃ. Yo vā tesamaṃ
santike ovādo laddho hoti, taṃ āvajjitvā “imasmiṃ ṭhāne silaṃ kathitaṃ, imasmiṃ
samādhi, imasmiṃ vipassanā, imasmiṃ maggo, imasmiṃ phalaṃ”ti evamaṃ anussa-
raṇaṃ. **Anupabbajanti** ariyesu cittaṃ pasādetvā gharā nikkhamma tesamaṃ santike
pabbajamaṃ. Ariyānañhi santike cittaṃ pasādetvā tesameva santike pabbajitvā
tesameva ovādānusāsaṇiṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjā
nāma. Ariyesu pasādena aññattha pabbajitvā ariyānaṃ santike ovādānusāsaṇiṃ
paccāsīsamānassa carato pabbajjāpi anupabbajjā nāma. Aññesu pana pasādena
aññesameva santike pabbajitvā aññesameva ovādānusāsaṇiṃ paccāsīsamā-
nassa carato pabbajjā anupabbajjā nāma na hoti.

Evamaṃ pabbajitesu pana mahākassapattherassa tāva anupabbajamaṃ pabbajitā
satasahassamattā ahesuṃ, tathā therasseva saddhivihārikassa ca candagutta-
ttherassa, tassāpi saddhivihārikassa sūriyaguttattherassa, tassāpi saddhivihāri-
kassa assaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa yonakadhammarakkhitathe-
rassa, tassa pana saddhivihāriko asokarañño kaniṭṭhabhātā tissatthero nāma
ahosi, tassa anupabbajamaṃ pabbajitā aḍḍhateyyakoṭisaṅkhā ahesuṃ. Mahinda-
ttherassa anupabbajitānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yāvajjadivasā laṅkādiṇe
satthari pasādena pabbajantā mahindattherasseva pabbajamaṃ anupabbajanti
nāma.

Taṃ (3.0181) **dhammanti** taṃ tesamaṃ ovādānusāsaṇidhammaṃ. **Anussaratīti**
sarati. **Anuvitakketīti** vitakkāhataṃ karoti. **Āraddho hotīti** paripuṇṇo hoti. **Pavicinatī-**
ti-ādi sabbaṃ tattha ñāṇacāravaseneva vuttaṃ. Atha vā **pavicinatīti** tesamaṃ tesamaṃ
dhammānaṃ lakkhaṇaṃ vicinati. **Pavicaratīti** tattha ñāṇaṃ carāpeti. **Parivīmaṃsa-**
māpajjati vīmaṃsanaṃ olokanaṃ gavesanaṃ āpajjati.

Satta phalā sattānisamsāti ubhayampetaṃ atthato ekaṃ. **Diṭṭheva dhamme paṭi-**
kacca aññaṃ ārādhetīti arahattaṃ ārādhento imasmiṃyeva attabhāve ārādheti,

tañca kho paṭikacca, asampattheyeva maraṇakāleti attho. **Atha maraṇakāleti** atha maraṇassa āsannakāle.

Antarāparinibbāyīti yo āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā parinibbāyati, so tividho hoti. Kappasahassāyukesu tāva avihesu nibbattitvā eko nibbattadivaseyeva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce nibbattadivase pāpuṇāti, paṭhamassa pana kappasatassa matthake pāpuṇāti. Ayameko antarāparinibbāyī. Aparo evaṃ asakkonto dvinnaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ dutiyo. Aparo evampi asakkonto catunnaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ tatiyo antarāparinibbāyī.

Pañcamaṃ pana kappasataṃ atikkamitvā arahattaṃ patto **upahaccaparinibbāyī** nāma hoti. Atappādīsupi eseva nayo. Yattha katthaci uppanno pana sasaṅkhārena sappayogena arahattaṃ patto **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma, asaṅkhārena appayogena patto **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Avihādīsupi nibbatto tatha yāvatāyukaṃ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṃ patto **uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma.

Imasmimṃ pana ṭhāne **aṭṭhacattārīsa anāgāmino** kathetabbā. Avihesu hi tayo antarāparinibbāyī, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca honti. Te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti

dasa honti, tathā atappādīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhaṃsoto natthi, tasmā tattha cattāro sasaṅkhāraparinibbāyī, cattāro asaṅkhāraparinibbāyīti aṭṭhāti evaṃ aṭṭha-cattālīsa honti. Tesam uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī sabbajeṭṭho ceva hoti (3.0182) sabbakaniṭṭho ca. Kathaṃ? So hi soḷasakappasahassāyukattā āyunā sabbesaṃ jeṭṭho, sabbapacchā arahattaṃ pāpuṇīti sabbesaṃ kaniṭṭho. Imasmim sutte apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā nānālakkhaṇā arahattamaggassa pubba-bhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. Catutthe **satisambojjhaṅgo iti ce me hotīti** satisambojjhaṅgoti evaṃ ce mayhaṃ hoti. **Appamāṇoti me hotīti** appamāṇoti evaṃ me hoti. **Susamāradhoti** suparipuṇṇo. **Tiṭṭhatī** Ti ettha aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati- uppādaṃ anāvajjitattā anuppādaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, pavattaṃ, appavattaṃ, nimittaṃ, animittaṃ saṅkhāre anāvajjitattā, visaṅkhāraṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhatīti. Imehi aṭṭhahākārehi tiṭṭhatīti thero jānāti, vuttākāraviparīte- heva aṭṭhahākārehi cavantaṃ cavatīti pajānāti. Sesambojjhaṅgesupi eseva nayo.

Iti imasmim sutte therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasaṃpattiṃ saṃpajjati, tadā itare cha tadanvayā honti. Yadā dhammavicayādīsu aññataraṃ, tadāpi sesā tadanvayā hontīti evaṃ phalasaṃpattiyā attano ciṇṇavasitaṃ dassento thero imaṃ suttaṃ kathesīti.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. Pañcame **bodhāya saṃvattantīti** bujjanatthāya saṃvattanti. Kiṃ bujjanatthāya? Maggena asaṅkhataṃ nibbānaṃ, paccavekkhaṇāya katakiccatā, maggena vā kilesaniddāto pabujjanatthāya, phalena pabujjanabhāvatthāyātipi vuttaṃ hoti. Tenevettha nibbānasacchikiriyā kilesapahānapaccavekkhaṇāti sabbāṃ dassitaṃ.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Chaṭṭhe (3.0183) **ārāmanissayīti** ārāmaṃ nissāya vasanabhāvena ārāmanissayī. **Parisāvacaroti** parisāya avacaro. Parisaṃ nāma bālāpi, paṇḍitāpi osaranti, yo pana parappavādaṃ madditvā attano vādaṃ dīpetuṃ sakkoti, ayaṃ parisāvacarō nāma. **Ārāmena ārāmanti** ārāmeneva ārāmaṃ anucaṅkamāmi, na bāhi- renāti attho. **Uyyānena uyyānanti** etthāpi eseva nayo. Aññena vā ārāmena pavī- sitvā aññaṃ ārāmaṃ, aññena uyyānena aññaṃ uyyānanti ayamettha attho. **Itivāda- ppamokkhānisamsanti** “evaṃ pucchā hoti, evaṃ vissajjanaṃ, evaṃ gahaṇaṃ, evaṃ nibbeṭhanan”ti iminā nayena itivādo hoti itivādappamokkhoti etaṃ āni- saṃsaṃ. **Upārambhānisamsanti** “ayaṃ pucchāya doso, ayaṃ vissajjane”ti evaṃ vādadosānisamsaṃ.

Kathaṃ bhāvito ca, kuṇḍaliya, indriyaṣaṃvaroti satthā “ettakaṃ t̥hānaṃ pari-bbājakena pucchitaṃ, idāni pucchitaṃ na sakkotī”ti ñatvā “na tāva ayaṃ desanā yathānusandhiṃ gatā. Idāni naṃ yathānusandhiṃ pāpessāmī”ti sayameva pucchanto imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **manāpaṃ nābhijjhatīti** iṭṭhārammaṇaṃ nābhijjhāyati. **Nābhihaṃsatīti** na sāmisaṃ tuṭṭhiyā abhihaṃsati. **Tassa t̥hito ca kāyo hoti, t̥hitaṃ cittaṃ ajjhantanti** tassa nāmakāyo ca cittaṃca gocarajjhatte t̥hitaṃ hoti. **Susaṅghitanti** kammaṭṭhānavasena suṭṭhu saṅghitaṃ. **Suvimuttanti** kammaṭṭhānavimuttiyā suvimuttaṃ. **Amanāpanti** aniṭṭhārammaṇaṃ. **Na maṅku hotīti** tasmim̐ na maṅku hoti. **Appatiṭṭhitacittoti** kilesavasena aṭṭhitacitto. **Adīnamānasoti** domanassavasena adīnacitto. **Abyāpannacetasoti** dosavasena apūticitto.

Evaṃ bhāvito kho, kuṇḍaliya, indriyaṣaṃvaro evaṃ bahulīkato tīṇi sucaritāni paripūretīti ettha evaṃ sucaritapūraṇaṃ veditabbaṃ- imesu tāva chasu dvāresu aṭṭhārasa duccharitāni honti. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva (3.0184) iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā tasmim̐ ārammaṇe lobhaṃ uppāde-ntassa manoduccaritaṃ hoti. Lobhasahagatena cittaena “aho vatidaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpan”ti bhaṇantassa vacīduccaritaṃ, tadeva hatthena parāmasa-ntassa kāyaduccaritaṃ. Sesadvāresupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso- sotadvārasmiñhi saddārammaṇassa vatthubhūtaṃ saṅkha-ṇavādītūriyabhaṇḍaṃ anāmāsaṃ āmasantassa, ghānavāre gandhāramma-ṇassa vatthubhūtaṃ gandhamālādiṃ, jivhādvāre rasārammaṇassa vatthubhūtaṃ macchamaṃsādiṃ, kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇassa vatthubhūtaṃ vatthatūla-kapāvārādiṃ, manodvāre paññattivāsena dhammārammaṇabhūtaṃ sappitelama-dhuphāṇitādiṃ āmasantassa kāyaduccaritaṃ veditabbaṃ. Saṅkhepato panettha chasu dvāresu kāyavītikkamo kāyaduccaritaṃ, vacīvītikkamo vacīduccaritaṃ, manovītikkamo manoduccaritanti tīṇeva duccharitāni honti.

Ayaṃ pana bhikkhu attano bhāvanāpaṭisaṅkhāne t̥hito imāni duccharitāni suca-ritaṃ katvā vipariṇāmeti. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acāletvā rūpārammaṇaṃ vipassanaṃ paṭṭhāpayato manosuca-ritaṃ hoti, vipassanāsahagatena cittaena khayadhammaṃ vayadhammanti bhaṇa-ntassa vacīsucaritaṃ, “anāmāsabhaṇḍaṃ etan”ti anāmāsantassa kāyasucaritaṃ. Sesadvāresupi eseva nayo. Evaṃ imāni vitthārato aṭṭhārasa sucaritāni honti. Saṅkhepato panetthāpi chasu dvāresu kāyaṣaṃvaro kāyasucaritaṃ, vacīsaṃvaro vacīsucaritaṃ, manosaṃvaro manosucaritanti tīṇeva sucaritāni honti. Evaṃ indri-yaṣaṃvaro tīṇi sucaritāni paripūretīti veditabbo. Ettāvatā silānurakkhitaṃ indriya-ṣaṃvarasīlaṃ kathitaṃ.

Kāyaduccaritaṃ pahāyā Ti-ādīsu tividhaṃ kāyaduccaritaṃ, catubbidhaṃ vacīdu-ccaritaṃ, tividhaṃ manoduccaritaṃ. Tassa paṭipakkhavasena kāyasucaritādīni veditabbāni. Ettāvatā kāyaṣaṃvaravacīsaṃvarehi pātimokkhasīlaṃ, manosaṃva-rena tīṇi silānīti catupārisuddhisīlaṃ kathitaṃ hoti. Sakale pana imasmim̐ sutte sucaritamūlakā satipaṭṭhānā lokuttaramissakā, sattannaṃ bojjaṅgānaṃ (3.0185) mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tepi satipaṭṭhānamūlakā bojjaṅgā pubba-bhāgāva. Vijjāvimuttimūlakā pana lokuttarāva kathitāti veditabbā. Sattamaṃ uttā-

nameva.

8. Upavānasuttavaṅṅanā

189. Aṭṭhame **paccattanti** attanāva. **Yonisomanasikārāti** yoniso manasikārena. **Ārabhamānovāti** kurumānoyeva. **Suvimuttanti** kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttaṃ. **Aṭṭhiṃkatvāti** atthaṃ karitvā, atthiko hutvāti vuttaṃ hoti.

9. Paṭhama-uppannasuttavaṅṅanā

190. Navame **nāññatra tathāgatassa pātubhāvāti** tathāgatassa pātubhāvaṃ vinā na aññasmiṃ kāle uppajantīti attho.

10. Dutiya-uppannasuttavaṅṅanā

191. Dasame **nāññatra sugatavinayāti** sugatovādaṃ vinā na uppajantīti.

Pabbatavaggo.

2. Gilānavaggo

1-3. Pāṇasuttādivaṅṅanā

192-194. Dutiyavaggassa paṭhame **cattāro iriyāpathe kappentīti** yesaṃ cattāro iriyāpathā atthi, tesameyeva vasenetaṃ vuttaṃ. **Sīlaṃ nissāyāti** catupārisuddhi-sīlaṃ nissayaṃ katvā. **Satta bojjaṅgeti** saḥavipassanake maggabojjhaṅge. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṅṅanā

195-201. Catutthe **tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahoṣīti** therassa kira imaṃ bojjaṅgabhāvanaṃ sādhukaṃ (3.0186) suṇantassa etada-hosi “mayhaṃ pabbajitadivasato sattame divase saccāni paṭivijjhantassa ime bojjaṅgā pātubhūtā”ti. Athassa “niyyānikaṃ vata satthusāsanā”ti cintayato lohitaṃ pasīdi, upādārūpaṃ visuddhaṃ ahoṣi, pokkharapatte patita-udakabindu viya sarīrato rogo vinivattitvā gato. Tena vuttaṃ “tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahoṣīti”ti. Pañcamachattesupi eseva nayo. Imesaṃ pana tiṅṅampi janānaṃ pabbatapāde pupphitavisarukkhavātasamphassena uppanno mandasītajaro ābādhoti veditabbo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Gilānavaggo.

3. Udāyivaggo

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. Tatiyavaggassa paṭhame **kittāvatā nu kho, bhante, bojjhaṅgāti vuccantīti** bhante, kittakena nu kho bujghanaka-aṅgā nāma vuccantīti pucchati. **Bodhāya saṃvattantīti** bujghanatthāya saṃvattanti. Imasmiṃ sutte missakabojjhaṅgā kathitā. Dutīye dhammaparicchedo kathito.

3-5. Ṭhānīyasuttādivaṇṇanā

204-206. Tatiye **kāmarāgaṭṭhānīyānanti** kāmarāgassa kāraṇabhūtānaṃ ārammaṇadhammānaṃ. **Byāpādaṭṭhānīyādisupi** eseva nayo. Sakalañhi idaṃ suttaṃ ārammaṇeneva kathitaṃ. Paṭhamavaggassa dutīyasutte vuttaparicchedopettha labbhateva. Catutthe missakabojjhaṅgā kathitā. Pañcame **aparīhāniye dhammeti** aparīhānikare sabhāvadhamme.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. Chaṭṭhe **etadavocāti** “imissaṃ parisati nisinno udāyitthero nāma anu-sandhikusalo bhikkhu atthi, so maṃ pucchissatīti bhagavatā (3.0187) osāpitadesanaṃ ñatvā desanānusandhiṃ ghaṭessāmī”ti pucchanto etaṃ avoca. **Vipulanti-**ādi sabbamaṃ subhāvitattaṃ sandhāya vuttaṃ. Subhāvito hi satisambojjhaṅgo vipulo ca mahaggato ca appamāṇo ca abyāpajjo ca nāma hoti. So hi patthaṭṭā **vipulo**, mahantabhāvaṃ gatattā **mahaggato**, Vaḍḍhipamāṇattā **appamāṇo**, nīvaraṇānaṃ dūribhāvena byāpādarahitattā **abyāpajjo** nāma hoti. **Taṇhāya pahānā kammaṃ pahīyatīti** yaṃ taṇhāmūlakaṃ kammaṃ uppajjeyya, taṃ taṇhāpahānena pahīyati. **Kammaṃ pahānā dukkhanti** yampi kammamūlakaṃ vaṭṭadukkhaṃ uppajjeyya, taṃ kammaphānena pahīyati. Taṇhakkhayādayo taṇhādīnaṃyeva khayā, atthato panetehi nibbānaṃ kathitanti veditabbaṃ. Sattamaṃ uttānameva.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Aṭṭhame **nibbedhabhāgiyanti** nibbijghanakoṭṭhāsiyaṃ. **Satisambojjhaṅgaṃ bhāvitenāti** satisambojjhaṅgena bhāviteva, satisambojjhaṅgaṃ vā bhāvetvā ṭhitena, evamettha maggabojjhaṅgā missakā. Tehi bhāvitaṃ, te vā bhāvetvā ṭhitaṃ cittaṃ nibbattitalokuttarameva. Tampi pana magganissitaṃ katvā missakameva kathetuṃ vaṭṭati.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. Navame **saṃyojanavinibandhā**ti saṃyojanasaṅkhātā vinibandhā. **Ajjhosā-**
nāti pariniṭṭhapetvā gahaṇā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Dasame **abahukatoti** akatabahumāno. **Ukkujjāvakujjanti** ettha ukkujjaṃ
vuccati udayo, avakujjaṃ vayoti udayabbayavasena parivattento sammasantoti
dīpeti. **Dhammo ca me, bhante, abhisamitoti** vipassanādhammo abhisamāgato.
Maggoti vipassanāmaggo. Sace hi thero tasmim̐ samaye sotāpanno, upari
tiṇṇaṃ maggānaṃ atthāya, sace (3.0188) anāgāmī, arahattamaggassa atthāya
ayaṃ vipassanā veditabbā. **Tathā tathā viharantanti** tena tenākārena viharantaṃ.
Tathattāyāti tathābhāvāya. **Khīṇā jāṭīti-**ādīhi tathattāyāti adhippetamaṃ tathābhāvaṃ
dasseti. Paccavekkhaṇatthāya upanīyatīti hi ettha adhippāyo, taṃ dassento eva-
māha. Sesama sabbattha uttānamevāti.

Udāyivaggo.

4. Nīvaraṇavaggo

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. Catutthavaggassa tatiye **na ca pabhassaranti** na ca pabhāvantaṃ.
Pabhaṅgu cāti pabhijjanasabhāvaṃ. **Ayoti** kāḷalohaṃ. Ṭhapetvā idha vuttāni
cattāri avasesama **lohaṃ** nāma. **Sajjhūti** rajataṃ. **Cittassāti** catubhūmakacittassa.
Lokiyassa tāva upakkilesa hotu, lokuttarassa kathaṃ hotīti? Uppajjituṃ appadā-
nena. Yadaggena hi uppajjituṃ na denti, tadaggeneva te lokiyassāpi lokuttara-
ssāpi upakkilesā nāma honti. **Pabhaṅgu cāti** ārammaṇe cuṇṇavicuṇṇabhāvūpaga-
manena bhijjanasabhāvaṃ. **Anāvaraṇā anīvaraṇāti** kusaladhamme na āvarantīti
anāvaraṇā, na nīvaranti na paṭicchādenti anīvaraṇā. **Cetaso anupakkilesāti** catu-
bhūmakacittassa anupakkilesā.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. Aṭṭhame **paññāya dubbalīkaraṇāti** paññāya mandabhāvakarā. Nīvaraṇā-
nañhi abhiṇhuppāde sati antarantarā uppajjamānā paññā dubbalā hoti mandā avi-
sadā.

Pañca nīvaraṇā tasmim̐ samaye na honti. **Sattabojjhaṅgā** tasmim̐ samaye

bhāvanāpāripūriṃ gacchantī ariyasāvakassa hi sappāyadhammassavanam suṇantassa (3.0189) pañca nīvaraṇā dūre honti. So sace tasmimyeva ṭhāne viṣesaṃ nibbattetuṃ sakkoti, evamassa satta bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. No ce sakkoti, tato vuṭṭhāya rattiṭṭhānadivāṭṭhānam gato tameva pītiṃ avijahanto pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā viṣesaṃ nibbattessati. Tattha asakko-ntopi yāva sattadivasabbhantarā tameva pītiṃ avijahanto nīvaraṇe vikkhambhetvā viṣesaṃ nibbattessatīti idaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dhammassavanavasena sakiṃ pītipāmojjapakkiyā paṭiladdhobojjhaṅgā hi kammāramatādīni āgamma nassanti, tathārūpaṃ pana utusappāyādiṃ labhitvā puna uppajantāpi tasmim samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchanti icceva vuccati.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. Navame **ajjhāruhāti** abhiruhanakā. **Kacchakoti** aṭṭhikacchako. **Kapitthanoti** makkaṭathanasadisaphalo vijātapilakkho.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. Dasame **andhakaraṇāti** andhabhāvakaraṇā. **Acakkhukaraṇāti** paññācakkhussa akaraṇā. **Paññānirodhikāti** paññāya nirodhanā. **Vighātapakkiyāti** dukkhapakkiyā. **Anibbānasamvattanikāti** nibbānatthāya asamvattanikā. Sesam sabbattha uttānatthameva. Sakalepi imasmim vagge missakabojjhaṅgāva kathitāti.

Nīvaraṇavaggo.

5. Cakkavattivaggo

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Pañcamavaggassa paṭhame **tisso vidhāti** tayo mānakoṭṭhāsā, mānoyeva vā. Tathā tathā vidahanato hi mānova vidhāti vuccati.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. Dutiye (3.0190) **rañño, bhikkhave, cakkavattissāti** ettha attano sirisampattiyā rājati, catūhi vā saṅgahavatthūhi lokaṃ rañjetīti rājā, tassa **rañño**. “Pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ”ti puññānubhāvena abbhuggatāya vācāya codento cakkam vattetīti cakkavattī, tassa **cakkavattissa**. **Pātubhāvāti** pātubhāvena. **Sattannanti** gaṇanaparicchedo. **Ratanānanti** paricchinna-atthadassanaṃ. Vacanattho

panettha ratijananaṭṭhena **ratanam**. Apica-

“Cittikataṃ mahaggañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī” ti.

Cakkaratanassa ca nibbatakā lato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti, sabbeva gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti **cittikata-ṭṭhena** ratanaṃ. Cakkaratanassa ca “ettakaṃ nāma dhanam agghatī” ti aggho natthi, iti **mahaggaṭṭhenāpi** ratanaṃ. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti **atulaṭṭhena** ratanaṃ. Yasmā pana yasmiṃ kappe buddhā uppajjanti, tasmimyeva cakkavattino, buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā **dullabhadassanaṭṭhena** ratanaṃ. Tade taṃ jātirūpakula-issariyādīhi anomassa uḷārasattasseva uppajjati, na aññassatī **anomasattaparibhogaṭṭhenāpi** ratanaṃ. Yathā ca cakkaratanaṃ, evaṃ sesānipīti. Tena vuttaṃ-

“Cittikataṃ mahaggañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī” ti.

Pātubhāvo hotīti nibbatti hoti. Tatrāyaṃ yojanā- cakkavattissa pātubhāvā sattannaṃ ratanānaṃ pātubhāvoti ayuttaṃ. Uppannañhi cakkam vattetvā so cakkavattī nāma hotīti nāyuttaṃ. Kasmā? Cakkavattananiyamāpekkhatāya. Yo hi niyamena cakkam vattessati, so paṭisandhito pabhuti “cakkavattī pātubhūto” ti vattabbataṃ āpajjati. Laddhanāmassa ca purisassa mūluppattivacanatopi yuttamevetam. Yo hi esa cakkavattīti (3.0191) laddhanāmo sattaviseso, tassa paṭisandhisankhāto pātubhāvoti ayamettha attho. Tassa hi pātubhāvā ratanāni pātubhāvanti. Pātubhūtehi pana tehi saddhiṃ paripakke puññasambhāre so saṃyujjati, tadā lokassa tesu pātubhāvaccittaṃ uppajjati. Bahulavacanato cāpi yuttamevetam. Yadā hi lokassa tesu pātubhāvasaññā uppajjati, tadā ekameva paṭhamam, pacchā itarāni cha pātubhavantīti bahulavacanato cāpi etaṃ yuttaṃ. Pātubhāvassa ca atthabhedatopi yuttamevetam. Na kevalaṃhi pātubhūtameva pātubhāvo, pātubhāvayatīti pātubhāvo. Ayaṃ pātubhāvassa atthabhedo. Yasmā yo so puññasambhāro rājānaṃ cakkavattim paṭisandhivasena pātubhāvayati, tasmā rañño cakkavattissa pātubhāvā. Na kevalaṃhi cakkavattiyeva, imāni pana satta ratanānīpi pātubhavantīti ayamettha attho. Yatheva hi so puññasambhāro rañño janakahetu, evaṃ ratanānampi pariyāyena upanissayahetūti yuttamevetam “rañño, bhikkhave, cakkavattissa pātubhāvā sattannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo hotīti” ti.

Idāni tesam ratanānaṃ sarūpavasena dassanattaṃ **katamesam sattannaṃ cakkaratanassatī**-ādimāha. Tattha **cakkaratanassatī**-ādīsu ayaṃ sankhēpādhippāyo- dvisahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavaṃ gahetvā dātuṃ samatthassa **cakkaratanassa** pātubhāvo hoti, tathā purebhattameva sāgarapariyantaṃ pathaviṃ anupariyāyanasamatthassa vehāsaṅgassa **hatthiratanassa**, tādisasseva **assaratanassa**, caturaṅgasamannāgatepi andhakāre yojanappamāṇam andhakāram vidhamitvā ālokadassanasamatthassa **mañiratanassa**, chabbidham dosam vivajjetvā manāpacārino **itthiratanassa**, Yojanappamāṇe padese antopathavigatānaṃ nidhīnaṃ dassanasamatthassa **gahapatiratanassa**, aggamahesiyā kucchimhi nibbattitvā sakalarajjānusāsanasamatthassa

jeṭṭhaputtasaṅkhātassa **pariṇāyakaratanassa** ca pātubhāvo hotīti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana tesam cakkaratanādīnaṃ pātubhāvavidhānaṃ mahāsu-dassanādīsu suttesu āgatameva. Atthopissa tesam vaṇṇanāya saṃvaṇṇitoyeva.

Satisambojjhaṅgaratanassāti-ādīsu (3.0192) sarikkhakatā evaṃ veditabbā-yatheva hi cakkavattino cakkaratanam sabbaratanānaṃ purecaraṃ, evaṃ **satisambojjhaṅgaratanam** sabbesaṃ catubhūmakadhammānaṃ purecaranti, purecara-ṇaṭṭhena cakkavattirañño cakkaratanasadiṣaṃ hoti. Cakkavattino ca ratanesu mahākāyūpapannaṃ accuggataṃ vipulaṃ mahantaṃ hatthiratanam, idampi **dhammavicayasambojjhaṅgaratanam** mahantaṃ dhammakāyūpapannaṃ accuggataṃ vipulaṃ mahantanti hatthiratanasadiṣaṃ hoti. Cakkavattino assaratanam sīghaṃ lahu javaṃ, idampi **vīriyasambojjhaṅgaratanam** sīghaṃ lahu javanti imāya sīghalahujavatāya assaratanasadiṣaṃ hoti. Cakkavattino maṇiratanam andha-kāraṃ vidhamati, ālokaṃ dasseti, idampi **pītisambojjhaṅgaratanam** tāya ekantaku-salattā kilesandhakāraṃ vidhamati, sahaṇṇāpaccayādivasena ñāṇālokaṃ dasse-tīti iminā andhakāraṇavidhamana-ālokadassanabhāvena maṇiratanasadiṣaṃ hoti.

Cakkavattino itthiratanam kāyacittadaratham paṭipassambheti, pariḷāhaṃ vūpa-sameti. Idampi **passaddhisambojjhaṅgaratanam** kāyacittadaratham paṭipassa-mbheti, pariḷāhaṃ vūpasametīti itthiratanasadiṣaṃ hoti. Cakkavattino gahapatira-tanam icchiticchitakkhaṇe dhanadānena vikkhepaṃ pacchinditvā cittaṃ ekaggaṃ karoti, idampi **samādhisambojjhaṅgaratanam** yathicchitādivasena appanaṃ sampādeti, vikkhepaṃ pacchinditvā cittaṃ ekaggaṃ karotīti gahapatiratanasa-diṣaṃ hoti. Cakkavattino ca pariṇāyakaratanam sabbatthakiccasampādanena appossukkataṃ karoti. Idampi **upekkhāsambojjhaṅgaratanam** cittuppādaṃ līnu-ddhacato mocetvā payogamajjhatte ṭhapayamānaṃ appossukkataṃ karotīti pari-ṇāyakaratanasadiṣaṃ hoti. Iti imasmim sutte catubhūmako sabbasaṅgāhikadha-mmāparicchedo kathitoti veditabbo.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Catutthe **eḷamūgoti** mukhena vācaṃ nicchāretuṃ sakkontopi dosehi mūgo asampannavacano. Sesam sabbattha uttānathamevāti.

Cakkavattivaggo.

6. Sākacchavaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. Chaṭṭhavaggassa (3.0193) paṭhame **ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāyā**ti-ādīsu ayam purimanayato viseso. Na kevalañhi satisa-

mbojjhaṅgādīnaṃ ete vuttappakārāva uppādāya, uppannānaṃ vā bhāvanāya pāripūriyā paccayā honti, aññepi pana evaṃ veditabbā. Aparepi hi cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭha-ssatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhi-
kkantādīsu hi

sattasu ṭhānesu satisampajaññaena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipu-
ggale parivajjanena, tissadattathera-abhayattherādisadise upaṭṭhitassatipuggale
sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya
ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa araha-
ttamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **dhammavicayasambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti- paripu-
cchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalapariva-
jjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimu-
ttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgama-
ggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyāti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ.
Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā ussannadosañceva seda-
malamakkhitañca, tadā ajjhattikavatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā pana
cīvaraṃ jiṇṇaṃ kilīṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhira-
vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedanena uddhaṃvirecana-a-
dhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananahāpanena ca ajjha-
ttikavatthu visadaṃ kātabbaṃ. Sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi
bāhīravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiñhi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade
uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi avisadaṃ aparisuddhaṃ hoti aparisuddhāni
dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso (3.0194) viya.
Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi
visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya
obhāso viya. Tena vuttaṃ- “vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa
uppādāya saṃvattati” ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ.
Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ pagga-
hakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ,
paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapa-
ccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikara-
ṇena hāpetabbaṃ. **Vakkalītheravatthu** cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyi-
ndriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ
sakkoti, na itarāni itarakiccabhedam. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpe-
tabbaṃ. Tathāpi **soṇattherassa vatthu** dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa bala-
vabhāve sati itaresaṃ attano kicesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasam-
santi. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati.
Balavapañño pana mandasaddho kerāṭīkapakkaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito
viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānā-
dīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Bala-
vasamādhimānaṃ mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibha-
vati. Balavavīriyaṃ mandasamādhimānaṃ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ
abhibhavati. Samādhīnaṃ vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati, vīriyaṃ

samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātappaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto oka-pento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa eka-ggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ (3.0195) pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakkicesu sabbattha icchitabbā. Tenāha “sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā. Kiṃ kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa pagghaniggaho hoti” ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** Nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādisu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti- apāyabhaya-paccavekkhaṇatā, ānisaṃsadassāvitā, gamanavīthipaccavekkhaṇatā, piṇḍapātā-pacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā, satthumahattapaccavekkhaṇatā, jātimahattapaccavekkhaṇatā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Tattha “nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayanoniyāṃ jālakhipanakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavahanādīkalepi, pettivisaye anekānīpi vassasahassāni ekaṃ buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañcika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādīdukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetuṃ. Ayameva te bhikkhu kālo” ti evaṃ **apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi** vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

“Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhuṃ, āraddhavīriyeneva sakkā ayamānisaṃso vīriyassā” ti evaṃ **ānisaṃsadassāvinopi** uppajjati. “Sabbabuddha-pacceka-buddha-mahāsāvakeheva (3.0196) gatamaggo te gantabbo. So ca na sakkā kusītena gantun” ti evaṃ **gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi** uppajjati.

“Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi ‘taṃ nissāya jīvissāmā’ ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti. Atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti. Sathārāpi “ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḷhibahulo sukhaṃ viharissati” ti na evaṃ sampa-

ssatā tuyhaṃ paccayā anuññātā, atha kho “ayaṃ ime paribhuñjamānova samaṇa-
dhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī”ti te paccayā anuññātā, so dāni tvamaṃ
kusīto viharanto na taṃ piṇḍamaṃ apacāyissasi, āradhaviṛiyasseva hi piṇḍapātāpa-
cāyanaṃ nāma hotī”ti evamaṃ **piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi** uppa-
jjati **mahāmittattherassa** viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tasseva gocaragāme ekā mahā-upā-
sikā theramaṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasamaṃ araññaṃ gacchantī dhītaraṃ
āha- “amma, asukasmimaṃ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmimaṃ khīraṃ, asukasmimaṃ
sappi, asukasmimaṃ phāṇitaṃ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattamaṃ
pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhimaṃ dehi, tvañca bhuñjeyyāsi, ahaṃ pana hiyyo
pakkaṃ pārivāsikabhattamaṃ kañjiyena bhuttāmhī”ti. “Divā kiṃ bhuñjissasi,
ammā”ti? “Sākapaṇṇamaṃ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāgumaṃ pacitvā ṭhapehi,
ammā”ti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddamaṃ sutvā attānaṃ ovadi
“mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattamaṃ bhuñjitvā divāpi kaṇapaṇṇambi-
layāgumaṃ bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ
nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthumaṃ na bhattamaṃ na vatthamaṃ paccāsī-
sati, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvamaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ
sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena
samohena na sakkā gaṇhitun”ti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā
nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce, cīvaraṃ cīvaravaṃse
ṭhapetvā “arahattaṃ (3.0197) apāpuṇitvā na nikkhamissāmi”ti vīriyaṃ adhiṭṭha-
hitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vadḍhetvā
purebhattameva arahattaṃ patvā vikasamānamiva padumaṃ mahākhīṇāsavo
sitamaṃ karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā-

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;

yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā”ti.-

Udānaṃ udānetvā “bhante, piṇḍāya pavitṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ
bhikkhamaṃ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissantī”ti āha. Thero uṭṭahitvā
dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento “pātoyevā”ti ñatvā pattacīvaraṃ ādāya gāmaṃ
pāvisi.

Dārikāpi bhattamaṃ sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissatī”ti
dvāraṃ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā
sappiphāṇitayojitassa khīrapīṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukhamaṃ
hotū”ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānāva aṭṭhāsi. Therassa
hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhamaṃ
bandhanā muttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha.

Mahā-upāsikā araññato āgantvā “kiṃ, amma, bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā
sabbamaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Upāsikā “ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ
matthakamaṃ pattan”ti ñatvā “abhiraṃmati te, amma, bhātā buddhasāsane, na ukka-
ṇṭhatī”ti āha.

“Mahantaṃ kho panetaṃ satthudāyajjaṃ, yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma,

taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ‘ayaṃ amhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āradhaviṛiyova labhati”ti **dāyajjamahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Mahā (3.0198) kho pana te satthā, satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhi-ggahaṇakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattana-yamakapāṭihāriya-devorohana-āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu akampittha. Yuttaṃ nu kho te evarūpassa satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitun”ti evaṃ **satthumahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asamhinnāya mahāsammatapeṇiyā āgata-ukkākarājavamse jātosi, suddhodanamahārājassa ca mahāmāyādeviyā ca nattā, rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitun”ti evaṃ **jātimahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Sāriputtamoggallānā ceva asīti mahāsāvaka ca viṛiyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu. Tvaṃ pana etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasi”ti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadise vassaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjentassāpi, āradhaviṛiye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu viṛiyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppānassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **pītisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti- buddhānussati dhammo, saṅgho, sīlaṃ, cāgo, devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pīti-sambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihino dasasilapañcasīlāni paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇitaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā “evaṃ nāma adamaḥ”ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi sattatipi vassāni (3.0199) na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve buddhādīsu pasādāsinehābhāvena gadrabhapiṭṭharajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādaniye suttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannaṃ panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **passaddhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti- paṇitabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāya-puggalasevanatā, tadadhimuttatīti.

Paṇitāñhi siniddhaṃ bhojanaṃ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyaṃ utuñca iriyāpathañca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamova hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathavajjetvā sabhāge sevantassa uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatapaccavekkhaṇā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṃ viheṭṭhayamānova vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyapuggalaṃ parivajjentassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannaṃ panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Dasa dhammā **samādhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti- vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanatā, samaye cittassa niggaṇhanatā, samaye sampahaṃsanatā, samaye ajjhukkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, tadadhimuttatīti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā (3.0200) nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmīṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmīṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa niggaṇhanatā**ti yasmīṃ samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmīṃ samaye passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmīṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā nira-

ssādaṃ hoti, tasmim̐ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati “samaye sampahaṃsanatā”ti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmim̐ samaye sammāpaṭipattim̐ āgama alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭi-pannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati “samaye ajjupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanatā** Nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajanā payirupāsana. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhi-uppādanatthameva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppānassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Pañca dhammā **upekkhāsambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti- sattamajjhataṭṭatā, saṅkhāramajjhataṭṭatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhataṭṭapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhataṭṭatam̐** samuṭṭhāpeti- “tvam̐ attanova kammaena āgantvā attanova kammaena gamissasi, esopi attano kammaena āgantvā attanova kammaena gamissati, tvam̐ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ kammassakatapaccavekkhaṇena ca- “paramatthato sattoyeva natthi, so tvam̐ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhataṭṭatam̐** samuṭṭhāpeti- “idaṃ (3.0201) cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāratañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍaniyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko bhavye, nāyaṃ evaṃ vinassitum̐ dadeyyā”ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”ti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātābbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahatthāva nesaṃ kesacchedana-sūcikkamma-cīvaradhovana-rajana-pattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kun”ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā”ti yāciyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti, ayaṃ **sattakelāyano** nāma. Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācitopi “mayampi imaṃ dhanāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā”ti vadati, ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsipi vatthūsu majjhatto udāsino, ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasaṅkhārakelāyanapuggalaṃ ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhataṭṭapuggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanattham̐ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppa-

nnassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Asubhanimittanti uddhumātakādibhedā dasa asubhārammaṇā dhammā. **Yonisomanasikārabahulikāro**ti ettha pana yonisomanasikāro nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro, uppādakamanasikāro. Apica cha dhammā kāmaccandassa pahānāya saṃvattanti- asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Dasavidhañhi asubhanimittam uggāṇhantassāpi kāmaccando pahiyati, bhāventassāpi, indriyesu guttadvārassāpi, catunnam pañcannam ālopānam okāse (3.0202) sati udakam pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenetaṃ vuttaṃ-

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakam pive;

alam phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmaccando pahiyati, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanimittāya-sappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā kāmaccandassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmaccandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti.

Mettā cetovimuttīti ettha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, cetovimuttīti appanāyeva. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇova. Apica cha dhammā **byāpādassa** pahānāya saṃvattanti- mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kamma-sakatāpaccavekkhaṇatā, paṭisañkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Odissaka-anodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggāṇhantassāpi byāpādo pahiyati, tathā odhiso-anodhisodisāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. “Tvam etassa kuddho kiṃ karissasi? Kimassa silādīni nāsetum sakkhissasi? Nanu tvam attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi? Parassa kujjhanam nāma vitaccikaṅgaratatta-ayasalākagūthādīni gahetvā param paharitukāmatāsadisam hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati? Kiṃ te silādīni vināsetum sakkhissati? Esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati? Appaṭicchitapaheṇakam viya paṭivātam khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissati”ti evam attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisañkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahiyati, ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti”ti (3.0203). Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hoti.

Atthi bhikkhave aratī-ādi vuttatthameva. Api ca cha dhammā **thinamiddhassa** pahānāya saṃvattanti- atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Āharahattakam, bhuttavamitakam, tatravaṭṭakam, alaṃsāṭakam, kākamāsaka-bhojanam bhuñjitvā rattitṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammam karoto thinamiddham mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati, catupañca-ālopa-okāsam pana ṭhapetvā pānīyam pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno tam na hotīti evam atibhojane nimittam gaṇhantassapi thinamiddham pahiyati. Yasmiṃ iriyāpathe thina-

middhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candāloka-dīpāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, mahākassa-pattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatīṃ anuppādo hoti.

Atthi bhikkhave cetaso vūpasamoti-ādīni vuttatthāneva. Apica cha dhammā **uddhaccakukkuccassa** pahānāya saṃvattanti- bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuddhasevitatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, kappiyā-kappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuddhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi, uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi (3.0204) pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkuccesse uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatīṃ anuppādo hotīti.

Kusalākusalā dhammāti-ādīnipi vuttatthāneva. Apica cha dhammā **vicikicchāya** pahānāya saṃvattanti- bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabba paripucchābahula-
 ssāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhāta-a-
 dhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalittherasadise kalyāṇamitte seva-
 ntassāpi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappā-
 yakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvatta-
 ntī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatīṃ
 anuppādo hoti. Iti bhagavā imasmiṃ sutte desanaṃ tīhi bhavēhi nivattetvā araha-
 ttena kūṭaṃ gaṇhi. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. Dutīye **sambahulā**ti vinayapariyāyena tayo janā sambahulāti vuccanti, tato
 paraṃ saṅgho. Suttantapariyāyena tayo tayo eva, tato uddhaṃ sambahulā. Idha
 suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Piṇḍāya pavisimsū**ti piṇḍāya pavitṭhā.
 Te pana na tāva pavitṭhā, “pavisissāmā”ti nikkhantattā pana pavisimsūti vuttā.
 Yathā kiṃ? Yathā “gāmaṃ gamissāmī”ti nikkhantapuriso taṃ gāmaṃ apattopi
 “kahaṃ itthannāmo”ti vutte “gāmaṃ gato”ti vuccati, evaṃ. **Paribbājakānaṃ ārā-**
moti jetavanassa avidūre aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo atthi, taṃ
 sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Samaṇo āvusoti** āvuso tumhākaṃ satthā samaṇo gotamo.

Mayampi kho āvuso sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desemāti titthiyānaṃ samaye
 “pañca nīvaraṇā pahātabbā, satta bojjhaṅgā bhāvetabbā”ti etaṃ natthi (3.0205).
 Te pana ārāmaṃ gantvā parisapariyante ṭhatvā aññaṃ olokento viya aññavihi-
 takā viya hutvā bhagavato dhammadesanaṃ suṇanti. Tato “samaṇo gotamo ‘idaṃ
 pajahatha idaṃ bhāvetthā’ti vadati”ti sallakkhetvā attano ārāmaṃ gantvā ārāma-
 majjhe āsanaṃ paññāpetvā upaṭṭhāyaka-upaṭṭhāyikāhi parivutā sīsaṃ ukkhipitvā
 kāyaṃ unnāmetvā attano sayambhūñāṇena paṭividdhākāraṃ dassentā- “pañca
 nīvaraṇā nāma pahātabbā, satta bojjhaṅgā nāma bhāvetabbā”ti kathenti.

Idha no āvusoti ettha idhāti imasmiṃ paññāpane. **Ko visesoti** kiṃ adhikaṃ? **Ko**
adhippayāsoti ko adhikappayogo? **Kiṃ nānākaraṇanti** kiṃ nānattaṃ? **Dhammade-**
sanāya vā dhammadesananti yadidaṃ samaṇassa vā gotamassa dhammadesa-
 nāya saddhiṃ amhākaṃ dhammadesanaṃ, amhākaṃ vā dhammadesanāya
 saddhiṃ samaṇassa gotamassa dhammadesanaṃ ārabba nānākaraṇaṃ
 vucceyya, taṃ kinnāmāti vadanti. Dutīyapadepe eseva nayo.

Neva abhinandiṃsūti “evamevan”ti na sampaṭicchīṃsu. **Nappaṭikkosiṃsūti**
 “nayidaṃ evan”ti na paṭisedhiṃsu. Kiṃ pana te pahontā evaṃ akaṃsu, udāhu
 appahontāti? Pahontā. Na hi te ettakaṃ kathaṃ kathetuṃ na sakkonti “āvuso
 tumhākaṃ samaye pañca nīvaraṇā pahātabbā nāma natthi, satta bojjhaṅgā bhāve-
 tabbā nāma natthi”ti. Evaṃ pana tesam ahosi- “atthi no etaṃ kathāpābhatam,
 mayaṃ etaṃ satthu āroccsāma, atha no satthā madhuradhammadesanaṃ dese-
 ssaṭi”ti.

Pariyāyoti kāraṇaṃ. **Na ceva sampāyissantīti** sampādetvā kathetuṃ na sakkhi-

ssanti. **Uttariñca vighātanti** asampāyanato uttarimpi dukkhaṃ āpajjissanti. Sampādetvā kathetuṃ asakkontānañhi dukkhaṃ uppajjati. **Yathā taṃ, bhikkhave, avisa-yasminti** ettha **tanti** nipātamattaṃ, **yathāti** kāraṇavacanaṃ, yasmā avisaye pañho pucchitoti attho. **Sadevake**ti saha devehi sadevake. **Samārakādīsupi** ese va nayo. Evaṃ tiṇi ṭhānāni loke pakkhipitvā dve pajāyāti, pañcahipi sattalokameva pariyādiyitvā etasmiṃ sadevakādibhede loke (3.0206) devaṃ vā manussaṃ vā na samānupassāmīti dīpeti. **Ito vā pana sutvāti** ito vā pana mama sāsanaṃ sutvā. Ito sutvā hi tathāgato tathāgatasāvako pi ārādheyya, paritoseyya, aññathā ārādhanā nāma natthīti dasseti.

Idāni attano tesam pañhānaṃ veyyākaraṇena cittārādhanam dassento **katamo ca bhikkhave pariyāyoti-ādimāha**. Tattha **ajjhataṃ kāmacchandoti** attano pañcakkhandhe ārabba uppannachandarāgo. **Bahiddhā kāmacchandoti** paresam pañcakkhandhe ārabba uppannachandarāgo. **Uddesaṃ gacchatīti** gaṇanaṃ gacchati. **Ajjhattaṃ byāpādoti** attano hatthapādādīsu uppannapaṭigho. **Bahiddhā byāpādoti** paresam tesu uppannapaṭigho. **Ajjhattaṃ dhammesu vicikicchā**ti attano khandhesu vimati. **Bahiddhā dhammesu vicikicchāti** bahiddhā aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchā. **Ajjhattaṃ dhammesu satīti** ajjhattike sañkhāre paṭiggaṇhantassa uppannā sati. **Bahiddhā dhammesu satīti** bahiddhā sañkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Dhammavicayasambojhaṅgepi** ese va nayo.

Kāyikanti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ. **Cetasikanti-** “na tāvāhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi, yāva me anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissati”ti evaṃ kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ. **Kāyappassaddhīti** tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittappassaddhīti** viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. **Upekkhāsambojhaṅge** satisambojhaṅgasadisova vinicchayo.

Imasmim sutte missakasambojhaṅgā kathitā. Etesu hi ajjhattadhammesu sati, pavicayo, upekkhāti ime attano khandhārammaṇattā lokiyāva honti, tathā maggaṃ apattaṃ kāyikavīriyaṃ. Avitakka-avicārā pana pītisamādhī kiñcāpi rūpāvacarā honti, rūpāvacare pana bojhaṅgā na labbhantīti lokuttarāva honti. Ye ca therā brahmavihāravipassanāpādakajjhānādīsu bojhaṅge uddharanti, tesam matena rūpāvacarāpi arūpāvacarāpi honti. Bojhaṅgesu hi arūpāvacare pītiye va ekantena na labbhati, sesā cha missakāva hontīti. Desanāpariyosāne keci bhikkhū sotāpannā jātā, keci sakadāgāmī, keci anāgāmī, keci arahantoti.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. Tatiye (3.0207) **satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmīti** loṇadhūpanaṃ viya sabbakammikāmaccaṃ viya ca sabbattha icchitabbaṃ vadāmīti attho. Yathā hi loṇadhūpanaṃ sabbabyañjanesupi nivisati, yathā ca sabbakammiko amacco yodhakammampi karoti mantakammampi paṭihārakammampīti sabbakiccāni sādheti, evaṃ uddhatassa cittassa niggaṇhanaṃ, līnassa paggaṇhananti sabbametaṃ satiyā ijhati, na sakkā vinā satiyā etaṃ sampādetuṃ, tasmā evamāha. Imasmim sutte pubbabhāgavipassanā bojhaṅgāva kathitā.

4. Mettāsaḥagatasuttavaṇṇanā

235. Catutthe **mettāsaḥagatena cetasā**ti-ādi sabbam sabbākārena visuddhi-magge (visuddhi. 1.240-241) vitthāritameva. **Mayampi kho, āvuso, sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desemā**ti idampi te purimanayeneva satthu dhammadesanaṃ sutvā vadanti. Titthiyānañhi samaye pañcanīvaraṇappahānaṃ vā mettādibrahma-vihārabhāvanā vā natthi. **Kiṃ gatikā hotī**ti kiṃ nipphatti hoti. **Kiṃ paramā**Ti kiṃ uttamā. **Kiṃ phalā**Ti kiṃ ānisaṃsā. **Kiṃ pariyosānā**ti kiṃ niṭṭhā. **Mettāsaḥagatanti** mettāya saḥagataṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayuttaṃ. Eseva nayo sabbattha. **Vivekanissitā**dīni vuttatthāneva.

Appaṭikūlanti duvidhaṃ appaṭikūlaṃ- satta-appaṭikūlañca, saṅkhāra-appaṭikūlañca. Tasmim appaṭikūle iṭṭhe vatthusminti attho. **Paṭikūlasaṅṅhi**ti aniṭṭhasaṅṅhi. Kathaṃ panettha evaṃ viharati? Asubhapharaṇaṃ vā aniccanti manasikāraṃ vā karonto. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaṅṅhi viharati. Iṭṭhasmim vatthusmim asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati”ti. Paṭikūle pana aniṭṭhe vatthusmim mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto **appaṭikūlasaṅṅhi viharati** nāma. Yathāha “kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaṅṅhi viharati. Aniṭṭhasmim vatthusmim mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati”ti (paṭi. ma. 2.17). Ubhayamissakapadesupi eseva nayo. Appaṭikūlappaṭikūlesu hi tadeva asubhapharaṇaṃ vā aniccanti manasikāraṃ (3.0208) vā karonto **paṭikūlasaṅṅhi viharati** nāma. Paṭikūlappaṭikūlesu ca tadeva mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto **appaṭikūlasaṅṅhi viharati** nāma. “Cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti”ti-ādinā (paṭi. ma. 2.17) nayena vuttaṃ pana chaḷaṅgupekkhaṃ pavattayamāno “appaṭikūle ca paṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako tattha viharati sato sampajāno”ti veditabbo.

Ettāvata ca imassa bhikkhuno mettāya tikacatukkajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattassa saha vipassanāya maggasambojjhaṅgānaṃ ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā siyā. Idaṃ pana mettājhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasantopi yo arahattaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, yasmā tassa arahattaparamā mettā na hoti. Yaṃparamā pana hoti, taṃ dassetabbaṃ. Tasmā tassa dassanatthaṃ ayaṃ desanā āradhā. Parato **sabbaso vā pana rūpasāṅṅānaṃ samatikkamā**ti-ādīsupi iminā nayena puna desanārambhapayojanaṃ veditabbaṃ.

Subhāparamanti subhaniṭṭhaṃ, subhakoṭikaṃ, subhanipphattiṃ. **Idhapaṅṅassa**ti idheva paṅṅā assa, nayimaṃ lokaṃ atikkamatīti idhapaṅṅo, tassa idhapaṅṅassa, lokiyapaṅṅassaṭi attho. **Uttarivimuttiṃ appaṭivijjhatoti** lokuttaradhammaṃ appaṭivijjhantassa. Yo pana paṭivijjhituṃ sakkoti, tassa arahattaparamāva mettā hotīti attho. **Karuṇā**dīsupi eseva nayo.

Kasmā panetāsaṃ mettādīnaṃ subhāparamāditā vuttā bhagavatāti? Sabhāgasena tassa tassa upanissayattā. Mettāvihāriṣṣa hi sattā appaṭikūlā honti, athassa appaṭikūlaparicayā appaṭikūlesu parisuddhavaṇṇesu nīlādīsū cittaṃ upa-

saṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti mettā subhavimokkassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **subhaparamā**ti vuttā.

Karuṇāvihārissa uṇhābhighātādirūpanimittaṃ sattadukkhaṃ samanupassantassa karuṇāya pavattisambhavato rūpe ādīnavo parividito hoti (3.0209), athassa parividitarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu aññataraṃ ugghāṭetvā rūpanissaraṇe ākāse cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti karuṇā ākāsañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākāsānañcāyatana-paramā**ti vuttā.

Muditāvihārissa pana tena tena pāmojjakāraṇena uppannapāmojjasattānaṃ viññāṇaṃ samanupassantassa muditāya pavattisambhavato viññāṇaggahaṇaparicitaṃ hoti, athassa anukkamādhigataṃ ākāsañcāyatanaṃ atikkamma ākāsa-nimittagocare viññāṇe cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti muditā viññāṇañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **viññāṇañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Upekkhāvihārissa pana “sattā sukhitā vā hontu, dukkhato vā vimuccantu, sampattasukhato vā mā vigacchantū”ti ābhogābhāvato sukhadukkhādiparamatthagāhavimukhasambhavato avijjamānaggahaṇadukkhacittaṃ hoti. Athassa paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa paramatthato avijjamānaggahaṇadukkhacittassa ca anukkamādhigataṃ viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammasambhavato avijjamāne paramatthabhūtassa viññāṇassa abhāve cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti upekkhā ākiñcaññāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākiñcaññāyatanaparamā**ti vuttā. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pattāti.

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. Pañcame **pagevā**Ti paṭhamaññeva. **Kāmarāgapariyuṭṭhitenā**ti kāmarāgagahitena. **Kāmarāgaparetenā**ti kāmarāgānugatena. **Nissaraṇanti** tividhaṃ kāmarāgassa nissaraṇaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ tadaṅganissaraṇaṃ samucchedanissaraṇanti (3.0210). Tattha asubhe paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ nāma, vipassanā tadaṅganissaraṇaṃ nāma, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ nāma. Taṃ tividhampi nappajānātīti attho. **Attatthampīti**-ādīsu arahattasañkhāto attano attho attattho nāma, paccayadāyakānaṃ attho parattho nāma, sveva duvidhopi ubhayattho nāma. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso- **byāpādassa nissaraṇanti**-ādīsu hi dveva nissaraṇāni vikkhambhananissaraṇaṃca samucchedanissaraṇaṃca. Tattha byāpādassa tāva mettāya paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, anāgāmmaggo samucchedanissaraṇaṃ. Thinamiddhassa ālokasaññā vikkhambhananissaraṇaṃ, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccassa yo koci samatho vikkhambhananissaraṇaṃ, uddhaccassa panettha arahattamaggo, kukkuccassa anāgāmmaggo samucchedanissaraṇaṃ. Vicikicchāya dhammavavatthānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, paṭhamamaggo samucchedanissaraṇaṃ.

Yā panettha **seyyathāpi brāhmaṇa udapatto saṃsaṭṭho lākhāya vā**ti-ādīkā upamā vuttā, tāsū **udapattoti** udakabharitā pāti. **Saṃsaṭṭhoti** vaṇṇabhedakaraṇavassena saṃsaṭṭho. **Pakkuthitoti** kuthito. **Usmudakajāto**Ti usumajāto. **Sevālapaṇakapariyonaddhoti** tilabijakādibhedena sevālena vā nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā udakapiṭṭhiṃ chādetvā nibbattapaṇakena pariyonaddho. **Vāteritoti** vātena erito kampito. **Āviloti** appasanno. **Luḷitoti** asannisinno. **Kalalībhūtoti** kaddamībhūto. **Andhakāre nikkhittoti** koṭṭhantarādibhede anālokaṭṭhāne ṭhapito. Imasmiṃ sutte bhagavā tīhi bhavēhi desanaṃ nivattetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, brāhmaṇo pana saraṇamate patiṭṭhito.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. Chaṭṭhe **aññāṇāya adassanāyā**ti aññāṇatthāya adassanatthāya. **Taggha bhagavā nīvaraṇā**ti ekaṃsena bhagavā nīvaraṇā. **Kāyakilamathoti** (3.0211) kāyadaratho. **Cittakilamathoti** cittadaratho. **Sopi me paṭippassaddhoti** tassa kira satthu santike sītaṃ utusappāyaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnassa kāyadaratho paṭippassambhi, tasmīṃ paṭippassaddhe tadvayeneva cittadarathopi. Apica maggenevassa etaṃ ubhayampi passaddhanti veditabbaṃ.

7. Ānāpānavaggo

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. Sattamādīsu **aṭṭhikasaññā**ti aṭṭhikaṃ aṭṭhikanti bhāventassa uppanna-
saññā. Taṃ panetaṃ bhāvayato yāva nimittaṃ na uppajjati, tāva chavipi

cammampi upaṭṭhāti. Nimitte pana uppanne chavicammāni neva upaṭṭhahanti, saṅkhavaṇṇo suddha-aṭṭhikasaṅghāṭova upaṭṭhāti hatthikkhandhagataṃ dhammi-katissarājānaṃ olokontassa sāmaṇerassa viya, paṭimagge hasamānaṃ itthiṃ olokontassa cetiyapabbatavāsino tissattherassa viya cāti. Vatthūni visuddhimagge (visuddhi. 1.15) vitthāritāni. **Sati vā upādiseseti** gahaṇasese upādānasese vijjamānamhi.

2-10. Puḷavakasuttādivaṇṇanā

239-247. Puḷavakasaññāti puḷavaṃ puḷavanti bhāventassa uppannasaññā. **Vinīlakaśaṇṇā**dīsupi eseva nayo. Vinicchayakathā panettha saddhiṃ bhāvanāyena visuddhimagge (visuddhi. 1.102) vuttā. **Mettā**dayo tikacatukkajjhānavasena vedittabbā, **upekkhā** catutthajjhānavaseneva.

8. Nirodhavaggo

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. AsubhasaññāTi asubhe paṭhamajjhānasaññā. **Maraṇasaññāti** “avassaṃ maritabbaṃ, maraṇapaṭibaddhaṃ me jīvitā”ti abhiṇhaṃ paccavekkhantassa uppannasaññā (3.0212). **Āhāre paṭikūlasaññāti** odanakummāsādimhi ajjho-haraṇīye paṭikūlasaññā. **Sabbaloke anabhiratisaññāti** sakalalokasmiṃ anabhiratiṃ uppādentassa uppannasaññā. **Pahānasaññāviraḡasaññāti** dve pubbabhāgā. **Nirodhasaññā** missakā. Evametāni aṭṭhikasaññādīni vīsati kammaṭṭhānāni niddiṭṭhāni. Tesāṃ navasu appanā honti, ekādasa upacārajjhānikā. Sesā panettha vinicchayakathā visuddhimagge (visuddhi. 1.294) āgatāva. Gaṅgāpeyyālādayo maggasaṃyutte vuttanayeneva vedittabbā.

Bojjhaṅgasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasamṃyuttaṃ

1. Ambapālivaggo

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. Satipaṭṭhānasamṃyuttassa (3.0213) paṭhame **ambapālivaneti** ambapāliyā nāma rūpūpajīvinīyā ropite ambavane. Taṃ kira tassā uyyānaṃ ahosi. Sā satthu

dhammadesanaṃ sutvā pasannacittā tattha vihāraṃ kāretvā tathāgatassa niyyā-
tesī. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Ekāyanvāyanti** ekāyano ayaṃ. Tattha **ekāyanoti**
ekamaggo. Maggassa hi-

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;

nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti. (cūḷani. pārāyanatthutīgāthāni-
ddeso 101)-

Bahūni nāmāni. Svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyanvāyaṃ,**
bhikkhave, maggoti ettha ekamaggo. Ayaṃ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpatha-
bhūtōti evamattho daṭṭhabbo. **Maggoti** kenatṭhena maggo? Nibbānagamanaṭṭhena,
nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca.

Sattānaṃ visuddhiyāti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi
saṃkiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. **Sokaparidevānaṃ samatikkamā-**
yāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. **Dukkhadoma-**
ssānaṃ atthaṅgamāyāti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ
dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. **Ñāyassa adhigamāyāti** ñāyo vuccati
ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya pattiyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi pubba-
bhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃva-
ttati. Tenāha “ñāyassa adhigamāyā”ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyāti** taṇhāvānavira-
hitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhāyāti
vuttaṃ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyāya sādheti.
Tenāha “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti.

Evaṃ (3.0214) bhagavatā sattahi padehi ekāyanamaggassa vaṇṇo bhāsito, so
kasmāti ce? Bhikkhūnaṃ ussāhajanattham. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū-
“ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ pari-
devaṃ, kāyika-asātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasika-asātabhūtaṃ domanassanti
cattāro upaddave harati. Visuddhiṃ, ñāyaṃ, nibbānanti tayo visese āvahaṭi”ti
ussāhajātā imaṃ desanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ, dhāretabbaṃ,
imañca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesam bhikkhūnaṃ ussāhajana-
nattham vaṇṇam abhāsi kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇam viya.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena
“na tato heṭṭhā, na uddhan”ti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo
satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavī-
tivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca attha-
ṅgamañca desessāmi taṃ suṇātha. Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhara-
samudayā kāyasamudayo”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocarō satipaṭṭhānanti
vutto. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati cā”ti-ādīsipi
(paṭi. ma. 2.35). Tassa attho- patitṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patitṭhāti? Sati.
Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā
paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhāna-assatṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsī-
tumarahati”ti (ma. ni. 3.311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānu-
nayavitivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho- paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pava-

ttayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti.

“Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti”ti-ādīsu (ma. ni. 3.147; saṃ. ni. 5.989) pana satiyeva satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho-patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva (3.0215) paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam.

Yadi evaṃ kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacanaṃ katanti? Satīnaṃ bahuttā. Ārammaṇabhedenā hi bahukā satiyo. Atha “maggo”ti kasmā ekavacananti? Maggaṇaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṇaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vutañhetam “maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānamaggaṇaṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṇiyaṭṭhena cā”ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṃ sādhamānā nibbānaṃ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyanti tasmā catassopi eko maggoti vuttā. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Kāyeti** rūpakāye. **Kāyānupassīti** kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. Ayañhi bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukkhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti, no samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātapatīti ātāpo, vīriyassetam nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajāññasāṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha “satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti (saṃ. ni. 5.234). Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvatā kāyānupassanāsati-paṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino (3.0216) antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamatto hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ

sampajjati, tesam dassanattham “ātāpī sampajāno satimā”ti idam vuttanti vedittabham.

Iti kāyānupassanāsatipaññānam sampayogaṅgañjassa dassetvā idāni pahānaṅgam dassetum **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttam. Tatha **vineyyāti** tadanāyayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanatthena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamattēyeva abhijjhādomanassam pahiyati, vedanādīsūpi pahiyati eva. Tasmā “pañcapi upādānakkhandhā loko”ti vibhaṅge (vibha. 362) vuttam. Lokasaṅkhātattā vā tesam dhammānam atthuddhāranayenetam vuttam. Yam panāha “tatha katamo loko, sveva kāyo loko”ti, ayamevettha attho. Tasmim loke abhijjhādomanassam vineyyāti evam sambandho datthabbo.

Vedanāsūti ettha tisso vedanā, tā ca lokiyā eva, cittampi lokiyam, tathā dhammā. Yathā pana vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto esa **vedanānupassīti** vedittabbo. Esa nayo **cittadhammesu**. Kathaṅca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha-

“Yo sukham dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
adukkhamasukham santam, addakkhi nam aniccato;
sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissati”ti.

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetam “yamkiñci vedayitam, sabbam tam dukkhaminti vadāmi”ti (sam. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā, yathāha (3.0217)- “sukhā kho, āvuso visākha, vedanā tthitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti (ma. ni. 1.465) sabbam vitthāretabbam. Apica aniccādisatta-anupassanāvasenapi anupassitabbā.

Cittadhammesūpi cittam tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānam aniccādi-anupassanānam sarāgādīnaṅca bhedānam vasena anupassitabbam. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānam suññatadhammassa aniccādisatta-anupassanānam “santam vā ajjhataṅgam kāmacchandana”ti-ādīnaṅca pabhedānam vasena anupassitabbā. Sesam vuttanayameva. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana dīghamajjhimaṅgathakathāsu (dī. ni. aṅg. 2.373 ādayo; ma. ni. aṅg. 1.105 ādayo) satipaññānavaññanāyam vuttanayeneva vedittabbo.

2. Satisuttavaññanā

368. Dutiye **satoti** kāyādi-anupassanāsatiyā samannāgato. **Sampajānoti** catusampajāññapaññāya samannāgato. **Abhikkante paṭikkanteti** ettha abhikkantaṅgam vuccati gamanaṅgam, paṭikkantaṅgam nivattanaṅgam, tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyam abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattanto paṭikkamati nāma. Tānēpi tthitakova kāyam purato onamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-āṅgābhimukho saṅsaranto abhikkamati nāma, pacchima-āṅgappadesam paccāsaṅsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjanepi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajaññaena sabbakiccakārī, sampajaññasseva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṃ karoteva, na katthaci sampajaññavirahito hoti.

Tattha sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammoahasampajaññanti catubbidhaṃ sampajaññaṃ. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kiṃ nu me ettha gatena attho atthi, natthi”ti atthānatthaṃ pariggaṇhitvā atthapariggaṇhanaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasaṅghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato vadḍhi (3.0218). Cetiyaṃ disvāpi hi buddhārammaṇaṃ, saṅghadassanena saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. Mahāvihārasmiñhi dakkhiṇadvāre ṭhatvā mahācetiyaṃ oloketā tiṃsasahassabhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu, tathā pacchimadvāre uttaradvāre pācīnadvāre ca, tathā pañhamaṇḍapaṭṭhāne abhayavāpipāḷiyaṃ, thūpārāmadvāre nagarassa dakkhiṇadvāre anurādhavāpipāḷiyaṃ.

Mahā-ariyavaṃsabhāṇakatthero panāha “kiṃ tumhe vadatha, mahācetiyaassa samantā kucchivedikāya heṭṭhimabhāgato paṭṭhāya paññāyanaṭṭhāne yattha yattha dve pādā sakkā honti samaṃ patiṭṭhāpetuṃ, tattha tattha ekapaduddhāre tiṃsatimsa bhikkhusahassāni arahattaṃ pāpuṇiṃsūti sakkā vatun”ti. Aparo pana mahāthero āha- “mahācetiyaatale ākiṇṇavālikāya bahutarā bhikkhū arahattaṃ pattā”ti. There disvā tesā ovāde patiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭṭhamaṃ jhānaṃ uppādetvā tadeva khayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana- “āmisatopi vadḍhi atthoyeva, taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Seyyathidaṃ? Cetiyaadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyaassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavanurūpā itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakamma rūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsagge kāyasaṃsaggāpattiṃ āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ. Saṅghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammassavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ, antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi (3.0219) sātthaṃ. Tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu- eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggaṭṭhāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā atṭhāsi. Daharo taṃ apassanto “sāmaṇerā”ti pakkosi. So- “mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmimpi divase uparivisesaṃ nibbattessāmī”ti cintetvā “kiṃ, bhante,”ti paṭivacanaṃ adāsi. “Ehi”ti vutte ekavacaneneva āgantvā-

“bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā t̥hitokāse muhuttaṃ puratthābhimukhā hutvā olokethā”ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ, sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatimsakammaṭṭhānesu attano cittarucikaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma.

Tassāvibhāvatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ- idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco paccāharati na harati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkameṇa nisajjāya ca āvaraṇiyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ majjhimayāme seyyaṃ kappetvā, pacchimayāmeṇi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā, pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā bodhirukkhe udakaṃ āsiñcivā pāṇiyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsaṇaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānamanuyuñjitvā bhikkhācāravelāya utṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā sace buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānapādamūle t̥hatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ t̥hapetvā buddhārammaṇaṃ (3.0220) pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruya mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu t̥hānesu vanditabbaṃ, khuddakaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu t̥hānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā bodhi vanditabbā. So evaṃ cetiyañca bodhiñca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati.

Atha naṃ manussā disvā “ayyo no āgato”ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā makkhetvā purato nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janasaṅgahaṇatthaṃ dhammakathā nāma kātabbāyevāti aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammaṃ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ katvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradahara-bhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira na “amhākaṃ upajjhāyo ācariyo”ti mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattapāricchedeneva karonti. Te taṃ pucchanti- “bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātīpakkhato sambandhā pitīpakkhato”ti? Kiṃ disvā pucchathāti? Tumhesu

etesam pemaṃ bahumānanti. “Āvuso, yaṃ mātāpitūhipi dukkarataraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātaka chātakaṃ jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthī”ti tesam guṇe kathayanto gacchati. Ayaṃ vuccati **harati na paccāharatīti**.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādiṇṇakaṃ muñcitvā upādiṇṇakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ (3.02 vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati. Athassa dvittikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādiṇṇakaṃ muñcitvā anupādiṇṇakaṃ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīsenā yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsenā āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati. Ayaṃ vuccati **paccāharati na haratīti**. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṃ na taṃ āsanamatthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidha-cetovinibandhabaddhacitto viharanto “kammaṭṭhānaṃ nāma atthī”tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati. Ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatīti**.

Yo panāyaṃ **harati ca paccāharati cāti** vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti “āvuso, tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā”ti. Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍha-gāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa

uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati, so “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te etan”ti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati, tathā (3.0222) asakkonto nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamitum asakkontopi, taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttana cittaena pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṃyeva eti ālindakavāsī **mahāphussadevatthero** viya.

So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi sudaṃ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā theram tathā gacchantam disvā- “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kiṃ nu kho maggamūḷho, udāhu kiñci pamuṭṭho”ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyam adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṃ āgamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsīmahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi- “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso”ti? Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāso hoti, maṇi-obhāso”ti evamādimāha. Tato “paṭicchādetha tumhe”ti nibaddho āmāti paṭijānitvā ārocesi.

Kālavallimaṇḍapavāsīmahānāgatthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatikavattaṃ pūrento paṭhamaṃ tāva “bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmī”ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittaena pādaṃ uddharanto vippayuttana uddhaṭe paṭinivattanto gāmasamīpaṃ gantvā “gāvī nu pabbajito nū”ti āsaṅkaniyapadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakarakato udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍūsaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? “Mā me bhikkham dātuṃ vā vanditum vā āgate manusse ‘dīghāyukā hothā’ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī”ti “ajja, bhante, katimi”ti divasaṃ vā bhikkhugaṇaṇaṃ vā pañhaṃ vā pucchito (3.0223) pana udakaṃ gilitvā āroceti. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yāti.

Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya ca. Te kira āsāḷhipuṇṇamiyaṃ katikavattaṃ akaṃsu- “arahattaṃ apatvā aññamaññaṃ nālapissāmā”ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṃ katvā paviṣiṃsu. Divasādīsu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjiṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṃ disvā jāniṃsu- “ajjeko āgato, ajja dve”ti. Evañca cintesuṃ- “kiṃ nu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññamaññaṃ pi. Yadi aññamaññaṃ na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti. Etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā”ti sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekoḷāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha- “na bho kalahakāraṇaṃ okāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, supaṭṭhitaṃ pāṇiyaṃ paribhojaniyan”ti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāse- yeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāyaṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evam kālavallimaṇḍapavāsī mahānāgatthero viya, kalambatitthavihāre vassūpa-gatā bhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto gāmasa-mīpaṃ gantvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttā-dayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapāti-kadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgapattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ pavīṭṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbha-ñjanavaṇalepanaputtamaṃsūpamāvasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannā-gataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya ...pe... bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭipassa-mbhetvā yathā purebhattaṃ (3.0224), evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cāti**.

Imaṃ pana haraṇapaccāharaṇasañkhātaṃ gatapaccāgatikavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye pāpuṇāti. No ce majjhimavaye pāpu-ṇāti, atha pacchimavaye pāpuṇāti, no ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasa-maye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne buddhe nibbatta paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti, seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo mahāpañño vā, seyyathāpi thero sārīputto, mahiddhiko vā, seyyathāpi thero mahāmoggallāno, dhutavādo vā, seyyathāpi thero mahākassapo, dibbacakkhuko vā, seyyathāpi thero anuruddho, vinayadharo vā, seyyathāpi thero upāli, dhammakathiko vā, seyyathāpi thero puṇṇo mantāṇi-putto, āraññiko vā, seyyathāpi thero revato, bahussuto vā, seyyathāpi thero ānando, sikkhākāmo vā, seyyathāpi thero rāhulo buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāpattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ- idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhu-jjanā abhikkamādīsu- “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā “ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto abhikkamāmīti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisañghāto abhikkamati. Tassevaṃ abhikkamato ekekapā-duddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavītiharaṇesu, vossajjane tejodhātu vāyo-dhātūti dve dhātuyo omattā honti (3.0225) mandā, itarā dve adhimattā honti bala-vatiyo, tathā sannikkhepanasannirumbhanesu.

Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vīti-haraṇaṃ, vīti-haraṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti, tattha tattheva pabbapabbaṃ sandhisandhi odhi-odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilāni viya taṭataṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanam? Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjā, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmim̐ tasmīṃhi koṭṭhāse saddhim̐ rūpena-

“Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;
avīcimanusambandho, nadīsotova vattati” ti.-

Evaṃ abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti” tipadassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ, vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānīpi heṭṭhā upari pacchato anupekkhanavasena olokita-ullokita-palokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni, sārūppavasena pana imāneva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevāti.

Tattha “ālokessāmī”ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Taṃ āyasmantaṃ nandaṃ kāyasakkhim̐ katvā veditabbaṃ. Vuttañhetam̐ bhagavatā-

“Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato nābhijjhādomanassā (3.0226) pāpakā akusalā dhammā anvāsavissanti’ ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddham̐, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando anudisaṃ āloketi ‘evaṃ me anudisaṃ ālokeyato ...’ pe ... sampajāno hoti” ti (a. ni. 8.9).

Apica idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammatṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṃ, tasmā khandhadhātu-āyatanakammattṭhānikehi attano kammatṭhānavaseneva kasiṇādikammattṭhānikehi vā pana kammatṭhānasīseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ.

“Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ‘ālokessāmī’ti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhim̐ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim̐ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātu vipphāravasena heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddham̐ laṅgheti, koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuvīññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhetam̐ uppajjati” ti evaṃ pajānaṃ panettha asammohasampajaññaṃ nāma.

Apica mūlapariññā-āgantukatāvākālikabhāvavasena pettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva-

“Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampaṭicchanaṃ;
santīraṇaṃ voṭṭhabbaṃ, javanaṃ bhavati sattamaṃ”.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ pavattati, taṃ āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā cakkhuvīññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ, tannirodhā vipākamanodhātu sampa-

ṭicchanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇa-
kiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ
sādhayamānā, tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi
“ayaṃ (3.0227) itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilo-
kitaṃ na hoti, dutiyajavanepi ...pe... sattamajavanepi. Etesu pana yuddhama-
ṇḍale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesu “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”-
ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha **mūlapariññāvasena** asa-
mmohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthamāgate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakakicca-
nipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjivā niruddhesu avasāne javanaṃ uppa-
jjati, taṃ pubbe uppannaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapu-
riso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ pavitṭhassa āgantukapurisassa
gehasāmikesu tuṅhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ geh-
abhūte cakkhudvāre āvajjanādīsipi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajja-
nadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ **āgantukabhāvavasena** Asammohasampa-
jaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni
saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṃ na
passanti, ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusa-
kesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa na yuttā
naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsu
tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa javana-
ssāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṃ **tāvakālikabhā-
vavasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena pettaṃ veditabbaṃ.
Ettha hi cakkhu ceva rūpā ca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsa-
mpayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārā
saṅkhārakkhandho, evametesam pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārūpanava-sena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā nayena bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ, sītālu-kassa ghaṇaṃ dupaṭṭaṃ. Viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jiṇṇaṃ asappāya-meva. Aggaḷādidānena hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādi-bhedam lobhaniyacīvaraṃ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṃ, jīvi-tantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvava-sena uppannaṃ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ. Viparītaṃ sappāyaṃ, tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārūpanto natthi, vuttappakāracittakiriyavā-yodhātuvipphāreneva pana cīvarapārūpanaṃ hoti. Tattha cīvarampi (3.0230) ace-tanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti “mayā kāyo pārūpito”ti. Kāyopi na jānāti “ahaṃ cīvarena pārūpito”ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādenti paṭa-pilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ. Nāgava-mmikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūmavatthādīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamaḍḍasatthapahārādīhi asakkāraṃ. Na tehi nāgavammi-karukkhādayo somanassaṃ vā karonti domanassaṃ vā. Evamevaṃ neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā doma-nassanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammoahasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā- “imaṃ gahetvā piṇḍāya cara-māno bhikkhaṃ labhissāmi”ti evaṃ pattaḅḅahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthava-sena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo. Yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhaniyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇa-patto pana lobhaniyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho, pana yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekanta-asappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vase-nettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampa-jaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi, vuttappakāracittakiriyavāyo-dhātuvipphāreneva pattaḅḅahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattaṃ acetano, hatthāpi acetanā. Pattaṃ na jānāti “ahaṃ hatthehi gahito”ti. Hatthāpi na jānanti “patta-amhehi gahito”ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti, saṇḍāsena aggivaṇṇapa-ttaggaḅḅahaṇe viyāti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammoahasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitamubbalo hitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāya anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesam vaṇapaṭṭacoḷakāni ceva kapālādīhi bhesajjāni ca upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṅhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti, bhesajjakapālānipi kesañci susaṅṭhānāni, kesañci (3.0231) dussaṅṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭṭicchādanamatteneva hi coḷakena bhesajjapaṭṭiggahamatteneva ca kapālakena tesam attho. Evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakaṃ viya cīvaraṃ, bhesajjakapālakaṃ viya ca pattam, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkham sallakkheti. Ayaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññaena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asiteti** piṇḍapātabhojane. **Pī**teti yāgu-ādipāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādisāyane. Tattha “neva davāyā”ti-ādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma, tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṃ tassa asappāyaṃ. Yaṃ pana nimittakammādivasena paṭiladdham, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ ekanta-asappāyameva. Viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pattapaṭṭiggahaṇaṃ nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṃ nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaṇaṃ ālopuddharaṇaṃ mukhavivaraṇaṃ ca hoti. Na koci kuñcikāya na yantakena hanukaṭṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanam uparidantānaṃ musalakiccasādhanam heṭṭhādantānaṃ udukkhalakiccasādhanam jivhāya hatthakiccasādhanaṃ ca hoti. Iti naṃ tattha aggajivhāya tanukakheḷo, mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṃ heṭṭhādanta-udukkhaḷe jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷa-udakatemitam uparidantamusalasañcuṇṇitam koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭham paviṭṭham koci palālasantharam katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitam ṭhitam koci uddhanam katvā aggim jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkam pakkam koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīharako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītharati ca (3.0232) dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca; pathavidhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca; āpodhātu sineheti ca allattaṅca anupāleti; tejodhātu antopaviṭṭham paripāceti; ākāsadhātu añjaso hoti; viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti evaṃ pavattapaṭṭisañkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti evaṃ dasavidham paṭikūlabhāvaṃ paccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha visuddhimagge (visuddhi. 1.294 ādayo) āhārapaṭikūlasaññānidde-

sato gahetabbā.

Uccārapassāvakkammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyopi hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavasena ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakkammaṃ karonto natthi, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakkammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayaṃuttavattāsu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppilīta akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa, kevalaṃ sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakatumbato purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti na paresaṃ, kevalaṃ paṭijaggana-mattameva hoti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Gatādīsu (3.0233) **gateti** gamane. **Ṭhiteti** ṭhāne. **Nisinneti** nisajjāya. **Sutteti** sayane. **Jāgarite** ti jāgaraṇe. **Bhāsiteti** kathane. **Tuṇhībhāveti** akathane. Ettha ca yo ciraṃ gantvā vā caṅkavitvā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisaṅcikkhati “caṅkama-nakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ gate sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyaṃ vā karonto pañhaṃ vā vissajjento kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ ṭhatvā aparabhāge nisinnō iti paṭisaṅcikkhati “ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ ṭhite sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva ciraṃ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisaṅcikkhati- “nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ nisinne sampajānakārī nāma.

Yo pana nipannakova sajjhāyaṃ karonto kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkavitvā aparabhāge utthāya iti paṭisaṅcikkhati- “sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva

niruddhā”ti, ayaṃ sutte ca jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyaamayacittānañhi appavattaṃ suttaṃ nāma, pavattaṃ jāgaritaṃ nāmāti.

Yo pana bhāsamāno- “ayaṃ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhañca tāluñca paṭicca cittassa ca tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyati”ti sato sampajāno bhāsati, ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ katvā dhammaṃ vā kathetvā kammaṭṭhānaṃ vā parivattetvā pañhaṃ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisañcikkhati “bhāsita-kāle uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti ayaṃ bhāsate sampajānakārī nāma.

Yo tuṇhībhūto ciraṃ dhammaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati- “tuṇhībhūta-kāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti. Upādārūpapavattiyā sati bhāsati nāma, asati tuṇhī bhavati nāmāti, ayaṃ tuṇhībhāve sampajānakārī nāmāti. Evamettha asammohasampajāññaṃ tassa vasena sampajānakāritā veditabbā. Imasmiṃ sutte satipaṭṭhānamissakasampajāññaṃ pubbabhāgaṃ kathitaṃ.

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Tatiye (3.0234) **evameva panidhekacce**ti so kira bhikkhu kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā ito cito ca āhiṇḍati, kāyavivekaṃ nānuyuñjati. Tena naṃ bhagavā niggaṇhanto evamāha. **Tasmāti** yasmā saṃkhittena desanaṃ yācasi, tasmā. **Diṭṭhī**ti kammassakatādiṭṭhi.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Catutthe **dhammavinayoti** dhammoti vā vinayoti vā ubhayametaṃ satthusāsanasseva nāmaṃ. **Samādapetabbāti** gaṇhāpetabbā. **Ekodibhūtāti** khaṇikasamādhinā ekaggabhūtā. **Samāhitā ekaggacittāti** upacārappanāvasena sammā ṭhapita-cittā ca ekaggacittā ca. Imasmiṃ sutte navakabhikkhūhi ceva khīṇāsavehi ca bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā, sattahi sekhehi bhāvitā missakā.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Chaṭṭhe **sakuṇagghī**ti sakuṇaṃ hanatīti sakuṇagghi, senassetam adhivacanaṃ. **Sahasā ajjhappattā**ti lobhasāhasena pattā. **Alakkhikāti** nissirikā. **Appapuññāti** parittapuññā. **Sacejja mayanti** sace ajja mayaṃ. **Naṅgalakattākaraṇanti** naṅgalena kasikaraṇaṃ, adhunā kaṭṭhaṃ khettaṭṭhānanti attho. **Leḍḍuṭṭhānanti** leḍḍūnaṃ ṭhānaṃ. **Samvadamānāti** sammā vadamānā, attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṃ vadamānāti attho. **Mahantaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvāti** uddhanasaṅghānena ṭhitesu tisu leḍḍūsu “ito sene āgacchante ito nikkhamissāmi, ito āgacchante ito”ti sallakkhetvā tesu ekaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvā aṭṭhāsi avadamāno. **Sannayhāti** khurappaṃ sannayhamāno viya sannayhitvā suṭṭhu ṭhapetvā. **Bahu-āgato kho myāyanti** “mayhaṃ atthāya ayaṃ bahutaṃ ṭhānaṃ āgato, appaṃ avasiṭṭhaṃ,

idāni maṃ gaṇhissatī”ti ñatvā dāruḡo viya vinivattitvā tasseva leḡḡussa antare paccupādi, paṭipanno pavitṭhoti attho. **Uraṃ paccatālesīti** “ekappahāreneva lāpassa sīsaṃ chinditvā gaheṣṣāmī”ti (3.0235) pakkhandattā vegamaṃ sandhāretuṃ asakkonto tasmim leḡḡusmim uraṃ patālesi. Tāvadevassa hadayamaṃsaṃ phāliyittha. Atha lāpo “diṭṭhā vata sattuno piṭṭhī”ti haṭṭhatuṭṭho tassa hadaye aparā-paramaṃ caṅkamaṃ.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. Sattame **duggāti** duggamā. **Cārīti** sañcāro. **Lepaṃ oḡḡentīti** vaṭarukkhakhī-rādīhi yojetvā lepaṃ karonti, taṃ makkaṭānaṃ dhuvagamanatṭhānanti salla-kkhetvā rukkhasākhādīsu ṭhapenti. **Pañcoḡḡitoti** pañcasu ṭhānesu kājadaṇḡakaṃ pavesetvā gaheṭabbā kājasikkā viya oḡḡito. **Thunaṃ setīti** thunanto sayati.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Aṭṭhame **sūdoti** bhatakāraḡo. **Nānaccayehīti** nānācayehi, nānāvidhehīti attho. Ayameva vā pāṭho. **Ambilaggehīti** ambulakoṭṭhāsehi. Eseva nayo sabbattha. **Abhiharatīti** gahaṇatthāya hatthaṃ pasāreti. **Bahuṃ gaṇhātīti** ekaggahaṇena bahuṃ gaṇhantopi punappunaṃ gaṇhantopi bahuṃ gaṇhateva. **Abhihārānanti** satamaṃ vā sahaṣṣamaṃ vā ukkhipitvā abhihaṭānaṃ dāyānaṃ. **Upakkilesātīti** pañca nīvaraṇā. **Nimittamaṃ na uggaṇhātīti** “imaṃ me kammaṭṭhānaṃ anulomaṃ vā gotrabhuṃ vā āhacca ṭhitan”ti na jānāti, attano cittassa nimittamaṃ gaṇhituṃ na sakkoti. Imasmim sutte pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. Navame **beḡuvagāmakeṭi** vesāliyā samīpe evamaṇāmaḡo pādagāmo atthi, tasmim. **Yathāmittanti-ādīsu mittātīti** mittāva. **Sandiṭṭhātīti** tattha tattha saṅgama diṭṭhamattā nātidalhamittā. **Sambhattātīti** suṭṭhu bhattā sinehavanto dalhamittā. Yesamaṃ yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te tattha tattha vassaṃ upethātīti attho. Kasmā evamāha? Tesamaṃ phāsuviḡarathāya. Tesamaṃ kira beḡuvagāmake senā-sanaṃ nappahoti, bhikkhāpi (3.0236) mandā. Samantā vesāliyā pana bahūni senāsanāni, bhikkhāpi sulabhā. Tasmā evamāha.

Atha kasmā “yathāsukhaṃ gacchathā”ti na vissajjesi? Tesamaṃ anukampāya. Evamaṃ kirassa ahosi- “ahaṃ dasamāsamattaṃ ṭhatvā parinibbāyissāmi. Sace ime dūramaṃ gacchissanti, maṃ parinibbānakāle daṭṭhuṃ na sakkhissanti. Atha nesamaṃ ‘satthā parinibbāyanto amhākaṃ satimattampi na adāsi. Sace jāneyyāma, na evamaṃ dūre vaseyyāmā’ti vippaṭisāro bhavye. Vesāliyā samantā pana vassaṃ vasantā māssa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṃ suṇissanti, sugatovādaṃ labhi-ssanti”ti na vissajjesi.

Kharoti pharuso. **Ābādhoti** visabhāgarogo. **Bāḡhātīti** balavatiyo. **Māraṇantikātīti**

maraṇantaṃ maraṇasantikaṃ pāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesīti** satim sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamānoti** vedanānuvattanavasena aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīliyamāno adukkhiyamāno ca adhivāsesi. **Anāmantetvāti** ajānāpetvā. **Anapaloketvāti** ajānāpetvāva ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hoti. **Vīriyenāti** pubbabhāgavīriyena ceva phalasa-māpattivīriyena ca. **Paṭipañāmetvāti** vikkhambhetvā. **Jīvitasañkhāranti** ettha jīvi tampi jīvitasañkhāro. Yena jīvitaṃ sañkharīyati chijjamānaṃ ghaṭetvā ṭhapīyati, so phalasa-māpattidhammopi jīvitasañkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyāti** adhiṭṭha-hitvā pavattetvā jīvitaṭhapanasamatthaṃ phalasa-māpattim samāpajjeyyanti aya-mettha sañkhepattho.

Kim pana bhagavā ito pubbe phalasa-māpattim na samāpajjatīti? Samāpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosamāpattiyamyeva vedanaṃ vikkhambheti, samāpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakaṃ, puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakaṃ arūpasattakañca niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā mahāvīpassanāvasena samāpannā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharāṇim ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu apabyuḥhasevālo (3.0237) cirena udakaṃ ottharati, evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti bhagavā taṃdivasaṃ mahābodhipallaṅke abhinavaṃ vipassanaṃ paṭṭhapento viya rūpasattakaṃ arūpasattakañca niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā cuddasahākārehi sannetvā mahāvīpassanāya vedanaṃ vikkhambhetvā “dasamāse mā uppajjitthā”ti samāpattim samāpajji, samāpattivikkhambhitā vedanā dasa mase na uppajjiyeva.

Gilānā vuṭṭhitoti gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyāti** sañjātagaru-bhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsitapuriso viya. **Na pakkhāyantīti** na pakāsanti, nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṃ nappaṭibhantīti** satipaṭṭhāna-dhammā mayhaṃ pākaṭā na hontīti dīpeti. Tantidhammā pana therassa suppa-guṇā. **Na udāharatīti** pacchima-ovādaṃ na deti, taṃ sandhāya vadati.

Anantaraṃ abāhiranti dhammavasena vā puggalavasena vā ubhayaṃ akatvā. “Ettakaṃ dhammaṃ parassa na desessāmī”ti hi cintento dhammaṃ abbhantaraṃ karoti nāma, “ettakaṃ parassa desessāmī”ti cintento bāhiraṃ karoti nāma. “Imassa puggalassa desessāmī”ti cintento pana puggalaṃ abbhantaraṃ karoti nāma, “imassa na desessāmī”ti cintento puggalaṃ bāhiraṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā desitoti attho. **Ācariyamuṭṭhīti** yathā bāhirakānaṃ ācariyamuṭṭhi nāma hoti, daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamaṇāpassa antevāsikassa kathenti, evaṃ tathāgatassa “idaṃ mahallakakāle pacchima-ṭṭhāne kathessāmī”ti muṭṭhim katvā pariharitvā ṭhapitaṃ kiñci natthīti dasseti.

Ahaṃ bhikkhusaṅghanti ahameva bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmīti vā, **mamu-ddesikoti** ahaṃ uddisitabbaṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko, mameva uddis-sitvā maṃ paccāsīsamāno bhikkhusaṅgho hotu mama accayena mā vā ahosi, yaṃ vā taṃ vā hotūti iti vā pana yassa assāti attho. **Na evaṃ hotīti** bodhipallaṅke-yeva issāmaccherānaṃ vigatattā (3.0238) evaṃ na hoti. **Sa kinti** so kim. **Āsītikoti** asīti-saṃvacchariko, idaṃ pacchimavayaṃ anuppattabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ.

Veṭhamissakenāti bāhabandhacakkabandhādinā paṭisaṅkharāṇena veṭhamissakena. **Maññeti** jarasakaṭaṃ viya veṭhamissakena maññe yāpeti, arahattaphalaveṭhanena catu-iriyāpathakappaṇaṃ tathāgatassa hotiti dasseti.

Idāni tamatthaṃ pakāseto **yasmiṃ ānanda samayeti**-ādimāha. Tattha **sabbani-mittānanti** rūpanimittādīnaṃ. **Ekaccānaṃ vedanānanti** lokiyānaṃ vedanānaṃ. **Tasmātihānandāti** yasmā iminā phalasaṃpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṃ viharathāti dasseti. **Attadīpāti** mahāsamuddagatā dīpaṃ viya attānaṃ dīpaṃ paṭiṭṭhaṃ katvā viharatha. **Attasaraṇā** Ti attagatikāva hotha, mā aññagatikā. **Dhammadīpadhammasaraṇa** padesupi eseva nayo. Ettha ca dhammoti navavidho lokuttaradhammo veditabbo. **Tamataggeti** tama-agge, majjhe ta-kāro padasandhivasena vutto. Idaṃ vuttaṃ hoti- ime aggatamāti tamata-ggāti. Evaṃ sabbaṃ tasmaṃ chinditvā ativiya agge uttamabhāve ete, ānanda, mama bhikkhū bhavissanti, tesāṃ agge bhavissanti. Ye keci sikkhākāmā, sabbesaṃ tesāṃ catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissantīti arahattanikūṭena desanaṃ gaṇhīti.

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. Dasame **tenupasaṅkamīti** tasmīṃ upassaye kammaṭṭhānakammikā bhikkhuniyo atthi, tāsāṃ ussukkāpetvā kammaṭṭhānaṃ kathessāmīti upasaṅkami. **Uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesanti** pubbavisesato aparaṃ uḷāravisesaṃ. Tattha mahābhūtapariggaho pubbaviseso, upādārūpapariggaho aparaviseso nāma. Tathā sakalarūpapariggaho pubbaviseso, arūpapariggaho aparaviseso nāma. Rūpārūpapariggaho pubbaviseso, paccayapariggaho (3.0239) aparaviseso nāma sappaccayanāmarūpadassanaṃ pubbaviseso, tilakkhaṇāropanaṃ aparaviseso nāma. Evaṃ pubbenāparaṃ uḷāravisesaṃ jānātīti attho.

Kāyārammaṇoti yaṃ kāyaṃ anupassati, tameva ārammaṇaṃ katvā uppajjati kilesapariḷāho. **Bahiddhā vā cittaṃ vikkhipatīti** bahiddhā vā puthuttārammaṇe cittuppādo vikkhipati. **Kismiñciveva pasādaniye nimitte cittaṃ paṇidahitabbanti** evaṃ kilesapariḷāhe ca līnatte ca bahiddhāvikkhepe ca uppanne

kilesānurañjiteṇa na vattitabbaṃ, kismiñcīdeva pasādaniye pasādāvahe buddhā-
dīsu aññatarasmim̐ ṭhāne kammaṭṭhānacittam̐ ṭhapetabbaṃ. **Cittam̐ samādhiyatīti**
ārammaṇe sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhapitam̐ ṭhapiyati. **Paṭisaṃharāmīti** pasādani-
yaṭṭhānato paṭisaṃharāmi, mūlakammaṭṭhānābhimukhaṃyeva naṃ karomīti attho.
So paṭisaṃharati cevāti mūlakammaṭṭhānābhimukhañca peseti. **Na ca vitakketi na**
ca vicāretīti kilesavitakkaṃ na vitakketi, kilesavicāraṃ na vicāreti. **Avitakkomhi avi-**
cāroti kilesavitakkavicārehi avitakkāvicāro. **Ajjhattam̐ satimā sukhamasmīti** gocara-
jjhatte pavattāya satiyā “satimāhamasmi sukhito cā”ti pajānāti.

Evam̐ kho, ānanda, paṇidhāya bhāvanā hotīti evam̐, ānanda, ṭhapetvā bhāvanā
hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa mahantaṃ ucchubhāraṃ ukkhi-
pitvā yantasālaṃ nentassa kilantakilantakāle bhūmiyaṃ ṭhapetvā ucchukhaṇḍaṃ
khāditvā puna ukkhipitvā gamanaṃ hoti; evameva arahattaṃ pāpuṇitum̐ uggahita-
kammaṭṭhānassa kāyapariḷāhādīsu uppannesu taṃ kammaṭṭhānaṃ ṭhapetvā
buddhaguṇādi-anussaraṇena cittaṃ pasādetvā kammaniyaṃ katvā bhāvanā
pavattā, tasmā “paṇidhāya bhāvanā hotīti”ti vuttaṃ. Tassa pana purisassa ucchu-
bhāraṃ yantasālaṃ netvā piḷetvā rasapānaṃ viya imassa bhikkhuno kamma-
ṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā arahattaṃ pattassa phalasaṃpattisukhānubha-
vanaṃ veditabbaṃ.

Bahiddhāti mūlakammaṭṭhānaṃ pahāya bahi aññasmim̐ ārammaṇe. **Appaṇidhā-**
yāti aṭṭhapetvā. Atha pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti
ettha kammaṭṭhānavasena vā sarīravasena vā desanāvasena vā attho veditabbo.

Tattha (3.0240) kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso pure nāma, ara-
hattaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā kilesapariḷā-
hassa vā līnattassa vā bahiddhāvikkhepassa vā uppajjitum̐ okāsaṃ adento suda-
ntagoṇe yojetvā sārento viya caturassacchidde sutacchitaṃ caturassaghaṭikaṃ
pakkhipanto viya vipassanaṃ paṭṭhapetvā atīṭṭhanto alagganto arahattaṃ pāpu-
ṇāti, so puresaṅkhātassa kammaṭṭhānābhinivesassa pacchāsaṅkhātassa araha-
ttassa ca vasena pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Sarīre pana pādaṅgulīnaṃ aggapabbāni pure nāma, sīsakaṭāhaṃ pacchā nāma.
Tattha yo bhikkhu pādaṅgulīnaṃ aggapabba-aṭṭhikesu abhinivisitvā byābhaṅgiyā
yavakalāpaṃ mocento viya vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena aṭṭhīni
pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṃ uppattim̐ vāretvā yāva sīsakaṭāhā
bhāvanaṃ pāpeti, so puresaṅkhātānaṃ aggapādaṅgulipabbānaṃ pacchāsaṅkhā-
tassa sīsakaṭāhassa ca vasena pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti
pajānāti nāma.

Desanāyapi dvattiṃsākāradesanāya kesā pure nāma, matthaluṅgaṃ pacchā
nāma. Tattha yo bhikkhu kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṅṭhānadisokāsavasena
kesādayo pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṃ uppattim̐ vāretvā yāva
matthaluṅgā bhāvanaṃ pāpeti. So puresaṅkhātānaṃ kesānaṃ pacchāsaṅkhā-
tassa matthaluṅgassa ca vasena pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti
pajānāti nāma.

Evam̐ kho, ānanda, appaṇidhāya bhāvanā hotīti evam̐, ānanda, aṭṭhapetvā

bhāvanā hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa guḷabhāraṃ labhitvā attano gāmaṃ atiharantassa antarā aṭṭhapetvāva uccaṅge pakkhittāni guḷakhaṇḍādīni khādaniyāni khādantassa attano gāmeveva otaraṇaṃ hoti, evameva arahattaṃ pāpuṇitum āraddhabhāvanassa kāyapariḷāhādīnaṃ uppattiṃ vāretvā kammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā “appaṇidhāya bhāvanā”ti vuttā. Tassa pana purisassa taṃ guḷabhāraṃ attano gāmaṃ netvā ñātihi saddhiṃ paribhogo viya imassa bhikkhuno (3.0241) kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā arahattaṃ pattassa phalasaṃpattisukhānubhavanaṃ veditabbaṃ. Imasmiṃ sutte pubba-bhāgavipassanā kathitā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Ambapālivaggo paṭhamo.

2. Nālandavaggo

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavaggassa dutiye **nālandāyanti** nālandāti evaṃnāmake nagare, taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Pāvārikambavaneti** dussapāvārikaseṭṭhino ambavane. Taṃ kira tassa uyyānaṃ ahosi. So bhagavato dhammadesanaṃ sutvā bhagavati pasanno tasmim uyyāne kuṭileṇamaṇḍapādipaṭimaṇḍitaṃ bhagavato vihāraṃ katvā niyyātesi. So vihāro jīvakambavanaṃ viya pāvārikambavanantveva saṅkhaṃ gato. Tasmim pāvārikambavane viharatīti attho.

Evampasannoti evaṃ uppannasaddho, evaṃ saddahāmīti attho. **Bhiyyobhiññataroti** bhiyyataro abhiññāto bhiyyatarābhiyyo vā, uttaritaraññoti attho. **Sambodhiyanti** sabbaññutaññāṇe arahattamaggaññāṇe vā arahattamaggeneva hi buddhaguṇā nippadesā gahitā honti, dvepi aggasāvaka arahattamaggeneva sāvaka-pāramiññāṇaṃ paṭilabhanti, paccekabuddhā paccekabodhiññāṇaṃ, buddhā sabbaññutaññāṇaṇceva sakale ca buddhaguṇe. Sabbampi nesam arahattamaggeneva ijjhati. Tasmā arahattamaggaññāṇaṃ sambodhi nāma hoti. Tena uttaritaro ca bhagavatā natthi. Tenāha “bhagavatā bhiyyobhiññataro, yadidaṃ sambodhiyaṃ”ti.

Uḷārāti seṭṭhā. Ayañhi uḷārasaddo “uḷārāni khādaniyāni khādanti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.366) madhure āgacchati. “Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ pasamsāya pasamsati”ti-ādīsu (ma. ni. 1.288) seṭṭhe. “Appamāṇo uḷāro (3.0242) obhāso”ti-ādīsu (dī. ni. 2.32; ma. ni. 3.201) vipule. Svāyamidha seṭṭhe āgato. Tena vuttaṃ “uḷārāti seṭṭhā”ti. **Āsabhīti** usabhassa vācāsadisī acalā asampavedhī. **Ekamso gahitoti** anussavena vā ācariyaparamparāya vā itikirāya vā piṭakasampadānena vā ākāraparivitakkena vā diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā takka-hetu vā nayahetu vā akathetvā paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viya ekamso gahito, sanniṭṭhānakathāva kathitāti attho. **Sihanādoti** seṭṭhanādo, vane unnādaya-ntena sīhena viya uttamanādo naditoti attho.

Kiṃ nu te sārīputtāti imaṃ desanaṃ kasmā ārabhi? Anuyogadāpanatthaṃ. Ekacco hi sīhanādaṃ naditvā attano sīhanāde anuyogaṃ dātuṃ na sakkoti, nighaṃsanaṃ na khamati, silese patitamakkaṭo viya hoti. Yathā dhamamānaṃ aparisuddhaṃ lohaṃ jhāyitvā aṅgāro hoti, evaṃ jhāmaṅgāro viya hoti. Eko sīhanāde anuyogaṃ dāpiyamāno dātuṃ sakkoti, nighaṃsanaṃ khamati, dhama-mānaṃ niddosajātarūpaṃ viya adhikataṃ sobhati, tādiso thero. Tena naṃ bhagavā “anuyogakkhāmo ayan”ti ñatvā sīhanāde anuyogadāpanatthaṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **sabbe teti** sabbe te tayā. **Evaṃsīlā**ti maggasilena phalasīlena lokiyaloku-ttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammā**ti ettha samādhīpakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhīnā phalasangādhīnā lokiyalokuttarena samādhīnā evaṃsamādhīti attho. **Evaṃpaññā**ti maggapaññādivaseneva evaṃpaññā. **Evaṃvihārinoti** ettha pana heṭṭhā samādhīpakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitopi puna kasmā gahitameva gaṇhatīti ce. Therena idaṃ gahitameva. Idañhi nirodhasamā-pattidīpanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā evaṃ nirodhasamāpattivihāriṇo te bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti, tadaṅgavimutti, samucchedavimutti, paṭipassaddhivimutti, nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpa-ttiyo sayāṃ vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Aniccānupassanādīkā (3.0243) satta anupassanā sayāṃ tassa tassa paccaṅkavasena pariccattāhi niccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimu-ttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayāṃ samucchinnehi kilesehi vimu-ttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāri sāmāññaphalāni maggānu-bhāvena kilesānaṃ paṭipassaddhante uppannattā **paṭipassaddhivimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavi-muttī**ti saṅkhaṃ gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evaṃ vimuttāti ettha attho daṭṭhabbo.

Kiṃ pana te sārīputta ye te bhavissantīti atītā tāva niruddhā apaṇṇattikabhāvaṃ gatā dīpasikhā viya nibbutā, evaṃ niruddhe apaṇṇattikabhāvaṃ gate tvaṃ kathaṃ jānissasi, anāgatābuddhānaṃ pana guṇā kiṃ tayā attano cittaṃ paricchinditvā veditāti pucchanto evamāha.

Kiṃ pana tyāhaṃ sārīputta etarahīti anāgatāpi buddhā ajātā anibbattā anu-ppannā, te kathaṃ jānissasi. Tesañhi jānanaṃ apade ākāse padadassanaṃ viya hoti. Idāni mayā saddhiṃ ekavīhāre vasasi, ekato bhikkhāya carasi, dhammadesa-nākāle dakkhiṇapasse nisīdasi, kiṃ pana mayhaṃ guṇā attano cetasā paricchi-nditvā veditā tayāti anuyuñjanto evamāha. Thero pana pucchitapucchite “no hetāṃ bhante”ti paṭikkhipati.

Therassa ca veditampi atthi, aviditampi. Kiṃ so attano veditaṭṭhāne paṭikkhepaṃ karoti, aviditaṭṭhāneti? Veditaṭṭhāne na karoti, aviditaṭṭhāneyeva karoti. Thero kira anuyoge āradde evaṃ aññāsi “nāyaṃ anuyogo sāvakaṃpāramīñāṇe, sabbaññuta-ññāṇe pana ayaṃ anuyogo”ti attano sāvakaṃpāramīñāṇe paṭikkhepaṃ akatvāva aviditaṭṭhāne sabbaññutaññāṇe paṭikkhepaṃ karoti. Tena idampi dīpeti- bhagavā

mayhaṃ atitānāgatapaccuppannānaṃ buddhānaṃ silasamādhipaññāvimuttikāra-
ṇajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ natthīti.

Etthāti etesu atitādibhedesu buddhesu. **Atha kiñcarahīti** atha kasmā evaṃ ñāṇe
asati tayā evaṃ kathitanti vadati. **Dhammanvayoti** dhammassa paccakkhato
ñāṇassa anuyogaṃ anugantvā uppannaṃ anumānañāṇaṃ nayaggāho (3.0244)
vidito, sāvakaṃpāramīñāṇe ṭhatvāva iminā ākārena jānāmi bhagavāti vadati.
Therassa hi nayaggāho appamāṇo apaniyanto. Yathā ca sabbaññutaññāṇassa
pamāṇaṃ vā pariyanto vā natthi, evaṃ dhammasenāpatino nayaggāhassa. Tena
so- “iminā evaṃvidho iminā evaṃvidho, iminā anuttaro iminā anuttaro satthā”ti
jānāti. Therassa hi nayaggāho sabbaññutaññāṇagatiko eva.

Idāni taṃ nayaggāhaṃ pākaṭaṃ kātuṃ upamaṃ dassento **seyyathāpi bhante-**
ti-ādīmāha. Tattha yasmā majjhimadese nagarassa uddhāpapākārādīni thirāni vā
hontu dubbalāni vā, sabbaso vā pana mā hontu, corānaṃ āsaṅkā na hoti. Tasmā
taṃ aggahetvā **paccantimaṃ nagaranti** āha. **Daḷhuddhāpanti** thiramūlapākāraṃ.
Daḷhapākāraṇanti thirapākārañceva thirapiṭṭhasaṅghāṭaṅca. **Ekadvāranti**
kasmā āha? Bahudvāre hi nagare bahūhi paṇḍitadovārikehi bhavitabbaṃ, ekadvā-
reva eko vaṭṭati. Therassa ca paññāya sadiso añño natthi, tasmā attano paṇḍita-
bhāvassa opammatthaṃ ekaṃyeva dovārikaṃ dassetuṃ “ekadvāraṇ”ti āha.

Paṇḍitoti paṇḍiccena samannāgato. **Byattoti** veyyattiyena samannāgato visada-
ñāṇo. **Medhāvīti** ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato. **Anupari-**
yāyapathanti anupariyāyanāmaṃ pākāramaggaṃ. **Pākārasandhinti** dvinnaṃ
iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ. **Pākāravivaranti** pākārassa chinnaṭṭhānaṃ. **Cetaso**
upakkileseti pañcanīvaraṇā cittaṃ upakkilissanti kiliṭṭhaṃ karonti upatāpenti vihe-
ṭṭhenti, tasmā “cetaso upakkilesā”ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** nīvaraṇā
uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti, tasmā “paññāya dubba-
līkaraṇā”ti vuccanti. **Supatiṭṭhitacittāti** catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā
hutvā. **Satta bojjaṅge yathābhūtanti** satta bojjaṅge yathāsabhāvena bhāvetvā.
Anuttaraṃ sammāsambodhinti arahattaṃ sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhimsūti
dasseti.

Apicettha satipaṭṭhānāti vipassanā, bojjhaṅgā maggo, anuttarasammāsa-
mbodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāti vā vipassanā, bojjhaṅgāmissakā, sammāsa-
mbodhi (3.0245) arahattameva. Dīghabhāṇakamahāsivatthero panāha “satipa-
ṭṭhāne vipassanaṃ gahetvā bojjhaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇācāti gahite
sundaro pañho bhaveyya, na panevaṃ gahitaṃ”ti. Iti thero sabbabuddhānaṃ nīva-
raṇappahāne satipaṭṭhānabhāvanāya sambodhiyañca majjhe bhinnasuvaṇṇaraja-
tānaṃ viya nānattābhāvaṃ dasseti.

Idha ṭhatvā upamā saṃsandetabbā- āyasmā hi sārīputto paccantanagaraṃ
dassesī, pākāraṃ dassesī, anupariyāyapaṭṭhaṃ dassesī, dvāraṃ dassesī, paṇḍita-
dovārikaṃ dassesī, nagaraṃ pavisanakanikkhamanake oḷārike pāṇe dassesī,
dovārikassa tesāṃ pāṇānaṃ pākaṭabhāvaṃ dassesī. Tattha kiṃ kena sadisanti
ce? Nagaraṃ viya hi nibbānaṃ, pākāro viya sīlaṃ, anupariyāyapaṭṭho viya hirī,
dvāraṃ viya ariyamaggo, paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati, nagaraṃ pavisa-
nakanikkhamanaka oḷārikapāṇā viya atītānāgatapaccuppannā buddhā, dovāri-
kassa tesāṃ pāṇānaṃ pākaṭabhāvo viya āyasmato sārīputtassa atītānāgatapaccu-
ppannānaṃ buddhānaṃ silasamathādīhi pākaṭabhāvo. Ettāvata therena bhaga-
vato- “evamaṃ sāvakaṃ pāramiññaṃ ṭhatvā dhammanvayena nayaggāhena jānā-
mī”ti attano sīhanādassa anuyogo dinno hoti.

Tasmāti yasmā “na kho metaṃ, bhante, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu
sammāsambuddhesu cetopariyaññaṃ atthi, apica dhammanvayo vidito”ti vadati,
tasmā. **Abhikkhaṇaṃ bhāseyyāsīti** punappunaṃ bhāseyyāsī, “pubbaṇhe me kathi-
tan”ti mā majjhanhikādīsu na kathayittha, “ajja vā me kathitaṃ”ti mā paradivasā-
dīsu na kathayitthāti attho. **Sā pahiyissatīti** “sārīputtasadisopi nāma ñāṇajavanasa-
mpanno sāvako buddhānaṃ cittācāraṃ jānituṃ na sakkoti, evaṃ appameyyā
tathāgatā”ti cintentānaṃ yā tathāgate kaṅkhā vā vimati vā, sā pahiyissatīti.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Tatiye **magadhesūti** evaṃnāmake janapade. **Nālakagāmake**ti rājagahassa
avidūre attano kulasantake evaṃnāmake gāme. **Cundo samaṇuddesoti** (3.0246)
ayaṃ thero dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko, taṃ bhikkhū anupasampanna-
kāle “cundo samaṇuddeso”ti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācarīsu.
Tena vuttaṃ “cundo samaṇuddeso”ti. **Upaṭṭhāko hotīti** mukhodakadantakaṭṭhadā-
nena ceva pariveṇasammajjana-piṭṭhiparikamma karaṇa-pattacīvaraggahaṇena ca
upaṭṭhānakaro hoti. **Parinibbāyīti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto.
Katarasmīṃ kāleti? Bhagavato parinibbānasaṃvacchare.

Tatrāyaṃ anupubbikathā- bhagavā kira vutthavasso veḷuvagāmakā nikkha-
mitvā “sāvattiṃ gamissāmī”ti āgatamaggeneva paṭinivattanto anupubbena
sāvattiṃ patvā jetavanaṃ pāvīsi. Dhammasenāpati bhagavato vattaṃ dassetvā
divāṭṭhānaṃ gato, so tattha antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divā-
ṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakhaṇḍaṃ paññāpetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkaṃ
ābhujitvā phalasaṃpattīṃ pāvīsi. Athassa yathā paricchidena tato vuṭṭhitassa

ayaṃ parivitaṅko udapādi “buddhā nu kho paṭhamayaṃ parinibbāyanti, udāhu agga-sāvakaṃ, tato “aggasāvakaṃ paṭhaman”ti ñatvā attano āyusaṅkhāraṃ olokesi. So “sattāhameva me āyusaṅkhārā pavattissanti”ti ñatvā “kattha parinibbāyissāmi”ti cintesi.

Tato “**rāhulo** tāvatimṣesu parinibbuto, **aññāsikoṇḍaññatthero** chaddantadahe, ahaṃ kattha parinibbāyissāmi”ti punappunaṃ cintento mātaraṃ ārabha satimṃ uppādesi- “mayhaṃ mātā sattannaṃ arahantānaṃ mātā hutvāpi buddhadhamma-saṅghesu appasannā, atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho”ti. Sotāpattimagga upanissayaṃ disvā “kassa desanāya abhisamayo bhavissati”ti olokeno “mameva dhammadesanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho panāhaṃ apposukka bhavēyyaṃ, bhavissanti me vattāro- “sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo hoti. Tathā hissa samacittasuttantadesanādivase (a. ni. 2.33-37) koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, tayo magge paṭividdhadevatānaṃ gaṇanā natthi, aññesu ca ṭhānesu anekā abhisamayā (3.0247) dissanti, there ca cittaṃ pasādetvā sagge nibbattāneva asīti kulasahassāni, so dāni sakamātumicchādassanamattampi harituṃ nāsakkhi”ti. Tasmā mātaraṃ micchādassanā mocetvā jāto varakeva parinibbāyissāmi”ti sannitṭhānaṃ katvā “ajjeva bhagavantaṃ anujānāpetvā nikkhamissāmi”ti cundattheraṃ āmantesi- “āvuso, cunda, amhākaṃ pañcasatāya bhikkhuparisāya saññaṃ dehi. ‘Gaṇhathāvuso pattacīvarāni, dhammasenāpati nālakagāmaṃ gantukāmo”ti. Thero tathā akāsi.

Bhikkhū senāsaṇaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya therassa santikaṃ agamaṃsu. Thero senāsaṇaṃ saṃsāmetvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā divāṭṭhānavāre ṭhatvā divāṭṭhānaṃ oloketvā “idaṃ dāni pacchimadassanaṃ, puna āgamaṃ natthi”ti pañcasatabhikkhūhi parivuto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā bhagavantaṃ etadavoca “anujānātu me bhante bhagavā, anujānātu sugato. Parinibbānakālo me, ossaṭṭho me āyusaṅkhāro”ti. Buddhā pana yasmā “parinibbāhi”ti vutte maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇentīti, “mā parinibbāhi”ti vutte vaṭṭassa guṇaṃ kathentīti micchādiṭṭhikā dosaṃ āropessanti, tasmā tadubhayaṃ na vadanti. Tena naṃ bhagavā- “kattha parinibbāyissasi sāriputtā”ti vatvā- “atthi, bhante, magadhesu nālakagāme jāto varako, tathāhaṃ parinibbāyissāmi”ti vutte- “yassa dāni tvaṃ, sāriputta, kālaṃ maññasi, idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṃ tādisassa bhikkhuno dassanaṃ dullabhaṃ bhavissati, desehi nesaṃ dhammaṃ”ti āha.

Thero- “sathā mayhaṃ iddhivikubbanapubbaṅgamaṃ dhammadesanaṃ paccāsīsati”ti ñatvā bhagavantaṃ vanditvā tālappamaṇaṃ ākāsaṃ abbhuggantvā oruyha dasabalassa pāde vandi, puna dvitālappamaṇaṃ abbhuggantvā oruyha dasabalassa pāde vandi, etenupāyena sattatālappamaṇaṃ abbhuggantvā anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakathaṃ ārabhi. Dissamānenapi kāyena katheti, adissamānenapi. Uparimena vā heṭṭhimena vā upaḍḍhakāyena katheti adissamānenapi dissamānenapi, kālena candavaṇṇaṃ dasseti, kālena sūriyavaṇṇaṃ, kālena pabbatavaṇṇaṃ, kālena samuddavaṇṇaṃ, kālena cakkavattirājā hoti, kālena vessavaṇamahārājā, kālena sakko (3.0248) devarājā, kālena mahā-

brahmāti evaṃ anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakathaṃ kathesi. Saka-
lanagaraṃ sannipati. Thero oruyha dasabalassa pāde vanditvā aṭṭhāsi. Atha naṃ
satthā āha- “ko nāmo ayaṃ sārīputta dhammapariyāyo”ti. Sīhaviḷito nāma,
bhanteti. Taggha, sārīputta, sīhaviḷito taggha, sārīputta, sīhaviḷitoti.

Thero alattakavaṇṇe hatthe pasāretvā satthu suvaṇṇakacchapasadise pāde
gopphakesu gaheṭvā- “bhante, imesaṃ pādānaṃ vandanatthāya kappasatasaha-
ssādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūritā, so me manoratho matthakaṃ patto,
ito dāni paṭṭhāya paṭisandhivasena na puna ekaṭṭhāne sannipāto samāgamo atthi,
chinno esa vissāso, anekehi buddhasatasahasseehi pavitṭhaṃ ajaraṃ amaraṃ
khemaṃ sukhaṃ sītalaṃ abhayaṃ nibbānapuraṃ pavisissāmi, sace me kiñci
kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, khamatha taṃ bhagavā, gamanakālo
mayhan”ti. Khamāmi te, sārīputta, na kho pana te kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā
mayhaṃ aruccanakaṃ atthi, yassa dāni tvaṃ, sārīputta, kālaṃ maññasīti.

Iti bhagavatā anuññātasamanantaraṃ satthu pāde vanditvā uṭṭhitamatte āya-
smante sārīputte sinerucakkavāḷahimavantaparibhaṇḍapabbate dhārayamānāpi-
“ajja imaṃ guṇarāsīṃ dhāretuṃ na sakkomī”ti vadantī viya ekappahāreneva vira-
vamānā mahāpathavī yāva udakapariyantā akampi, ākāse devadundubhiyo
phaliṃsu, mahāmegho uṭṭhahitvā pokkharavassaṃ vassi.

Satthā- “dhammasenāpatiṃ paṭipādessāmi”ti dhammāsanā vuṭṭhāya gandhaku-
ṭi-abhimukho gantvā maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā
catūsu ṭhānesu vanditvā- “bhagavā ito kappasatasahasassādhikassa asaṅkhye-
yyassa upari anomadassīsammāsambuddhassa pādāmūle nipajjitvā tumhākaṃ
dassanaṃ patthesiṃ, sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, taṃ paṭhamada-
ssanaṃ, idaṃ pacchimadassanaṃ. Puna tumhākaṃ dassanaṃ natthī”ti vatvā
dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ paggayha yāva dassanavisayā abhimu-
khova paṭikkamitvā (3.0249) vanditvā pakkāmi. Puna mahāpathavī dhāretuṃ asa-
kkontī udakapariyantaṃ katvā akampi.

Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha- “anugacchatha, bhikkhave, tumhākaṃ
jeṭṭhabhātikan”ti. Tasmīṃ khaṇe catassopi parisā sammāsambuddhaṃ ekakaṃ-
yeva jetavane ohāya niravasesā nikkhamiṃsu. Sāvattinagaravāsīnopi- “sārīpu-
ttatthero kira sammāsambuddhaṃ āpucchitvā parinibbāyitukāmo nikkhanto,
passissāma nan”ti nagaradvārāni nirokāsāni karontā nikkhamitvā gandhamālādi-
hatthā kese vikiritvā- “idāni mayaṃ kahaṃ mahāpañño nisinno, kahaṃ dhamma-
senāpati nisinno”ti pucchantā- “kassa santikaṃ gamissāma, kassa hatthe
satthāraṃ ṭhapetvā thero pakkanto”ti-ādinā nayena paridevantā rodantā therāṃ
anubandhiṃsu.

Thero mahāpaññāya ṭhitattā- “sabbesaṃ anatikkamanīyo esa maggo”ti mahā-
janaṃ ovaditvā- “tumhepi, āvuso, tiṭṭhatha, mā dasabale pamādaṃ āpajjitthā”ti
bhikkhusaṅghampi nivattetvā attano parisāyeva saddhiṃ pakkāmi. Yepi manussā-
“pubbe ayyo paccāgamanacārikaṃ carati, idaṃ idāni gamanaṃ na puna paccāga-
manāyā”ti paridevantā anubandhiṃsuyeva. Tepi- “appamattā, āvuso, hotha, evaṃ-
bhāvino nāma saṅkhārā”ti nivattesi.

Atha kho āyasmā sāriputto sabbattha ekarattivāsenā antarāmagge sattāhaṃ manussānaṃ saṅgahaṃ karonto sāyaṃ nālakagāmaṃ patvā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Atha uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmaṃ gacchanto therāṃ disvā upasaṅkavitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero taṃ āha- “atthi gehe te ayyikā”ti. Āma bhanteti. Gaccha amhākaṃ idhāgatabhāvaṃ ārocehi. “Kasmā āgato”ti ca vutte- “ajja kira ekadivasaṃ antogāme vasissati, jāto varakaṃ paṭijaggatha, pañcannaṃ kira bhikkhusatānaṃ vasanaṭṭhānaṃ jānāthā”ti. So gantvā- “ayyike mayhaṃ mātulo āgato”ti āha. Idāni kuhinti? Gāmadvāreti. Eka-kova, aññopi koci atthīti? Atthi pañcasatā bhikkhūti. Kimkāraṇā āgatoti? So taṃ pavattiṃ ārocesi. Brāhmaṇī- “kiṃ nu kho ettakānaṃ vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggāpeti (3.0250), daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihī hotukāmo”ti cintenti jāto varakaṃ paṭijaggāpetvā pañcasatānaṃ vasanaṭṭhānaṃ kāretvā daṇḍadīpikā jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhiṃ pāsādaṃ āruya jāto varakaṃ pavisitvā nisīdi, nisīditvā “tumhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ gacchathā”ti bhikkhū uyyojesi. Tesu gatamatte-suyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitapakkhandikā māraṇantikā vedanā vattanti. Ekaṃ bhājanaṃ pavisati, ekaṃ nikkhamati. Brāhmaṇī- “mama puttassa pavatti mayhaṃ na rucati”ti attano vasanaḡabbhadvāraṃ nissāya aṭṭhāsi.

Cattāro mahārājāno “dhammasenāpati kuhiṃ viharati”ti oloketā nālakagāme jāto varake parinibbānanaṃce nipanno, pacchimadassanaṃ gamissāmā”ti āgama vanditvā aṭṭhaṃsu. Ke tumheti? Mahārājāno bhanteti. Kasmā āgata-tthāti? Gilānupaṭṭhākā bhavissāmāti. “Hotu, atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumhe”-ti uyyojesi. Tesāṃ gatāvasāne teneva nayena sakko devānamindo. Tasmīṃ gate mahābrahmā ca āgamiṃsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇī devatānaṃ āgamanaṃca gamanaṃca disvā “ke nu kho ete mama puttaṃ vanditvā gacchanti”ti therassa gabbhadvāraṃ gantvā “tāta, cunda, kā pavatti”ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “mahā-upāsikā, bhante, āgatā”ti āha. Thero “kasmā avelāya āgatā”ti pucchi. Sā “tuyhaṃ, tāta,

dassanathāyā”ti vatvā “tāta, paṭhamaṃ ke āgatā”ti pucchi. Cattāro mahārājāno upāsiketi. Tāta, tvaṃ catūhi mahārājehi mahantataroti? Ārāmikasadisā ete upāsike, amhākaṃ satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkhaṃ akaṃsūti. Tesam tāta gatāvasāne ko āgatoti? Sakko devānamindoti. Devarājatopi tvaṃ tāta mahantataroti? Bhaṇḍaggāhakaṃsāmaṇerasadiso esa upāsike, amhākaṃ satthu tāvatimsato otaraṇakāle pattacivaraṃ gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotayamāno viya ko āgatoti? Upāsike, tuyhaṃ bhagavā ca satthā ca mahābrahmā nāma esoti. Mayhaṃ bhagavato (3.0251) mahābrahmatopi tvaṃ, tāta, mahantataroti? Āma upāsike, ete nāma kira amhākaṃ satthu jāta-divase cattāro mahābrahmāno mahāpurisaṃ suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsūti.

Atha brāhmaṇiyā- “puttassa tāva me ayaṃ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṃ puttassa bhagavato satthu ānubhāvo bhavissati”ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīraṃ phari. Thero- “uppannaṃ me mātu pītisomaṃ nassaṃ, ayaṃ dāni kālo dhammadesanāyā”ti cintetvā “kiṃ cintesi mahā-upāsike”ti āha. Sā “puttassa tāva me ayaṃ guṇo, satthu panassa kīdiso bhavissatīti idaṃ, tāta, cintemi”ti āha. Mahā-upāsike, mayhaṃ satthujātakkaṇe mahābhikkhamaṃ sambodhiyaṃ dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha. Sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so bhagavāti vitthāretvā buddhaguṇapaṭisaṃyuttaṃ dhammadesanaṃ kathesi.

Brāhmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale paṭiṭṭhāya puttaṃ āha- “tāta upatissa, kasmā evamakāsi, evarūpaṃ nāma amataṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ na adāsī”ti. Thero- “dinnaṃ dāni me mātu rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ, ettakena vaṭṭissati”ti cintetvā- “gaccha mahā-upāsike”ti brāhmaṇiṃ uyyojetvā- “cunda kā velā”ti āha. Balavapaccūsakālo, bhanteti. Bhikkhusaṅghaṃ sannipātehi. Sannipatito bhante bhikkhusaṅghoti. “Maṃ ukkhipitvā nisīdāpehi cundā”ti ukkhipitvā nisīdāpesi.

Thero bhikkhū āmantesi- “āvuso catucattālisaṃ vo vassāni mayā saddhiṃ vicarantānaṃ yaṃ me kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, taṃ khamatha āvuso”ti. Ettakaṃ, bhante, amhākaṃ chāyā viya tumhe amuñcitvā vicarantānaṃ aruccanaṃ nāma natthi, tumhe pana amhākaṃ khamathāti. Atha thero mahācivaraṃ saṅkaḍḍhitvā mukhaṃ pidhāya dakkhiṇena passena nipanno satthā viya nava anupubbasaṃpattiyo anulomapaṭilomato samāpajjitvā puna paṭhamajjhānaṃ ādiṃ katvā yāva catutthajjhānā samāpajji (3.0252). Tato vuṭṭhāya anantaraṃyeva mahāpathaviṃ unnādentō anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Upāsikā- “kiṃ nu kho me putto, na kiñci katheti”ti uṭṭhāya piṭṭhipāde parimajjanti parinibbutabhāvaṃ ñatvā mahāsaddaṃ kurumānā pādesu nipatitvā- “tāta mayhaṃ ito pubbe tava guṇaṃ na jānimhā, idāni pana taṃ ādiṃ katvā anekasate anekasahassee anekasatasahassee bhikkhū imasmiṃ nivesane nisīdāpetvā bhojetuṃ na labhimhā, cīvarehi acchādetuṃ na labhimhā, vihārasataṃ vihārasahassaṃ kāretuṃ na labhimhā”ti yāva aruṇuggamaṇā paridevi. Aruṇe uggatamatteyeva suvaṇṇakāre pakkosāpetvā suvaṇṇagabbhaṃ vivarāpetvā suvaṇṇaghaṭiyo

mahātulāya tulāpetvā- “pañca kūṭāgārasatāni pañca agghikasatāni karothā”ti dāpeti.

Sakkopi devarājā vissakammadevaputtaṃ āmantetvā- “tāta dhammasenāpati parinibbuto, pañca kūṭāgārasatāni pañca agghikasatāni ca māpehi”ti āha. Iti upāsikāya kārītāni ca vissakammena nimmitāni ca sabbānipi dvesahassāni ahesuṃ. Tato nagaramajjhe sāramayaṃ mahāmaṇḍapaṃ kāretvā maṇḍapamajjhe mahākūṭāgāraṃ ṭhapetvā sesāni parivārasaṅkhepena ṭhapetvā sādhuḷīkaṃ ārabhiṃsu. Devānaṃ antare manussā, manussānaṃ antare devā ahesuṃ.

Revatī nāma ekā therassa upaṭṭhāyikā- “ahaṃ therassa pūjaṃ karissāmi”ti suvaṇṇapupphānaṃ tayo kumbhe kāresi. “Therassa pūjaṃ karissāmi”ti sakko devarājā aḍḍhateyyakoṭināṭakehi parivārito otari. “Sakko otarati”ti mahājano pacchāmukho paṭikkami. Tattha sāpi upāsikā paṭikkamamānā garubhārattā ekamantaṃ apasakkituṃ asakkontī manussānaṃ antare pati. Manussā apassantā taṃ madditvā agamiṃsu. Sā tattheva kālaṃ katvā tāvatimsabhavane kanakavimāne nibbatti. Nibbattakkhaṇeyevassā ratanakkhandho viya tigāvutappamāṇo attabhāvo ahosi saṭṭhisakaṭapūrappamāṇa-alāṅkārapaṭimaṇḍitā accharāsahassa-parivāritā. Athassā dibbaṃ sabbakāyikādāsaṃ purato ṭhapayiṃsu (3.0253). Sā attano sirisampattiṃ disvā- “uḷārā ayaṃ sampatti, kiṃ nu kho me kammaṃ katan”-ti cintayamānā addasa- “mayā sārīputtattherassa parinibbutaṭṭhāne tīhi suvaṇṇapupphakumbhehi pūjā katā, mahājano maṃ madditvā gato, sāhaṃ tattha kālaṃ katvā idhūpapannā, therāṃ nissāya laddhaṃ idāni puññavipākaṃ manussānaṃ kathessāmi”ti saha vimāneneva otari.

Mahājano dūratova disvā- “kiṃ nu kho dve sūriyā uṭṭhitā”ti? Olokento- “vimāne āgacchante kūṭāgārasaṅṭhānaṃ paññāyati, nāyaṃ sūriyo, vimānametaṃ ekan”ti āha. Tampi vimānaṃ tāvadeva āgantvā therassa dārucitakamatthake vehāsaṃ aṭṭhāsi. Devadhītā vimānaṃ ākāseyeva ṭhapetvā pathaviṃ otari. Mahājano- “kātvam, ayye”ti? Pucchi. “Na maṃ tumhe jānātha, revatī nāmāhaṃ, tīhi suvaṇṇapupphakumbhehi therāṃ pūjaṃ katvā manussehi madditā kālaṃ katvā tāvatimsabhavane nibbattā, passatha me sirisampattiṃ, tumhepi dāni dānāni detha, puññāni karothā”ti kusalakiriyāya vaṇṇaṃ kathetvā therassa citakaṃ pada-kkhiṇaṃ katvā vanditvā attano devaṭṭhānaṃyeva gatā.

Mahājanopi sattāhaṃ sādhuḷīkaṃ kīlitvā sabbagandhehi citakaṃ akāsi, citakā ekūnaratanasatikā ahosi. Therassa sarīraṃ citakaṃ āropetvā usīrakalāpakehi ālimpesuṃ. Ālāhane sabbarattiṃ dhammassavanaṃ pavatti. Anuruddhatthero sabbagandhodakena therassa citakaṃ nibbāpesi. Cundatthero dhātuyo parissāvane pakkhipitvā- “na dāni mayā idheva sakkā ṭhātuṃ, mayhaṃ jeṭṭhabhātikassa dhammasenāpatisārīputtattherassa parinibbutabhāvaṃ sammāsambuddhassa ārocessāmi”ti dhātuparissāvanaṃ therassa ca pattacīvaraṃ gahetvā sāvattiṃ agamāsi. Ekaṭṭhānepi ca dve rattiyo avasitvā sabbattha ekarattivāseneva sāvattiṃ pāpuṇi. Tamatthaṃ dassetuṃ **atha kho cundo samaṇuddesoti-ādi vuttaṃ.**

Tattha **yenāyasmā ānando**Ti yena attano upajjhāyo dhammabhaṇḍāgāriko

āyasmā ānando, tenupasaṅkami. Kasmā panesa ujukaṃ (3.0254) satthu santikaṃ agantvā therassa santikaṃ agamāsiti? Satthari ca there ca gāravena. Jetavana-mahāvihāre pokkharāṇiyaṃ kirassa nhatvā paccuttarivā sunivatthasupārutassa etadahosi- “buddhā nāma mahāpāsāṇacchattaṃ viya garuno, phaṇakatasappa sīhabyagghamattavaravāraṇādayo viya ca durāsadā, na sakkā mayā ujukameva satthu santikaṃ gantvā kathetuṃ, kassa nu kho santikaṃ gantabban”ti. Tato cintesi- “upajjhāyo me dhammabhaṇḍāgāriko jeṭṭhabhātikatherassa uttamasa-hāyo, tassa santikaṃ gantvā taṃ ādāya satthārā saddhiṃ kathessāmi”ti satthari ceva there ca gāravena upasaṅkami.

Idamassa pattacivaranti “ayamassa paribhogapatto, idaṃ dhātuparissāvan”ti evaṃ ekekaṃ ācikkhi. Pāḷiyaṃ pana “idamassa pattacivaran”ti ettakameva vuttaṃ. **Kathāpābhatanti** kathāmūlaṃ. Mūlañhi **pābhatanti** vuccati. Yathāha-

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkaṇo;

samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggimva sandhaman”ti. (jā. 1.1.4);

Bhagavantaṃ dassanāyāti bhagavantaṃ dassanattāya. Kiṃ paniminā bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo. Ayañhi āyasmā divā nava vāre, rattiṃ nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satavāraṃ vā sahasavāraṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhadvāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena kathāpābhatena gantukāmo evamāha. **Idamassa pattacivaranti** theropi- “idaṃ tassa pattacivaraṃ, idaṃca dhātuparissāvanan”ti pāṭiyekkaṃyeva dassetvā ācikkhi.

Satthā hatthaṃ pasāretvā dhātuparissāvanaṃ gahetvā hatthatale ṭhapetvā bhikkhū āmantesi- “yo so, bhikkhave, bhikkhu purimadivase anekāni pāṭihāriyasa-tāni katvā parinibbānaṃ anujānāpesi, tassa idāni imā saṅkhavaṇṇasannibhā dhātuyova paññāyanti, kappasatasahassādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pūritapāramī esa, bhikkhave, bhikkhu, mayā pavattitaṃ dhammacakkaṃ (3.0255) anupava-ttako esa bhikkhu, paṭiladdhadutiya-āsano esa bhikkhu, pūritasāvakasannipāto esa bhikkhu, ṭhapetvā maṃ dasasu cakkavāḷasahassee paññāya asadiso esa bhikkhu, mahāpañño esa bhikkhu, puthupañño hāsapañño javanapañño tikkha-pañño nibbedhikapañño esa bhikkhu, appiccho esa bhikkhu, santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo codako pāpagarahī esa bhikkhu, pañca jātisatāni paṭila-ddhamahāsampattiyo pahāya pabbajito esa bhikkhu, mama sāsane pathavīsama-khantiko esa bhikkhu, chinnavisāṇa-usabhasadiso esa bhikkhu, caṇḍālaputtasadi-sanīcacitto esa bhikkhu. Passatha, bhikkhave, mahāpaññassa dhātuyo, passatha, bhikkhave, puthupaññassa hāsapaññassa javanapaññassa tikkhapaññassa nibbe-dhikapaññassa appicchassa santuṭṭhassa pavivittassa asaṃsaṭṭhassa āraddhavī-riyassa, codakassa, passatha, bhikkhave, pāpagarahissa dhātuyoti.

“Yo pabbajī jātisatāni pañca,

pahāya kāmāni manoramāni;

taṃ vītarāgaṃ susamāhitindriyaṃ,

parinibbutaṃ vandatha sārīputtaṃ.

“Khantibalo pathavisamo na kuppati,

na cāpi cittassa vasena vattati;
anukampako kāruṇiko ca nibbuto,
parinibbutaṃ vandatha sāriputtaṃ.
“Caṇḍālaputto yathā nagaraṃ pavittṭho,
nīcamano carati kaḷopihattho;
tathā ayaṃ viharati sāriputto,
parinibbutaṃ vandatha sāriputtaṃ.
“Usabho yathā chinnavisāṇako,
aheṭhayanto carati purantare vane;
tathā ayaṃ viharati sāriputto,
parinibbutaṃ vandatha sāriputtan”ti.

Iti (3.0256) bhagavā pañcahi gāthāsatehi therassa vaṇṇaṃ kathesi. Yathā yathā bhagavā therassa vaṇṇaṃ kathesi, tathā tathā ānandatthero sandhāretuṃ na sakkoti, biḷāramukhe pakkhantakukkuṭo viya pavedhati. Tenāha **apica me, bhante, madhurakajāto viya kāyoti** sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Tattha **madhurakajāto**-ti-ādīnaṃ attho vuttoyeva. Idha pana **dhammā**ti uddesaparipucchādhammā adhippetā. Tassa hi uddesaparipucchādhamme agahite vā gahetuṃ, gahite vā sajjhāyaṃ kātuṃ cittaṃ na pavattati. Atha satthā pañcapasādavicitrāni akkhīni ummīletvā therāṃ olokento “assāsessāmi nan”ti assāsento

kiṃ nu kho te, ānanda, sāriputtoti-ādimāha.

Tattha **sīlakkhandhanti** lokiyalokuttarasīlaṃ. **Samādhipaññāsupi** eseva nayo. **Vimutti** pana lokuttarāva. **Vimuttiññāḍassanaṃ** paccavekkhaṇaññaṃ, taṃ lokiya-meva. **Ovādakoti** ovādadāyako. **Otiṇṇoti** otiṇṇesu vatthūsu nānappakārena ota-raṇasīlo. **Viññāpakoti** dhammakathākāle atthañca kāraṇaṇca viññāpetā. **Sandassakoti** khandhadhātu-āyatanavasena tesam tesam dhammānaṃ dassetā. **Samādapakoti** “idañcidañca gaṇhathā”ti evaṃ gaṇhāpako. **Samuttejakoti** abbhussāhako. **Sampahaṃsakoti** paṭiladdhaguṇehi modāpako jotāpako.

Akilāsu dhammadesanāyāti dhammadesanaṃ ārabhitvā “sīsaṃ vā me rujjati, hadayaṃ vā kucchi vā piṭṭhi vā”ti evaṃ osakkanākāravirahito nikkilāsu visārado ekassāpi dvinnampi sīhavegeneva pakkhandati. **Anuggāhako sabrahmacārīnanti** padassa attho khandhakavagge vitthāritova. **Dhammojaṃ dhammabhoganti** ubhaya-napi dhammaparibhogova kathito. **Dhammānuggahanti** dhammena anuggahaṇaṃ.

Satthā “ativiya ayaṃ bhikkhu kilamati”ti puna taṃ assāsento **nanu taṃ, ānanda, mayāti-ādimāha**. Tattha **piyehi manāpehīti** mātāpitābhātābhaginī-ādikehi jātiyā nānābhāvo, maraṇena vinābhāvo, bhavena aññathābhāvo. **Taṃ kutettha, ānanda, labbhāti tanti** (3.0257) tasmā. Yasmā sabbehi piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi sambodhiṃ patvāpi dhammacakkaṃ pavattetvāpi yama-kapāṭihāriyaṃ dassetvāpi devorohanaṃ katvāpi yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjīti netam ṭhānaṃ vijjati, rodantenapi kandantenapi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhanti. **So palujjeyyāti** so bhijjeyya.

Evameva khoti ettha yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṅgho tassa dakkhiṇadisam gato paññāsayojaniko mahākhandho viya dhammasenāpati. Tasmim mahākhandhe bhinne tato paṭṭhāya anupubbena vaḍḍhitvā pupphaphalādīhi taṃ ṭhānaṃ pūretuṃ samatthassa aññassa khandhassa abhāvo viya there parinibbute soḷasannaṃ paññānaṃ matthakaṃ pattassa aññassa dakkhiṇāsane nisīdanasamatthassa sāriputtasadisassa bhikkhuno abhāvo. Tāya paribhināya so rukkho viya bhikkhusaṅgho khandhotveva jātoti veditabbo. **Tasmāti** yasmā sabbaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ mā palujjīti na sakkā laddhuṃ, tasmā.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. Catutthe **aciraparinibbutesu sāriputtamoggallānesūti** naciraparinibbutesu dvīsu aggasāvakesu. Tesañhi dhammasenāpati kattikamāsapuṇṇamāya parinibbuto, mahāmoggallāno tato aḍḍhamāsaṃ atikkamma amāvasuposathe. Satthā dvīsu aggasāvakesu parinibbutesu mahābhikkhusaṅghaparivāro mahāmaṇḍale cārikaṃ caramāno anupubbena ukkacelanagaraṃ patvā tattha piṇḍāya caritvā gaṅgāpiṭṭhe rajatapaṭṭavaṇṇavālikāpuline vihāsi. Tena vuttaṃ “aciraparinibbutesu sāriputtamoggallānesū”ti. **Ye mahantatarā khandhā te palujjeyyunti**

idhāpi yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṅgho, tassa dakkhiṇato ca uttaro ca gatā paṇṇāsayojanikā dve mahākhandhā viya dve aggasāva-kāti. Sesam purimanayeneva yojetabbam. Pañcame **diṭṭhī** kammassakadiṭṭhi.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. Chaṭṭhe (3.0258) **maccudheyassa pāranti** tebhūmakavaṭṭassa pāra-bhūtam, nibbānam.

8. Brahasuttavaṇṇanā

384. Aṭṭhame **kāye vā bhikkhūti** tasmim kāle bhikkhuyeva natthi, evam santepi yo satipaṭṭhāne bhāveti, so kilesabhindanena bhikkhuyevāti dassento evamāha. **Ekāyananti** ekamaggaṃ. **Jātikkhayantadassīti** jātiyā khayoti ca antoti ca nibbānam, tam passatīti attho. **Maggam pajānātīti** ekāyanasaṅkhātāṃ ekamaggabhūtam maggaṃ pajānāti. Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo, tam pajānātīti attho.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. Navame **sumbhesū**ti evam nāmake janapade. **Medakathālikā**ti evam itthiliṅgavasena laddhanāmaṃ. **Mamaṃ rakkha, ahaṃ taṃ rakkhissāmīti** ettha ayam tassa laddhi- ācariyo ukkhittavaṃsam suggahitaṃ gaṇhanto, antevāsikena pakkhantapakkhantadisam agacchanto, sabbakālañca vaṃsaggaṃ anulokento antevāsikaṃ na rakkhati nāma, evam arakkhito antevāsiko pativā cuṇṇavicuṇṇam hoti. Vaṃsam pana suggahitaṃ gaṇhanto, tena pakkhantapakkhantadisam gacchanto, sabbakālañca vaṃsaggaṃ ullokento tam rakkhati nāma. Antevāsikopi ito cito ca pakkhandivā migo viya kīlanto ācariyam na rakkhati nāma. Evañhi sati tikhiṇavaṃsakoṭi ācariyassa galavāṭake vā nalāṭe vā ṭhapitā ṭhita-ṭṭhānam bhindivā gaccheyya. Ācārasampannatāya pana yato vaṃso namati, tato anāmento tam ākaḍḍhento viya ekatobhāgiyam katvā vātūpathambham gāhāpetvā satim sūpaṭṭhitaṃ katvā niccalova nisīdanto ācariyam rakkhati nāmāti.

Tvaṃ ācariya attānaṃ rakkha, ahaṃ attānaṃ rakkhissāmīti ettha ayam adhi-ppāyo- ācariyo vaṃsam suggahitaṃ gaṇhanto, antevāsikena pakkhantapakkhantadisam gacchanto (3.0259), sabbakālañca vaṃsaggaṃ ullokento, attānameva rakkhati, na antevāsikaṃ. Antevāsikopi kāyampi ekatobhāgiyam katvā vātūpathambham gāhāpetvā satim sūpaṭṭhitaṃ katvā niccalova nisīdamāno attānaṃ yeva rakkhati nāma, na ācariyam.

So tattha ñāyoti yaṃ medakathālikā āha. So tattha ñāyo, so upāyo, tam kāraṇanti attho. **Satipaṭṭhānaṃ sevitaṃ banti** catubbidham satipaṭṭhānaṃ sevitaṃ bham. **Āsevanāyāti** kammaṭṭhānāsevanāya. **Evam kho, bhikkhave, attānaṃ rakkhanto param rakkhatīti** yo bhikkhu kammārāmatādīni pahāya rattiṭṭhānadivātṭhānesu

mūlakammaṭṭhānaṃ āsevanto bhāvento arahattaṃ pāpuṇāti, atha naṃ paro disvā-
“bhaddako vatāyaṃ, bhikkhu, sammāpaṭipanno” ti tasmim cittaṃ pasādetvā sagga-
parāyaṇo hoti. Ayaṃ attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati nāma.

Khantiyāti adhivāsanakhantiyā. **Avihimsāyāti** sapubbabhāgāya karuṇāya. **Metta-**
cittatāyāti sapubbabhāgāya mettāya. **Anudayatāyāti** anuvaḍḍhiyā, sapubbabhā-
gāya muditāyāti attho. **Paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhatīti** ettha yo bhikkhu ratti-
ṭṭhānadivāṭṭhānaṃ gato tīsu brahmavihāresu tikacatukkajjhānāni nibbattetvā
jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsanto vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ
pāpuṇāti. Ayaṃ paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati nāmāti veditabbo.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. Dasame **janapadakalyāṇīti** janapadamhi kalyāṇī uttamā chasarīradosara-
hitā pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā, nātikisā nāti-
thūlā, nātikāḷā nāccodātā, atikkantā, mānusavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā
chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ, maṃsakalyāṇaṃ, nhārukalyāṇaṃ, aṭṭhika-
lyāṇaṃ, vayakalyāṇanti imehi pana kalyāṇehi samannāgatattā pañcakalyāṇehi
samannāgatā nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṃ natthi, attano sarīrobhāse-
neva dvādasahatthaṭṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti, suvaṇṇasāmā vā,
ayamassā chavikalyāṇatā. Cattāro panassā hatthapādā (3.0260) mukhapariyosā-
nañca lākhārasaparikkammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisaṃ hoti, aya-
massā maṃsakalyāṇatā. Vīsati pana nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhā-
rasapūritāni viya, muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni, honti ayamassā nhārukalyāṇa-
katā. Dvattiṃsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā aṭṭhi-
kalyāṇatā. Vīsativassasatikāpi pana samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippa-
litā, ayamassā vayakalyāṇatā.

Paramapāsāvinīti ettha pasavanaṃ pasāvo, pavattīti attho. Pasāvo eva pāsāvo.
Paramo pāsāvo paramapāsāvo, so assā atthīti paramapāsāvinī. Nacce ca gīte ca
uttamapavatti seṭṭhakiriyā, uttamameva naccaṃ naccati, gītaṃ vā gāyatīti vuttaṃ
hoti. Sesam sabbattha uttānatthameva. Imesu pana dvīsu suttesu pubbabhāgavi-
passanāva kathitāti.

Nālandavaggo dutiyo.

3. Sīlaṭṭhitivaggo

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. Tatiyavaggassa paṭhame **sīlānī**ti catupārisuddhisīlāni. Dutīye **umma-**
ṅgoti pañhamaggo pañhagavesanaṃ.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. Tatiye **parihānaṃ hotīti** puggalavasena parihānaṃ hoti. Yo hi buddhesu dharantesupi cattāro satipaṭṭhāne na bhāveti, tassa saddhammo antarahito nāma hoti devadattādīnaṃ viya. Iti imasmiṃ sutte tassa puggalasseva dhammantaradhānaṃ kathitaṃ. Catutthapañcomesu sabbaṃ uttānameva.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. Chaṭṭhe (3.0261) **padesaṃ bhāvitattāti** padesato bhāvitattā. Cattāro hi magge tīṇi ca phalāni nibbattentena satipaṭṭhānā padesaṃ bhāvitā nāma honti.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. Sattame **samattaṃ bhāvitattāti** samattā bhāvitattā. Arahattaphalaṃ uppādentena hi satipaṭṭhānā samattaṃ bhāvitā nāma honti.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Aṭṭhame **mahābhiññatanti** channaṃ abhiññānaṃ vasena vuttaṃ. **Sahassaṃ lokaṃ abhijānāmīti** satatavihāravaseneva vuttaṃ. Thero kira pātova utṭhāya mukhaṃ dhovivā senāsane nisinno atīte kappasahassaṃ, anāgate kappasahassaṃ anussarati, paccuppannepi sahassaṃ cakkavāḷānaṃ tassāvajjanassa gatim anubandhati. Iti so dibbena cakkhunā sahassaṃ lokaṃ abhijānāti, aya-massa satatavihāro. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sīlaṭṭhitivaggo tatiyo.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

401-406. Catutthavaggassa pañcame **viditā vedanāti** yā vedanā sammāsivā arahattaṃ patto tāvassa viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbatthaṃ gacchanti nāma. Yā ca pana pariggahitesu vatthārammaṇesu pavattā vedanā, tāpi viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbatthaṃ gacchanti nāma. **Vita-kkā**dīsipi eseva nayo. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Ananussutavaggo catuttho.

5. Amatavaggo

2. Samudayasuttavaṅṅanā

408. Pañcamavaggassa (3.0262) dutiye āhārasamudayā kāyassa samudayoti āhārasamudayena kāyasamudayo. Eseva nayo sesesu. **Manasikārasamudayāti** ettha pana yonisomanasikārasamudayā bojjaṅgadhāmmānaṃ samudayo, ayonisomanasikārasamudayā nīvaraṇadhāmmānaṃ. Iti imasmiṃ sutte sārammaṇasatipāṭṭhānā kathitā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. Catutthaṃ suddhikaṃ katvā samudaye kathite bujjaṅgakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā

412. Chaṭṭhe pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti catunnaṃ sīlānaṃ jeṭṭhakasīlaṃ dassento evamāha. Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha- “pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ, itarāni tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma natthi” ti. Vatvā taṃ anujānanto āha- “indriya-saṃvaro nāma chadvārarakkhaṇamattameva, ājīvapārisuddhi dhammeneva samena paccayuppattimattakaṃ, paccayasannissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamattanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnasīso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnasīso viya puriso jīvitaṃ, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitumpi sakkoti” ti. Tasmā pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ, tena pātimokkhasaṃvarena saṃvutoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, upeto samannāgatoti attho.

Ācāragocarasaṃpannoti ācārena ca gocarena ca saṃpanno. **Aṇumattesūti** appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayadassī. **Samādāyāti** sammā ādiyitvā. **Sikkhassu sikkhāpadesūti** sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkha, yaṃ (3.0263) yaṃ pana kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā, taṃ taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhassūti ayamettha saṅkhepattho. Vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.14) vutto. Iti imasmiṃ sutte pātimokkhasaṃvarasīlameva kathitaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Sattame kāyasucaritavacīsucaritāni pātimokkhasaṃvarasīlaṃ, manosucaritaṃ itarāni tīṇi sīlānīti catupārisuddhisīlaṃ kathitaṃ hoti. Iminā nayena pañcasattānavadasasu kusalakammaṃpathesu pacchimāpi tayo sīlaṃ hotīti veditabbā. Sesam uttānamevāti. Chaṭṭhasattamesu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

Amatavaggo pañcamaṃ.

Satipaṭṭhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasaṃyuttaṃ

1. Suddhikavaggo

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. Indriyasaṃyuttassa (3.0264) paṭhame **saddhindriyaṃ satindriyaṃ paññi-ndriyanti** imāni tīṇi catubhūmakakusalavipākesu ceva kiriyāsu ca labbhanti. **Vīriyindriyasamādhindriyāni** catubhūmakakusale akusale vipāke kiriyāyāti sabbattha labbhanti. Iti idaṃ suttaṃ catubhūmakasabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena vuttanti veditabbaṃ.

7. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. Sattame **saddhindriyaṃ nappajānantīti** dukkhasaccavasena na pajānanti. **Saddhindriyasamudayaṃ nappajānantīti** samudayasaccavasena na pajānanti. Evaṃ nirodhaṃ nirodhasaccavasena, paṭipadaṃ maggasaccavasenāti. Sese-supi eseva nayo.

Sukkapakkhe pana adhimokkhasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, paggahavasena āvajjanasamudayā vīriyindriyasamudayo, upaṭṭhānavasena āvajjanasamudayā satindriyasamudayo, avikkhepavasena āvajjanasamudayā samādhindriyasamudayo, dassanavasena āvajjanasamudayā paññindriyasamudayo hoti. Tathā chandavasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, chandavasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hoti. Manasikāravasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti. Manasikāravasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hotīti evampi attho veditabbo. Imesu paṭipāṭiyā chasu suttesu catusaccameva kathitaṃ.

8. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

478. Aṭṭhame **kattha ca, bhikkhave, saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu sotāpa-ttiyaṅgesūti-**ādi imesaṃ indriyānaṃ savisaye jeṭṭhakabhāvadassanattaṃ vuttaṃ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājāti rājapañcomesu sahāyesu “nakkhattaṃ (3.0265) kīḷissāmā”ti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova- “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Dutiyassa, tatiyassa, catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova- “imesaṃ khādanīyaṃ bhoja-

nīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issaro, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva- “imesaṃ khādaniyaṃ bhojaniyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggahalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṅhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontiti.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Navame **satinepakkenā** Ti ettha nipakassa bhāvo nepakkaṃ, paññāyetaṃ nāmaṃ. Kasmā pana satibhājane paññā vuttāti? Satiyā balavabhāvadassanattamaṃ. Balavasati hi idha adhippetā. Sā ca paññāsampayuttāva balavatī hoti, na vippayuttāti paññāsampayuttasatiṃ dassento (3.0266) evamāha. **Cirakatanti** cirakālaṃ kataṃ dānaṃ vā sīlaṃ vā uposathakammaṃ vā. **Cirabhāsitanti** “asukasmiṃ ṭhāne asukaṃ nāma bhāsitan”ti evaṃ cirakāle bhāsitaṃ. **Vossaggārammaṇaṃ katvāti** nibbānārammaṇaṃ katvā. **Udayatthagāminiyāti** udayaṅca atthaṅca gacchantiyā, udayabbayapariggahikāyāti attho. Imasmiṃ sutte saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni, vīriyindriyaṃ missakaṃ, samādhindriyaṃ nibbattitalokuttarameva kathitaṃ. Dasamepi ayameva dhammaparicchedoti.

Suddhikavaggo paṭhamo.

2. Mudutaravaggo

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. Dutiyavaggassa paṭhame **sammappadhāne ārabbhāti** sammappadhāne paṭicca, sammappadhāne bhāventoti attho. **Satindriyepi** eseva nayo.

2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā

482. Dutiye **tatoti** vipassanāmaggaḥphalavasena nissakkaṃ veditabbaṃ. **Samattāni** hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti. **Tato mudutarehīti** tehi arahattamaggassa vipassanindriyehi mudutarāni anāgāmimaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggassa, tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggassa, tato mudutarāni saddhānusārimaggassa vipassanindriyāni nāma honti.

Tathā samattāni paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sotāpattimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni, tato mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni nāma honti.

Samattāni (3.0267) paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmiphallindriyāni, tato mudutarāni sakadāgāmiphallindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphallindriyāni nāma honti. Dhammānusārisaddhānusārino pana dvepi sotāpattimaggatṭhapuggalā, maggaṭṭhapuggalavasena nesaṃ nānattaṃ jātanti āgamanenapi maggenapi. Saddhānusārī puggalo hi uddisāpento paripucchanto anupubbena maggaṃ pāpuṇāti, dhammānusārī ekena vā dvīhi vā savanehi. Evaṃ tāva nesaṃ āgamanena nānattaṃ veditabbaṃ.

Dhammānusārissa pana maggo tikkho hoti, sūraṃ ñāṇaṃ vahati, asaṅkhārena appayogena kilese chindati kadalikkhandhaṃ viya tikhiṇā asidhārā. Saddhānusārissa na tassa viya maggo tikkho hoti, na sūraṃ ñāṇaṃ vahati, sasaṅkhārena sappayogena kilese chindati kadalikkhandhaṃ viya atikhiṇā asidhārā. Kilesakkhaye pana tesam nānattaṃ natthi. Avasesā ca kilesā khīyanti.

3. Dutiyaṃsaṃkhittasuttavaṇṇanā

483. Tatiye **tatoti** phalavasena nissakkaṃ veditabbaṃ. Samattāni hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, arahattaphalena samannāgato puggalo arahā nāma hoti. Arahattaphalato mudutarāni anāgāmiphallindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmiphallindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphallindriyāni, sotāpattiphalena samannāgato puggalo sotāpanno nāma hoti. **Indriyavemattatā phalavemattatā hotīti** indriyanānattena phalanānattaṃ, phalanānattena puggalanānattanti.

4. Tatiyaṃsaṃkhittasuttavaṇṇanā

484. Catutthe **paripūraṃ paripūrakārī ārādhetīti** paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto arahattaphalaṃ ārādheti. **Padesaṃ padesakārīti** avasese tayo padesa-

magge karonto padesaṃ phalattayamattameva ārādheti. Iti imesu catūsupi
suttasu missakāneva indriyāni kathitāni.

5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. Pañcame (3.0268) **tato mudutarehīti** vipassanāvasena nissakkaṃ veditabbaṃ. Paripuṇṇāni hi pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni honti, tato mudutarāni antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṃsota-akaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni nāma honti.

Imasmiṃ pana ṭhāne arahattamaggeyeva ṭhatvā pañca nissakkāni nīharitabbāni. Arahattamaggassa hi vipassanindriyehi mudutarāni paṭhama-antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni dutiya-antarāparinibbāyissa, tato mudutarāni tatiya-antarāparinibbāyissa, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṃsota-akaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni. Asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañca janā.

Idāni tīṇi nissakkāni. Sakadāgāmimaggassa hi indriyehi mudutarāni sotāpattimaggindriyāni, sotāpattimaggeyeva indriyehi mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni. Tehipi mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni. Chaṭṭhasattamāni vuttanayāneva. Imesu pana tīsupi suttesu pubbabhāgavipassanindriyāneva kathitāni.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. Aṭṭhame **tato mudutarehīti** maggaphalavasena nissakkaṃ veditabbaṃ. Taṃ pāḷiyaṃ vuttameva. **Bāhiroti** imehi aṭṭhahi puggalehi bahibhūto. **Puthujjanapakkhe** ṭhitoti puthujjanakoṭṭhāse ṭhito. Imasmiṃ sutte lokuttarāneva indriyāni kathitāni.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. Navame (3.0269) **indriyasampannoti** paripuṇṇindriyo. Dasamaṃ uttānameva. Imasmiṃ suttadvaye missakāni indriyāni kathitānīti.

Mudutaravaggo dutiyo.

3. Chaḷindriyavaggo

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. Tatiyavaggassa dutiye **itthindriyanti-ādīsu** itthibhāve indaṭṭhaṃ karotīti **itthindriyaṃ**. Purisabhāve indaṭṭhaṃ karotīti **purisindriyaṃ**. Jīvite indaṭṭhaṃ karotīti **jīvi-**

indriyaṃ. Atthuppattikaṃ kiretaṃ suttaṃ. Saṅghamajjhasmiñhi “kati nu kho vaṭṭi-ndriyānī”ti kathā udapādi, atha bhagavā vaṭṭindriyāni dassento **tīṇimāni bhikkhave-**ti-ādimāha.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. Tatiye **anaññātaññassāmīndriyanti** “anamatagge saṃsāre ajānitapubbaṃ dhammaṃ jānissāmī”ti paṭipannassa sotāpattimaggakkaṇe uppannaṃ indriyaṃ. **Aññindriyanti** tesameva ñātadhammānaṃ ajānanākārena sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu uppannaṃ indriyaṃ. **Aññātāvindriyanti** aññātāvīsu arahattaphaladhammesu uppannaṃ indriyaṃ. Tattha tattha tena tenākārena uppannassa ñāṇas-sevetam adhvacaṇaṃ. Idampi suttaṃ atthuppattikameva. Saṅghamajjhasmiñhi “kati nu kho lokuttarindriyānī”ti kathā udapādi, atha bhagavā tāni dassento **tīṇimāni, bhikkhave, indriyānī**ti-ādimāha.

4. Ekabījīsuttavaṇṇanā

494. Catutthe **tato mudutarehīti** vipassanato nissakkaṃ veditabbaṃ. Samattāni hi pañcīndriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni (3.0270) antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni upahacca-parinibbāyissa, tato mudutarāni asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhamṣota-akaniṭṭhagāmiṣṣa vipassanindriyāni nāma. Idhāpi purimanayeneva arahattamagge ṭhatvā pañca nissakkāni nīharitabbāni.

Yathā pana purimanaye sakadāgāmimagge ṭhatvā tīṇi nissakkāni, evamidha pañca nīharitabbāni. Sakadāgāmimagassa hi vipassanindriyehi mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni, sotāpattimaggassa ca tehi vipassanindriyehi mudutarāni ekabījī-ādīnaṃ maggassa vipassanindriyāni.

Ettha ca **ekabījī**ti-ādīsu yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṃ janetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **ekabījī** nāma. Yathāha “katamo ca puggalo ekabījī, idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so ekaññeva mānusakaṃ bhavaṃ sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ekabījī”ti (pu. pa. 33).

Yo pana dve tayo bhava saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **kolamkolo** nāma. Yathāha “katamo ca puggalo kolamkolo. Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo kolamkolo”ti (pu. pa. 32). Tattha kulānīti bhavā veditabbā. “Dve vā tīṇi vā”ti idaṃ desanāmatameva, yāva chaṭṭhabhavā saṃsaranto pana kolamkolova hoti.

Yassa sattakkhattuṃ paramā upapatti, aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyati, ayaṃ **satta-**

kkhattuparamo nāma. Yathāha “katamo ca puggalo sattakkhattuparamo. Idhe-
kacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipāta-
dhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so sattakkhattuṃ deve ca manusse ca
sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattu-
paramo”ti (pu. pa. 31).

Bhagavatā (3.0271) gahitanāmaseneva cetāni tesam nāmāni. “Ettakañhi
ṭhānaṃ gato ekabijī nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ sattakkhattupara-
mo”ti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana “ayaṃ ekabijī, ayaṃ
kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamo”ti natthi.

Ko pana nesaṃ etaṃ pabhedam niyametīti? Keci pana therā “pubbahetu niya-
metī”ti vadanti, keci “paṭhamamaggo”, keci “uparima tayo maggā”, keci “tiṇṇaṃ
maggānaṃ vipassanā”ti. Tattha “pubbahetu niyametī”ti vāde paṭhamamaggassa
upanissayo kato nāma hoti, upari tayo maggā anupanissayā uppannāti vacanaṃ
āpajjati. “Paṭhamamaggo niyametī”ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā
āpajjati. “Upari tayo maggā niyamenti”ti vāde paṭhamamagge anuppanneva upari
tayo maggā uppannāti āpajjati. “Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī”ti vādo
pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabijī
nāma hoti, tato mandatarāya kolaṃkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato punappunaṃ vaṭṭasmiṃ-
yeva vicarati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūlarathamahā-
rathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti
ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsaya vā vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke
sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalaṅcime,
yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi deva-
loke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpu-
ṇāti, imepi idha na gahitā. Kālena deve, kālena manusse saṃsaritvā pana ara-
hattaṃ pāpuṇantova idha gahito. Tasmā sattakkhattuparamoti idaṃ idhaṭṭhakavo-
kiṇṇasukkhavipassakassa nāmaṃ kathitanti veditabbaṃ.

Dhammānusārī saddhānusārīti ettha pana imasmiṃ sāsane lokuttaradhammaṃ
nibbattentassa dve dhurāni, dve sīsāni, dve abhinivesā- saddhādhuraṃ, paññā-
dhuraṃ (3.0272), saddhāsīsaṃ, paññāsīsaṃ, saddhābhiniveso, paññābhinivesoti.
Tattha yo bhikkhu “sace saddhāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttarama-
ggaṃ”ti saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe
saddhānusārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā ekabijī
kolaṃkolo sattakkhattuparamoti tividho hoti. Tattha ekeko dukkhāpaṭipadādiva-
sena catubbidhabhāvaṃ āpajjatīti saddhādhurena dvādasa janā honti.

Yo pana “sace paññāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttaramaggaṃ”ti
paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe dhammānu-
sārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana paññāvimutto nāma hutvā ekabijī-ādibhedena
dvādasabhedova hoti. Evaṃ dve maggaṭṭhā phalakkhaṇe catuvīsati sotāpannā
hontīti.

Tipiṭakatissatthero kira “tīṇi piṭakāni sodhessāmi”ti paratīraṃ gato. Taṃ eko

kuṭumbiko catūhi paccayehi upaṭṭhāsi, thero āgamanakāle “gacchāmi upāsakā”ti āha. “Kahaṃ bhante”ti? “Amhākaṃ ācariyupajjhāyānaṃ santikan”ti. “Na sakkā, bhante, mayā gantuṃ, bhaddantaṃ pana nissāya mayā sāsanaṃ guṇo ñāto, tumhākaṃ parammukhā kīdisaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamāmi”ti? Atha naṃ thero āha- “yo bhikkhu catuvīsati sotāpanne dvādasa sakadāgāmī aṭṭhacattālīsa anāgāmī dvādasa arahante dassetvā dhammakathaṃ kathetuṃ sakkoti, evarūpaṃ bhikkhuṃ upaṭṭhātuṃ vaṭṭati”ti. Imasmiṃ sutte vipassanā kathitāti.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Pañcame cakkhu ca taṃ cakkhudvāre nibbattānaṃ dhammānaṃ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **cakkhundriyaṃ. Sotindriyā**dīsipi eseva nayo. Sesā sabbattha uttānameva. Imasmiṃ vagge paṭhamasuttañceva chaṭṭhādīni ca pañcāti cha suttāni catusaccavasena kathitāni.

Chaḷindriyavaggo tatiyo.

4. Sukhindriyavaggo

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Catutthavaggassa (3.0273) paṭhame sukhañca taṃ sahaḷātānaṃ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **sukhindriyaṃ. Dukkhindriyā**dīsipi eseva nayo. Ettha ca sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvaca-rāneva, somanassindriyaṃ ṭhapetvā arūpāvacaṃ sesā tebhūmakāṃ, upekkhindriyaṃ catubhūmakāṃ. Dutiyādīni cattāri catusaccavaseneva kathitāni.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. Chaṭṭhe **kāyikanti** kāyapasādatthukaṃ. **Sukhanti** ayamassa sarūpani-ddeso. **Sātanti** tasseva vevacanaṃ, madhuranti vuttaṃ hoti. **Kāyasamphassajanti** kāyasamphassato jātaṃ. **Sukhaṃ sātanti** vuttanayameva. **Vedayitanti** ayamassa sabbavedanāsādhāraṇo aññadhammavisiṭṭho sabhāvaniddeso. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Kāyikaṃ vā cetasikaṃ vāti** ettha pana cakkhādayo cattāro pasādakāye vatthuṃ katvā uppattivasena kāyikanti vuttaṃ. Kāyapasādatthukaṃ pana adukkhamasukhaṃ nāma natthi.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā “ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati” ti tattha tattha aparisesa-ggahaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ panettha **tadatthāya cittaṃ upasaṃharatī**ti vuttaṃ, tattha alābhī samāno uppādanatthāya cittaṃ upasaṃharati, lābhī samāno samāpajjanatthāyāti eva-mattho veditabbo. Imesu dvīsipi suttesu sammasanavārova kathitoti.

Sukhindriyavaggo catuttho.

5. Jarāvaggo

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pañcamavaggassa paṭhame **pacchātapeti** pāsādacchāyāya puratthima-disaṃ paṭicchannattā pāsādassa pacchimadisābhāge ātapo hoti, tasmim̐ ṭhāne paññattavarabuddhāsane nisinnoti attho. **Piṭṭhiṃ otāpayamānoti** yasmā sammāsa-mbuddhassapi upādinnakasarīre uṇhakāle uṇhaṃ hoti, sītakāle sītaṃ, ayañca himapātasītasamayo. Tasmā mahācīvaraṃ otāretvā sūriyarasmīhi piṭṭhiṃ otāpayamāno nisīdi.

Kiṃ pana buddharasmiyo madditvā sūriyarasmi anto pavisitum̐ sakkotīti? Na sakkoti. Evaṃ sante kiṃ tāpetīti? Rasmitejaṃ. Yatheva hi ṭhitamajjhanhike parima-ṇḍalāya chāyāya rukkhamaṇḍale nisinnassa kiñcāpi sūriyarasmiyo sarīraṃ na phusanti, sabbadisāsu pana tejo pharati, aggijālāhi parikkhitto viya hoti, evaṃ sūri-yarasmīsu buddharasmiyo madditvā anto pavisitum̐ asakkuṇantīsipi sathā tejaṃ tāpento nisinnoti veditabbo.

Anomajjantoti piṭṭhiparikammakaraṇavasena anumajjanto. **Acchariyaṃ bhanteti** thero bhagavato piṭṭhito mahācīvaraṃ otāretvā nisinnassa dvinnaṃ (3.0276 aṃsakūṭānaṃ antare suvaṇṇāvaṭṭaṃ viya kesaggappamāṇaṃ valiyāvaṭṭaṃ disvā-“evarūpepi nāma sarīre jarā paññāyati” ti sañjātasamvego jaraṃ garahanto eva-māha. Garahanacchariyaṃ nāma kiretaṃ.

Na cevaṃ dāni, bhante, bhagavato tāva parisuddhoti yathā pakatiyā chavi-vaṇṇo parisuddho, na evametarahīti dīpento evamāha. Tathāgatassa hi dahara-kāle saṅkusatasamabbhāhataṃ usabhacammaṃ viya vihatavaliko kāyo hoti, tasmim̐ ṭhapito hattho bhassateva, na santiṭṭhati, telapuñchanākārappatto viya hoti. Mahallakakāle pana sirājālā milāyanti, sandhipabbāni sithilāni honti, maṃsaṃ aṭṭhito muccitvā sithilabhāvaṃ āpajjitvā tattha tattha olambati. Buddhānaṃ pana evarūpaṃ na hoti. Aññesaṃ apākaṭaṃ, santikāvacarattā ānandattherasseva pākaṭaṃ hoti, tasmā evamāha.

Sithilāni ca gattānīti aññesaṃ mukhe aṃsakūṭantarehi tesu tesu ṭhānesu valiyō santiṭṭhanti, satthu panetaṃ natthi, thero ca dvinnaṃ aṃsakūṭānaṃ antare valiyā-

vaṭṭakaṃ disvā evamāha. **Sabbāni valiyajātānī**ti idampi attano pākaṭavasena evamāha- satthu pana aññesaṃ viya valiyo nāma natthi. **Purato pabbhāro ca kāyoti** satthā brahmujugatto, devanagare samussitasuvaṇṇatoraññaṃ viyassa kāyo ujukameva uggato. Mahallakakāle pana kāyo purato vaṅko hoti, svāyaṃ aññesaṃ apākaṭo, santikāvacarattā pana therasseva pākaṭo, tasmā evamāha. **Dissati ca indriyānaṃ aññathattanti** indriyāni nāma na cakkhuviññeyyāni. Yato pana pakatiyā parisuddho chavivaṇṇo, idāni na tathā parisuddho, aṃsakūṭantare vali paññāyati, brahmujukāyo purato vaṅko, imināva kāraṇena cakkhādīnañca indriyānaṃ aññathattena bhavitabbanti nayaggāhato evamāha. **Dhī taṃ jammi jare atthūti** lāmake jare dhī taṃ tuyhaṃ hotu, dhikkāro taṃ phusatu. **Bimbanti** attabhāvo.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

512. Dutiye (3.0277) **gocaravisayanti** gocarabhūtaṃ visayaṃ. **Aññamaññassāti** cakkhu sotassa, sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekaṃ ekassa gocaravisayaṃ na paccanubhoti. Sace hi nīlādibhedāṃ rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya- “iṅgha tvaṃ tāva naṃ vavatthapehi vibhāvehi ‘kinnāmetaṃ ārammaṇan”ti. Cakkhuviññāṇaṃ vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya- “are, andhabāla, vassasatampi vassasahassampi vassasatasahassampi paridhāvamaṇo aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi, taṃ āhara, cakkhupasāde upanehi, ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi- yadi vā nīlaṃ, yadi vā pītakaṃ. Na hi eso aññassa visayo, mayhameveso visayo”ti. Sesadvāresupi eseva nayo. Evametāni aññamaññassa gocaravisayaṃ na paccanubhonti nāma.

Kim paṭisaraṇanti etesaṃ kiṃ paṭisaraṇaṃ, kiṃ etāni paṭisaraṇānti pucchati. **Mano paṭisaraṇanti** javanamano paṭisaraṇaṃ. **Manova nesanti** manodvārikajavanamano etesaṃ gocaravisayaṃ rajjanādivasena anubhoti. Cakkhuviññāṇaṃ hi rūpadassanāmetameva, ettha rajjanaṃ vā dussanaṃ vā muyhanaṃ vā natthi. Ekasmiṃ pana dvāre javanaṃ rajjati vā dussati vā muyhati vā. Sotaviññāṇādisupi eseva nayo.

Tatrāyaṃ upamā- pañca kira dubbalabhojakā rājānaṃ sevitvā kicchena kasi-rena ekasmiṃ pañcakulike gāme parittakaṃ āyaṃ labhiṃsu. Tesāṃ tattha macchabhāgo maṃsabhāgo, addukahāpaṇo vā yottakahāpaṇo vā māsakahāpaṇo vā aṭṭhakahāpaṇo vā soḷasakahāpaṇo vā catusaṭṭhikahāpaṇo vā daṇḍoti ettakamattameva pāpuṇāti, satavatthukaṃ pañcasatavatthukaṃ sahasavatthukaṃ mahābaliṃ rājāva gaṇhāti.

Tattha pañcakulikagāmā viya pañcapasādā daṭṭhabbā, pañca dubbalabhojakā viya pañcaviññāṇāni; rājā viya javanaṃ, dubbalabhojakānaṃ parittaka-āyapāpuṇaṇaṃ viya cakkhuviññāṇādīnaṃ rūpadassanādīmatthaṃ, rajjanādi pana etesu natthi (3.0278). Rañño mahābaliggahaṇaṃ viya tesu dvāresu javanassa rajjanādīni veditabbāni. Evamettha **manoti** kusalākusalajavanaṃ vuttaṃ.

Sati paṭisaraṇanti maggasati paṭisaraṇaṃ. Javanamano hi maggasatiṃ paṭisa-

rati. **Vimuttīti** phalavimutti. **Paṭisaraṇanti** phalavimuttiyā nibbānaṃ paṭisaraṇaṃ. Tañhi sā paṭisarati. **Nāsakki pañhassa pariyantaṃ gahetunti** pañhassa paricchedaṃ pamāṇaṃ gahetuṃ nāsakki, appaṭisaraṇaṃ dhammaṃ “sappaṭisaraṇaṃ”ti pucchi. Nibbānaṃ nāmetaṃ appaṭisaraṇaṃ, na kiñci paṭisarati. **Nibbānoga-dhanti** nibbānabbhantaṃ nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Nibbānaparāyaṇanti** nibbānaṃ paraṃ ayanamassa parā gati, na tato paraṃ gacchatīti attho. Nibbānaṃ pariyosānaṃ avasānaṃ assāti **nibbānapari-yosānaṃ**.

Mūlajātā patiṭṭhitāti maggena āgatasaddhā vuccati. **Imamhi ce, bhikkhave, samaye** Ti kiṃ sandhāyāha? Jhāna-anāgāmitaṃ. Tasmiñhi samaye brāhmaṇassa paṭhamamaggena pañca akusalacittāni pahīnāni, paṭhamajjhānena pañca nīvaraṇānīti jhāna-anāgāmiṭṭhāne ṭhito. So aparihīnajiṭṭhāno kālaṃ katvā tattheva parinibbāyeyya. Sace panassa puttadāraṃ anusāsantassa kammante vicārentassa jhānaṃ nassati, naṭṭhe jhāne gati anibaddhā hoti, anaṭṭhe pana nibaddhāti imaṃ jhāna-anāgāmitaṃ sandhāya evamāha.

3. Sāketasuttavaṇṇanā

513. Tatiye **añjanavaneti** añjanavaṇṇapupphānaṃ rukkhānaṃ ropitavane. **Yaṃ, bhikkhave, saddhindriyaṃ, taṃ saddhābalanti** tañhi adhimokkhalakkaṇe indaṭṭhena saddhindriyaṃ, assaddhiye akampanena saddhābalaṃ. Itaresaṃ pagga-ha-upaṭṭhāna-avikkhepapajānanalakkhaṇesu indaṭṭhena indriyabhāvo, kosajjamuṭṭhasaccavikkhepāvijjāsu akampanena balabhāvo veditabbo. **Evameva khoti** tassā nadiyā ekasotaṃ viya saddhāvīriyasatisamādhipaññāvasena etesaṃ ninnānākaraṇaṃ veditabbaṃ, dve sotāni viya indaṭṭha-akampanaṭṭhehi indriyabalava-sena nānākaraṇaṃ veditabbaṃ.

4. Pubbakoṭṭhakasuttavaṇṇanā

514. Catutthe (3.0279) **amatogadhanti** amatabbhantaṃ. **Amataparāyaṇanti** amatanibbattikaṃ. **Amatapariyosānanti** amataniṭṭhaṃ. **Sādhu sādhu**ti therassa byākaraṇaṃ pasamsanto sādhu-kāraṃ deti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pañcame **tadanvayā**ti taṃ anugacchamānā, anuvattamānāti attho. Pubba-koṭṭhakaṃ ādiṃ katvā paṭipāṭiyā chasu suttesu phalindriyāneva kathitāni.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. Dasame ime kho te dhammāti upari saha vipassanāya tayo maggā. **Ye me pubbe sutāva ahesunti** ye dhammā mayā pubbe “arahattaphalindriyaṃ nāma atthī”ti kathentānaṃyeva sutā ahesuṃ. **Kāyena ca phusitvāti** nāmakāyena ca phusitvā paṭilabhitvā. **Paññāya ca ativijja passāmīti** paccavekkhaṇapaññāya ca ativijjhitvā passāmi. **Yā hissa, bhante, saddhāti** ayaṃ katarasaddhā? Catūhi indriyehi sampayuttā saddhā heṭṭhā kathitāva, ayaṃ pana paccavekkhaṇasaddhā. Sampayuttasaddhā hi missakā, paccavekkhaṇasaddhā lokiyāva. Sesuṃ sabbattha uttānamevāti.

Jarāvaggo pañcamo.

6. Sūkarakhatavaggo

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. Chaṭṭhavaggassa paṭhame sūrenāti sūrabhāvena. **Bodhāyāti** bujjhanatthāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. Dutiye (3.0280) **mallesūti** evaṃnāmake janapade. Imasmiṃ sutte cattāri indriyāni missakāni, ariyañāṇaṃ lokuttaraṃ. Tampi pana catukkindriyanissitaṃ katvā missakanti bhājetuṃ vaṭṭati.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. Tatiye na heva kho kāyena phusitvā viharatīti na nāmakāyena phusitvā paṭilabhitvā viharati, phusituṃ paṭilabhituṃ na sakkoti. **Paññāya ca ativijja passatīti** paccavekkhaṇapaññāya pana “upari arahattaphalindriyaṃ nāma atthī”ti pajānāti. Asekkhabhūmiyaṃ **phusitvā viharatīti** paṭilabhitvā viharati. **Paññāyāti** paccavekkhaṇapaññāya “arahattaphalindriyaṃ nāma atthī”ti pajānāti. **Na kuhiñci kismiñcīti** dvepi aññamaññavevacanāneva, kismiñci bhava na uppajjissantīti attho. Imasmiṃ sutte pañcindriyāni lokuttarāni, cha lokikāni vaṭṭanissitāneva kathitāni.

4-5. Padasuttādivaṇṇanā

524-525. Catutthe yāni kānici padāni bodhāya saṃvattantīti yāni kānici

dhammapadāni, ye keci dhammakotthāsā, bujghanatthāya saṃvattanti. Pañcamaṃ uttānameva.

6-7. Patiṭṭhitasuttādivaṇṇanā

526-527. Chaṭṭhe cittaṃ rakkhati āsaveṣu ca sāsavesu ca dhammesūti tebhūmakadhamme ārabba āsavuppattiṃ vārento āsaveṣu ca sāsavesu ca dhammesu cittaṃ rakkhati nāma. Sattamaṃ uttānameva.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. Aṭṭhame sūkarakhatāyanti sūkarakhataleṇe. Kassapabuddhakāle kira taṃ leṇaṃ ekasmiṃ buddhantare pathaviyā vaḍḍhamānāya antobhūmigataṃ jātaṃ. Athekadivasam eko sūkaro tassa chadanapariyantasaṃpe paṃsuṃ khaṇi. Deve vuṭṭhe paṃsu dhotā, chadanapariyanto pākaṭo (3.0281) ahosi. Eko vanacarako disvā “pubbe sīlavantehi paribhuttaṭṭhānena bhavitabbaṃ, paṭijaggissāmi nan”ti samantato paṃsuṃ apanetvā leṇaṃ sodhetvā kuṭiparikkhepaṃ katvā dvāravāta-pānaṃ yojetvā supariniṭṭhitasudhākammacittakammaṃ rajatapaṭṭasadisāya vālikāya santharitaṃ pariveṇaṃ katvā mañcapīṭhaṃ paññāpetvā bhagavato vasana-tthāya adāsi, leṇaṃ gambhīraṃ ahosi otaritvā āruhitabbaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Paramanipaccakāranti** bhāvanapuṃsakaṃ, paramanipaccakārī hutvā pavattamāno pavattatīti vuttaṃ hoti. **Anuttaraṃ yogakkhemanti** arahattaṃ. **Sappati-ssoti** sajetṭhako. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Sūkarakhatavaggo chaṭṭho.

7. Bodhipakkhiyavaggo

531-650. Sattamavagge satta phalāni pubbabhāgāni, tesam heṭṭhā dve phalāni ādiṃ katvā missakāni. Sesamettha ito parañca sabbaṃ uttānamevāti.

Indriyasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānasamṃyuttavaṇṇanā

651-704. Sammappadhānasamṃyutte sakalepi pubbabhāgavipassanāva kathitāti.

Sammappadhānasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasaṃyuttavaṇṇanā

705-812. Balasaṃyutte balāni missakāneva kathitāni. Sesam sabbattha uttānāmevāti.

Balasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasamuttam

1. Cāpālavaggo

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. Iddhipādasamuttassa (3.0282) paṭhame chandaṃ nissāya pavatto samādhi **chandasaṃādhi**. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. **Samannāgatanti** tehi dhammehi upetaṃ. Iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādanti **iddhipādaṃ**. **Sesesupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana iddhipādavibhaṅge** (vibha. 431 ādayo) āgatova. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.3.69 ādayo) panassa attho dīpito. Tathā maggabojjhaṅgasatipaṭṭhānasamuttessesu ceva idha ca ekapari-cchedova.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. Pañcame **iddhipadesanti** tayo ca magge tīṇi ca phalāni.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. Chaṭṭhe **samattam** iddhinti arahattaphalameva. Ādito paṭṭhāya pana navasupī suttesu vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā.

10. Cetiyaṣuttavaṇṇanā

822. Dasame **nisīdananti** cammakhaṇḍaṃ adhippetam. **Udenam cetiyanti** udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Gotamakādisupī** eseva nayo. **Bhāvītāti** vaḍḍhitā. **Bahulīkatāti** punappunaṃ katā. **Yāṇīkatāti** yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatāti** patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitāti** adhiṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyamevā dassento **tathāgatassa khoti-ādimāha**.

Ettha ca **kappanti** āyukappaṃ, tasmim̐ tasmim̐ kāle yaṃ manussānaṃ (3.0283) āyuppamaṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesaṃ vāti** “appaṃ vā bhiyyo”ti vuttavassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero paṇha “buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi veḷuvagāmake uppannaṃ māraṇantika-vedanaṃ dasa māse vikkhambhesi, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpa-jjitvā dasa dasa māsepi vikkhambhento imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā”ti.

Kasmā pana na ṭhitoti? Upādiṇṇakasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, buddhā nāma khaṇḍiccādibhāvaṃ apatvāva pañcame āyukoṭṭhāse bahujaṇassa piyamaṇāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakena khāṇukena viya ṭhātabbaṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā, tato- “aho buddhānaṃ parisā”ti hīletabbataṃ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṃ vuttepi so pana na rucati, “āyukappo”ti idameva aṭṭhakathāyaṃ niyamitaṃ.

Yathā taṃ mārena pariyaṭṭhitacittoti ettha **tanti** nipātamattaṃ. Yathā mārena pariyaṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyaṭṭhāti. Therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyaṭṭhāsi. So pana cittaṃ pariyaṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satim̐ vissajjetvā vivaṭamukhā honti, tesam̐ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati, te visaññī hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhe hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati? Bheravārammaṇaṃ pana dasseti, taṃ disvā therō nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Jānantoyeva bhagavā kimatthaṃ yāvataiyakaṃ āmantesīti. Parato “tiṭṭhatu, bhante, bhagavā”ti yācite “tuyhevetam̐ dukkaṭam̐, tuyhevetam̐ aparaddhan”ti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ.

Māro pāpimāti ettha satte anathe niyojento māretīti māro. **Pāpimāti** tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā “pāpimā”ti (3.0284) vuccati. Kaṇho, antako, namuci, pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsītā kho pane-sāti** ayañhi bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe bodhimaṇḍaṃyeva āgantvā- “bhagavā yadattaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññānaṃ, kiṃ vo lokavicaraṇena”ti vatvā yathā ajja, evameva- “parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu, sugato,”ti yāci. Bhagavā cassa “na tāvāhan”ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya “bhāsītā kho panesā, bhante,”ti-ādīmāha.

Tattha **viyattāti** maggavasena byattā. Tatheva **vinītā**. Tathā **visāradā**. **Bahussu-tāti** tepiṭakavasena bahu sutametesanti bahussutā. Tadeva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca, pariyatti-paṭivedhadhammānaṃyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammapaṭipannāti** ariyadhammassa anudhamma-bhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmicippaṭipannāti** anucchavikapāṭi-padaṃ paṭipannā. **Anudhammacārinoti** anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṃ ācariya-kanti** attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantīti**-ādīni sabbāni aññamaññasseva veva-canāni. **Sahadhammenāti** sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyanti**

yāva niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti.

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddhanti** samiddhaṃ jhānassādasena. **Phīanti** vuḍḍhipattaṃ sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena. **Vitthārikanti** vitthataṃ tasmim̐ tasmim̐ disābhāge patiṭṭhitavasena. **Bāhujaññanti** bahūhi ñātaṃ paṭividdhaṃ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūtanti** sabbākārena puthulabhāvapattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsitaṃ**, yattakā viññujātikā devā ceva manussā

ca atthi, sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho.

Apossukkoti nirālayo. Tvañhi pāpima aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya “parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato”ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthaṃ vāyāmaṃ karohīti vadati.

Sato (3.0285) **sampajāno āyusañkhāraṃ ossajīti** satim sūpaṭṭhitam katvā ñāṇena paricchinditvā āyusañkhāraṃ vissaji pajahi. Tattha na bhagavā hatthena leḍḍum viya āyusañkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana phalasaṃpattim samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmiti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “ossajī”ti. Ussajītipi pāṭho. **Mahābhūmicāloti** mahanto pathavikampo. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhimsanakoti** bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phalimsūti** devabheriyo phalimsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijju-latā niccharimsu, khaṇḍikavassaṃ vassīti vuttaṃ hoti.

Udānaṃ udānesīti kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya “bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā- ‘parinibbāyatha, bhante, parinibbāyatha, bhante’ti upadduto bhayena āyusañkhāraṃ vissajjesi”ti. Tassokāso mā hotūti. Bhitassa hi udānaṃ nāma natthīti pītivegavissaṭṭhaṃ udānesi.

Tattha sabbesaṃ soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinanti **tulaṃ**. Kiṃ taṃ? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ, na vā tulaṃ sadisa-massa aññaṃ lokiyakammaṃ atthīti **atulaṃ**. Kiṃ taṃ? Mahaggatakammaṃ. Atha vā kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃca tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ. Appavipākaṃ tulaṃ, bahuvipākaṃ atulaṃ. **Sambhavanti** sambhavahetubhūtaṃ, piṇḍakāraṃ rāsikāraṃca attho. **Bhavaśaṅkhāraṃ** punabbhavaṃca saṅkhāraṃ. **Avassajīti** vissajjesi. **Munīti** buddhamuni. **Ajjhataratoti** niyakajjhatarato. **Samāhitoti** upacāra-ppanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivāti** kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhavanti** attani jātakilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- savipākaṭṭhena sambhavaṃ bhavābhisaṅkhaṇaṭṭhena bhavaśaṅkhāraṃca laddhanāmaṃ tulātulasāṅkhātaṃ lokiyakammaṃca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhatarato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tulanti** tulento tīrento. **Atulaṅca sambhavanti** nibbānañceva bhavañca. **Bhavaśaṅkhāraṃ** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munīti** “pañcakkhandhā aniccā, pañcanaṃ (3.0286) khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ niccaṃ”ti-ādinā nayena tula-yanto buddhamuni bhava ādinavaṃ nibbāne cānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśaṅkhāraṃ “kammakkhayāya saṃvattati”ti evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhatarato samāhito abhindi kavacamivattasambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhatarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyanandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā attasambhavanti laddhanāmaṃ sabbam kilesajātaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca kammaṃ appaṭisa-ndhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ jahi. Pahīna-kilesassa bhayaṃ nāma natthi. Tasmā abhītova āyusañkhāraṃ ossaji. Abhītabhāvañāpanatthañca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Cāpālavaggo paṭhamo.

2. Pāsādakampanavaggo

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. Dutiyavaggassa paṭhame **na ca atilīnoti**-ādīni parato āvi bhavissanti. Imasmiṃ sutte cha-abhiññāpādakā iddhipādā kathitā, tathā dutiye ca.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Tatiye **chandanti** kattukamyatāchandaṃ. **Nissāyāti** nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho. **Padhānasaṅkhārāti** padhānabhūtā saṅkhārā, catukiccasādhakasammappadhānavīriyassetam adhivacanaṃ. **Iti ayañca chandoti**-ādīsu chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca, chandasamādhi chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca, padhānasaṅkhārāpi chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatā. Tasmā sabbe te dhamme ekato katvā **ayaṃ vuccati, bhikkhave, chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādoti** vuttaṃ. Iddhipādavi-bhaṅge (vibha. 437) pana “yo tathābhūtassa vedanākkhandho ti-ādīnā nayena (3.02) imehi dhammehi samannāgatā sesa-arūpino dhammā iddhipādāti vuttā.

Apica imepi tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Kathaṃ? Chandañhi bhāva-yato chando iddhi nāma hoti, samādhippadhānasaṅkhārā chandiddhipādo nāma. Samādhiṃ bhāventassa samādhi iddhi nāma hoti, chandappadhānasaṅkhārā samādhiddhiyā pādo nāma. Padhānasaṅkhāre bhāventassa padhānasaṅkhārā iddhi nāma hoti, chandasamādhi padhānasaṅkhāriddhiyā pādo nāma, sampayutta-dhammesu hi ekasmiṃ ijhamāne sesāpi ijhantiyeva.

Apica tesam tesam dhammānaṃ pubbabhāgavasenāpi etesaṃ iddhipādātā veditabbā. Paṭhamajjhānañhi iddhi nāma, paṭhamajjhānassa pubbabhāgaparika-mmasampayuttā chandādayo iddhipādo nāma. Etenupāyena yāva nevasaññānā-saññāyatanā, iddhividhaṃ ādiṃ katvā yāva dibbacakkhu-abhiññā, sotāpatti-maggaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggā nayo netabbo. Sesiddhipādesupi eseva nayo.

Keci pana “anibbatto chando iddhipādo”ti vadanti. Idha tesam vādamaddana-tthāya abhidhamme **uttaracūlavāro** nāma āgato-

“Cattāro iddhipādā- chandiddhipādo, vīriyiddhipādo, cittiddhipādo, vīmaṃsi-ddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo? Idha, bhikkhu, yasmiṃ samaye loku-ttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyā vivicceva kāmehi ...pe... paṭhamaṃ jhānaṃ upasa-mpajja viharati dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ, yo tasmīṃ samaye chando

chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayaṃ vuccati chandiddhipādo. Avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā”ti (vibha. 457-458).

Ime pana lokuttaravaseneva āgatā.

Tattha raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesi. Soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā; sambhutatthero cittaṃ dhuraṃ katvā, āyasmā mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvāti. Tattha yathā catūsu amaccaputtesu (3.0288) ṭhānantaraṃ patthetvā rājānaṃ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto rañño ajjhāsayañca ruciñca ñatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Evaṃ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana- “divase divase upaṭṭhātumaṃ na sakkomi, uppanne kicce parakkamena ārādhessāmī”ti kupite paccante raññā pahito parakkamena sattumaddanaṃ katvā pāpuṇi. Yathā so, evaṃ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo. Eko “divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarasaṃpāṭicchanampi bhāroyeva, mantabalena ārādhessāmī”ti khattavijjāya kataparicayattā mantasaṃvidhānena rājānaṃ ārādhetvā pāpuṇi. Yathā so, evaṃ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Aparo- “kiṃ imehi upaṭṭhānādīhi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṃ denti, tādisassa dento mayhaṃ dassati”ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ suparisuddhaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vīmaṃsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabboti. Imasmiṃ sutte vivaṭṭapādaka-iddhi kathitā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. Catutthe **uddhatā** Ti uddhaccapakatikā vipphandamānacittā. Uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṃ vātena pahatadhajo viya. **Unna-** **lā**ti uggatanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttaṃ hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādicā-pallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā, kharavacanāti vuttaṃ hoti. **Vikiṇṇavācā**ti asaṃyatavacanā divasampi niratthakavacanappalāpino. **Muṭṭhassatī**ti naṭṭhassatino. **Asampajānā**ti paññārahitā. **Asamāhitā**ti upacārappanāsamādhivirahitā. **Bhantacittā**ti ubbhantacittā samādhivirahena laddhokāsenā uddhaccena. **Pākati-** **ndriyā**ti asaṃvutindriyā. **Iddhābhisāṅkhāranti** āpokasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya pāsādapatiṭṭhitāṃ pathavibhāgaṃ “udakaṃ”ti adhiṭṭhāya, udakapiṭṭhe ṭhitapā-sādaṃ vehāsaṃ abbhuggantvā aṅguṭṭhakena pahari. **Gambhīranemoti** gambhīra-āvāṭo, gambhīrabhūmibhāgaṃ anupaviṭṭhoti attho (3.0289). **Sunikhātoti** suṭṭhu nikhāto, koṭṭetvā suṭṭhu ṭhapito. Idha abhiññāpādakiddhi kathitā.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. Pañcame **chandappahānatthanti** taṇhāchandassa pahānatthaṃ. Idhāpi vivaṭṭapādakiddhi kathitā.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. Navame **yo so bhikkhave maggoti** abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ adhippetamaṃ.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. Dasame **kosajjasahagatoti** idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa citte līnākāro okkamati, so “līnākāro me okkanto”ti ñatvā apāyabhayena cittaṃ tajjetvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna līnākāro okkamati. So puna apāyabhayena cittaṃ tajjetvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa kosajjena vokiṇṇattā chando kosajjasahagato nāma hoti. **Kosajjasampayuttoti** tasseva vevacanaṃ.

Uddhaccasahagatoti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa cittaṃ uddhacce patati. So buddhadhammasaṅghaguṇe āvajjetvā cittaṃ hāsetvā tosetvā kammaniyaṃ katvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna cittaṃ uddhacce patati. So puna buddhadhammasaṅghaguṇe āvajjetvā cittaṃ hāsetvā tosetvā kammaniyaṃ katvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa uddhaccena vokiṇṇattā chando uddhaccasahagato nāma hoti.

Thinamiddhasahagatoti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa thinamiddhaṃ uppajjati. So “uppannaṃ me thinamiddhan”ti ñatvā udakena mukhaṃ puñchitvā, kaṇṇe ākaḍḍhitvā paguṇaṃ dhammaṃ sajjhāyitvā divā gahitaṃ vā ālokasaññaṃ manasikaritvā thinamiddhaṃ vinodetvā (3.0290) puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna thinamiddhaṃ uppajjati. So vuttanayeneva puna thinamiddhaṃ vinodetvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa thinamiddhena vokiṇṇattā chando thinamiddhasahagato nāma hoti.

Anuvikkhittoti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa kāmaguṇārammaṇe cittaṃ vikkhipati. So “bahiddhā vikkhittaṃ me cittaṃ”ti ñatvā anamatagga (saṃ. ni. 2.124-125) devadūta- (ma. ni. 3.261) celopama (saṃ. ni. 5.1104) anāgatabhayasuttādīni (a. ni. 5.77) āvajjento suttadaṇḍena cittaṃ tajjetvā

kammaniyam katvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna cittaṃ vikkhipati. So puna suddaṇḍena cittaṃ kammaniyam katvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti evamassa kāmavitakkavoki-
ṇṇattā chando bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabha anuvikkhitto anuvisaṇo hoti.

Yathā pure tathā pacchāti kammaṭṭhānavasena purimapa-
cchimatā veditabbā. Kathaṃ? Kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso
pure nāma, arahattaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhāne abhini-
visitvā atilīnādīsu catūsu ṭhānesu cittaṃ okkamaṃ paṭisedhetvā, duṭṭhagoṇe
yojetvā sārento viya caturassaghaṭikaṃ otārento viya catunnaṃ ṭhānānaṃ eka-
ṭṭhānepi asajjanto saṅkhāre sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti. Ayampi yathā pure
tathā pacchā viharati nāma. Ayaṃ kammaṭṭhānavasena purimapa-
cchimatā. Desanāvasena pana kesā pure nāma, matthaluṅgaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu
kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṅṭhānādivasena kesādayo pariggaṇhanto catūsu
ṭhānesu asajjanto yāva matthaluṅgā bhāvanam pāpeti, ayampi yathā pure tathā
pacchā viharati nāma. Evaṃ desanāvasena purimapa-
cchimatā veditabbā. **Yathā
pacchā tathā pureti** idaṃ purimasseva vevacanaṃ.

Yathā adho tathā uddhanti idaṃ sarīravasena veditabbam. Tenevāha “uddham
pādatalā adho kesamatthakā”ti. Tattha yo bhikkhu pādatalato paṭṭhāya yāva kesa-
matthakā dvattiṃsākāravasena vā pādaṅguli-aggapabbaṭṭhito yāva sīsakaṭāham,
sīsakaṭāhato yāva pādaṅgulīnaṃ aggapabbaṭṭhīni (3.0291), tāva aṭṭhivasena vā
bhāvanam pāpeti catūsu ṭhānesu ekaṭṭhānepi asajjanto. Ayaṃ yathā uddham
tathā adho, yathā adho tathā uddham viharati nāma.

Yehi ākārehi yehi koṭṭhāsehi. **Yehi liṅgehi** yehi saṅṭhānehi. **Yehi nimittehi**
yehi upaṭṭhānehi. **Ālokasaññā suggahitā hotīti** yo bhikkhu aṅgaṇe nisīditvā āloka-
saññaṃ manasi karoti, kālena nimīleti, kālena ummīleti. Athassa yadā nimīlenta-
ssāpi ummīletvā oloketassa viya ekasadisameva upaṭṭhāti, tadā ālokasaññā jātā
nāma hoti. “Divāsaññā”tipi tasseva nāmaṃ. Sā ca pana rattiṃ uppajjamānā
suggahitā nāma hoti. **Svādhiṭṭhitā**tipi tasseva vevacanaṃ. Suṭṭhu adhiṭṭhitā suṭṭhu
ṭhapitā svādhiṭṭhitā nāma vuccati. Sā atthato suggahitāyeva. Yo vā ālokena thin-
middham vinodetvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti, tassa
divāpi ālokasaññā suggahitā svādhiṭṭhitā nāma. Ratti vā hotu divā vā yena ālo-
kena thinamiddham vinodetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti, tasmim thinamiddha-
vinodane āloke uppannā saññā suggahitāyeva nāma. Vīriyādīsupi eseva nayo.
Imasmim sutte channaṃ abhiññānaṃ pādakiddhi kathitā.

Pāsādakampanavaggo dutiyo.

3. Ayogūlavaggo

2. Ayogūlasuttavaṇṇanā

834. Tatiyavaggassa dutiye **iminā cātumahābhūtikenāti** iminā cātumahābhūta-
mayena evaṃ bhārikena garukena samānenāpi. **Omātīti** pahoti sakkoti, idaṃ tepi-
ṭake buddhavacane asambhinnapadaṃ. **Kāyampi citte samodahatīti** kāyaṃ
gahetvā citte āropeti, cittasannissitaṃ karoti, cittaḡatīyā peseti. Cittaṃ nāma maha-
ggatacittaṃ, cittaḡatīgamaṇaṃ lahukaṃ hoti. **Cittampi kāye samodahatīti** cittaṃ
gahetvā (3.0292) kāye āropeti, kāyasannissitaṃ karoti, kāyagatīyā peseti, kāyo
nāma karajakāyo, kāyagatīgamaṇaṃ dandhaṃ hoti. **Sukhasaññaṇca lahusañña-
ñcāti** abhiññācittasahajātasaññā. Sā hi santasukhasamannāgatattā sukhasaññā
nāma hoti, kilesadandhāyitattassa ca abhāvā lahusaññā nāma.

Ayogūḷo divasaṃ santatto lahutaro ceva hotīti so hi dvīhi tīhi janehi ukkhipitvā
kammāruddhane pakkhittopi divasaṃ paccamāno vivarānupaviṭṭhena tejena ceva
vāyena ca vāyosahagato ca usmāsahagato ca tejosahagato ca hutvā evaṃ
lahuko hoti, yathā naṃ kammāro mahāsaṇḍāsena gahetvā ekato parivatteti ukkhi-
pati bahi nīharati. Evaṃ pana mudu ca hoti kammaniyo ca. Yathā naṃ so
khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ vicchindati, kūṭena hananto dīghacaturassādibhedāṃ karoti.
Imasmiṃ sutte vikubbaniddhi kathitā.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. Tatiye vivaṭṭapādakiddhi kathitā, tathā catutthe. Apica dve phalāni ādiṃ
katvā heṭṭhā missakiddhipādā kathitā, sattasu phalesu pubbabhāgā. Sattamāḍiṇi
cattāri heṭṭhā kathitanayāneva.

11-12. Moggallānasuttādivaṇṇanā

843-844. Ekādasamadvādasamesu cha abhiññā kathitā. Sesāṃ sabbattha uttā-
natthamevāti.

Iddhipādasāṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anuruddhasāṃyuttaṃ

1. Rahogatavaggo

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. Anuruddhasāṃyuttassa (3.0293) paṭhame **āraddhāti** paripuṇṇā.
Saṅkhepato panettha chattiṃsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā,

dutiye dvādasasu ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. Tatiye **mahābhiññatanti** cha-abhiññābhāvaṃ. **Hīnaṃ dhammanti-ādīsu** imāya pāḷiyā attho veditabbo-

“Katame dhammā hīnā? Dvādasā akusalacittuppādā, ime dhammā hīnā. Katame dhammā majjhimā? Tīsu bhūmīsu kusalaṃ, tīsu bhūmīsu vipāko, tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṃ sabbañca rūpaṃ, ime dhammā majjhimā. Katame dhammā paṇītā? Cattāro maggā aparīyāpannā, cattāri ca sāmāññaphalāni nibbānañca, ime dhammā paṇītā”ti (dha. sa. 1423-1425).

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Catutthe **kaṇḍakīvaneti** mahākaramandavane. Chaṭṭhe **sahassaṃ lokanti** iminā therassa satata vihāro dassito. Thero hi pātova mukhaṃ dhovivā atītānāgate kappasahassaṃ anussarati. Paccuppane pana dasacakkavāḷasa-hassaṃ ekāvajjanassa āpāthamāgacchati. Sattamaṃ uttānameva.

8. Salaḷāgārasuttavaṇṇanā

906. Aṭṭhame **salaḷāgāreti** salaḷarukkhamayāya paṇṇasālāya, salaḷarukkhasa vā dvāre ṭhitattā evaṃnāmake agāre. Imasmiṃ sutte vipassanāya saddhiṃ vipassakapuggalo kathito.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. Navame (3.0294) **āsabhiṃ vācanti** attano arahattabhāvadīpakaṃ uttama-vācaṃ. Sesā sabbattha uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo paṭhamo.

2. Dutiyaavaggavaṇṇanā

909-922. Dutiyaavagge **ṭhānañca ṭhānatoti-ādīhi** thero dasabalaññaṃ paṭijānāti. Kimpanetaṃ sāvakānaṃ hotīti? Ekadesena hoti, sabbaññubuddhānaṃ panetaṃ nippadesaṃ sabbākāraparipūranti.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasam̐yuttavaṇṇanā

923. Jhānasam̐yuttaṃ uttānatthameva.

Jhānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasam̐yuttaṃ

1. Ekadhammavaggo

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. Ānāpānasam̐yuttassa (3.0295) paṭhame **ekadhammoti** eko dhammo. Sesa-mettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 1.215) ānāpānassatikammaṭṭhānaniddese vuttameva.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. Chaṭṭhe **bhāvētha** noti bhāvētha nu. **Kāmacchandoti** pañcakāmaguṇika-rāgo. **Ajjhattaṃ bahiddhā ca dhammesūti** ajjhattikabāhiresu dvādasasu āyatana-dhammesu. **Paṭighasaññā suppaṭivinitāti** paṭighasampayuttasaññā suṭṭhu paṭivi-nitā, samucchinnāti attho. Iminā attano anāgāmimaggam̐ katheti. Idāni arahatta-maggassa vipassanaṃ dassento **so satova assasissāmī**Ti-ādimāha.

7. Mahākappinasuttavaṇṇanā

983. Sattame **iñjitattaṃ vā phanditattaṃ vāti** ubhayenapi calanameva kathitaṃ.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. Aṭṭhame **neva kāyopi kilamati na cakkhūnīti** aññesu hi kammaṭṭhānesu kammaṃ karontassa kāyopi kilamati, cakkhūnīpi vihaññanti. Dhātukammaṭṭhāna-smiñhi kammaṃ karontassa kāyo kilamati, yante pakkhipitvā pīlanākārappatto viya hoti. Kasiṇakammaṭṭhāne kammaṃ karontassa cakkhūni phandanti kilamanti, nikkhamitvā patanākārappattāni viya honti. Imasmiṃ pana kammaṭṭhāne kammaṃ karontassa neva kāyo kilamati, na akkhīni vihaññanti. Tasmā evamāha.

Sabbaso (3.0296) **rūpasaññānanti**-ādi kasmā vuttaṃ, kiṃ ānāpāne kasiṇuggāṭanaṃ labbhatīti? Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero panāha- “yasmā ānāpānanimittaṃ tāra-karūpamuttāvalikādisadisam̐ hutvā paññāyati, tasmā tatha kasiṇuggāṭanaṃ

labbhatī”ti. Tipiṭakacūḷanāgatthero “na labbhatevā”ti āha. Alabbhante ayaṃ ariyiddhi-ādiko pabhedo kasmā gahitoti? Ānisaṃsadassanattamaṃ. Ariyaṃ vā hi iddhiṃ cattāri vā rūpāvacarajjhānāni catasso vā arūpasamāpattiyo nirodhasamāpattiṃ vā patthayamānena bhikkhunā ayaṃ ānāpānassatisamādhī sādhukaṃ manasikātabbo. Yathā hi nagare laddhe yaṃ catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍaṃ, taṃ catūhi dvārehi nagarameva pavisaṭṭi, janapado laddho ca hoti. Nagarasseva heso ānisaṃso. Evaṃ ānāpānassatisamādhībhāvanāya ānisaṃso esa ariyiddhi-ādiko pabhedo, sabbākārena bhāvite ānāpānassatisamādhīmiṃ sabbametaṃ yogino nipphajjati ānisaṃsadassanattamaṃ vuttaṃ. **Sukhañceti** ettha soti kasmā na

vuttaṃ? Yaśmā bhikkhūti imasmiṃ vāre nāgataṃ.

9. Vesālisuttavaṇṇanā

985. Navame **vesāliyanti** evaṃnāmake itthiliṅgavasena pavattavohāre nagare. Tañhi nagaraṃ tikkhattuṃ pākāraparikkhepavaḍḍhanena visālībhūtattā vesālīti vuccati. Idampi ca nagaraṃ sabbaññutaṃ patteyeva sammāsambuddhe sabbākā-ravepullataṃ pattanti veditabbaṃ. Evaṃ gocaragāmaṃ dassetvā nivāsaṭṭhāna-māha **mahāvane kūṭāgārasālāyanti**. Tattha mahāvanaṃ nāma sayamjātaṃ aro-pimaṃ sapaṛicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavantena saha ekābaddhaṃ apaṛicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ. Idaṃ tādisaṃ na hoti, sapaṛicchedaṃ mahantaṃ vananti **mahāvanaṃ**. Kūṭāgārasālā pana mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ antokatvā haṃsa-vaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā buddhassa bhagavato gandhakuṭīti veditabbā.

Anekapariyāyena asubhakathaṃ kathetīti anekehi kāraṇehi asubhākārasanda-ssanappavattaṃ kāyavicchandaniyakathaṃ katheti. Seyyathidaṃ- atthi (3.0297) imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā ...pe... muttanti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Bhikkhave, imasmiṃ byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇiṃ vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā candanaṃ vā kuṅkumaṃ vā kappuraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho para-maduggandhaṃ jeguccha-assirikadassanaṃ kesalomādinānappakāraṃ asuci-meva passati, tasmā na ettha chando vā rāgo vā karaṇīyo. Yepi uttamaṅge sirasi jātā kesā nāma, tepi asubhā ceva asucino ca paṭikūlā ca. So ca nesaṃ asubhāsu-cipaṭikūlabhāvo vaṇṇatopi saṅṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopīti pañca-hākārehi veditabbo. Evaṃ lomādīnampīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visu-ddhimagge (visuddhi. 1.307) vuttanayeneva veditabbo. Iti bhagavā ekamekasmīṃ koṭṭhāse pañcapañcappabhedenā anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti.

Asubhāya vaṇṇaṃ bhāsatiti uddhumātakādivasena asubhamātikaṃ nikkhipitvā padabhājanīyena taṃ vibhajanto vaṇṇento asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati. **Asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsati**ti yā ayaṃ kesādīsu vā uddhumātakādīsu vā ajjhatabhi-ddhāvattūsu asubhākāraṃ gahetvā pavattassa cittassa bhāvanā vaḍḍhanā phātikammaṃ, tassā asubhabhāvanāya ānisaṃsaṃ dassento vaṇṇaṃ bhāsati, guṇaṃ parikitteti. Seyyathidaṃ- “asubhabhāvanābhīyutto, bhikkhave, bhikkhu kesādīsu vā vatthūsu uddhumātakādīsu vā pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasama-nnāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ paṭhamajjhānaṃ paṭila-bhati. So taṃ paṭhamajjhānasaṅkhātaṃ cittamañjūsaṃ nissāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā uttamattaṃ arahattaṃ pāpuṇāti”ti.

icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyitunti ahaṃ, bhikkhave, ekaṃ aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ nilīyituṃ ekakova hutvā viharituṃ icchāmiti attho. **Nāmi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanihārakenā**ti yo attanā payuttavācaṃ akatvā mamatthāya saddhesu kulesu paṭiyattapiṇḍapātaṃ nīha-

ritvā mayhaṃ upanāmeti, taṃ piṇḍapātanihāraṃ ekam bhikkhuṃ ṭhapetvā nāmi añña kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena vā upasaṅkamitabboti.

Kasmā (3.0298) pana evamāhāti? Atīte kira pañcasatā migaluddakā mahatīhi daṇḍavāgurādīhi araññaṃ parikkhipitvā haṭṭhatuṭṭhā ekatoyeva yāvajīvaṃ migapakkhighātakammena jīvikam kappetvā niraye uppannā. Te tattha paccitvā pubbe katena kenacideva kusalakammena manussesu uppannā kalyāṇūpanissayavāsena sabbepi bhagavato santike pabbajjañca upasampadañca labhiṃsu. Tesam tato mūlākusalakammato avipakkavipākā aparāparacetanā tasmim aḍḍhamāsabbhantare attūpakkamena ca parūpakkamena ca jīvitūpacchedāya okāsamakāsi. Taṃ bhagavā addasa. Kammavipāko ca nāma na sakkā kenaci paṭibāhituṃ. Tesu ca bhikkhūsu puthujjanāpi atthi, sotāpannasakadāgāmi-anāgāmikhīṇāsavāpi. Tattha khīṇāsavā appaṭisandhikā, itare ariyasāvakaṃ niyatagatikā sugatiparāyaṇā, puthujjanānaṃ gati niyatā.

Atha bhagavā cintesi- “ime attabhāve chandarāgena maraṇabhayaabhītā na sakkhissanti gatiṃ visodhetuṃ, handa nesaṃ chandarāgappahānāya asubhakkatham kathemi. Taṃ sutvā attabhāve vigatacchandarāgatāya gativisodhanaṃ katvā sagge paṭisandhim gaṇhissanti, evaṃ tesam mama santike pabbajjā sātthikā bhavissati”ti. Tato tesam anuggahāya asubhakkatham kathesi kammaṭṭhānasīsenā, no maraṇavaṇṇasaṃvaṇṇanādhippāyena. Kathetvā ca panassa etadahosi- “sace imaṃ aḍḍhamāsaṃ maṃ bhikkhū passissanti, ‘ajja eko bhikkhu mato, ajja dve ...pe... ajja dasā’ti āgantvā ārocessanti, ayañca kammavipāko na sakkā mayā vā añña vā paṭibāhituṃ, svāham taṃ sutvāpi kiṃ karissāmi, kiṃ me anattakena anayabyasanena sutena, handāham bhikkhūnaṃ adassanaṃ upagacchāmi”ti. Tasmā evamāha- “icchāmaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisalliyituṃ, nāmi kenaci upasaṅkamitabbo aññaṃ ekena piṇḍapātanihāraṃ kenā”ti.

Apare panāhu- “parūpavādavivajjanattham evaṃ vatvā paṭisallīno”ti. Pare kira bhagavantam upavadissanti- “ayaṃ ‘sabbaññū aham saddhammavaracakkavattī’ti paṭijānamāno attanopi sāvake aññaṃ ghātente nivāretuṃ na sakkoti, kiṃ aññaṃ sakkhissati”ti? Tatra paṇḍitā vakkhanti- “bhagavā paṭisallānāmanuyutto na imaṃ pavattiṃ jānāti, kocissa ārocayitāpi natthi (3.0299), sace jāneyya addhā nivāreyyā”ti. Idaṃ pana icchāmattham, paṭhamamevettha kāraṇam. **Nāssudhāti** ettha assudhāti padapūraṇamatte avadhāraṇatthe vā nipāto, neva koci bhagavantam upasaṅkamīti attho.

Anekehi vaṇṇasaṅghānādīhi kāraṇehi vokāro assāti **anekākāravokāro**. Anekākāravokiṇṇo anekākārena sammissoti vuttam hoti. Ko so? Asubhabhāvanānuyogo, taṃ anekākāravokāram. **Asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharantīti** yuttappayuttā viharanti. **Atṭiyamānāti** tena kāyena atṭā dukkhitā honti. **Harāyamānāti** lajjamānā. **Jigucchamānāti** jiguccham uppādayamānā. **Satthahāraṃ pariyesantīti** jīvitaharaṇakasattham pariyesanti. Na kevalaṃ te sattham pariyesitvā attanā vā attānaṃ jīvitā voropenti, migalaṇḍikampi pana samaṇakuttakam upasaṅkamitvā, “sādhu no, āvuso, jīvitā voropehi”ti vadanti. Ettha ca ariyā neva pāṇātipātam kariṃsu, na samādapesuṃ, na samanūññā ahesuṃ. Puthujjanā pana sabbama-

kaṃsu.

Paṭisallānā vuṭṭhitoti tesam pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ jīvitakkhayappatta-
bhāvaṃ ñatvā tato ekībhāvato vuṭṭhito jānantopi ajānanto viya kathāsamuṭṭhāpa-
nattham āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi. **Kiṃ nu kho, ānanda, tanubhūto viya**
bhikkhusaṅgho ito, ānanda, pubbe bahū bhikkhū ekato upaṭṭhānaṃ āgacchanti,
uddesaṃ paripucchaṃ gaṇhanti, sajjhāyanti, ekapajjoto viya ārāmo dissati. Idāni
pana aḍḍhamāsamattassa accayena tanubhūto viya tanuko mando appako viraḷo
viya jāto bhikkhusaṅgho. Kiṃ nu kho kāraṇaṃ? Kiṃ disāsu pakkantā bhikkhūti?

Athāyasmā ānando kammavipākena tesam jīvitakkhayappattiṃ asallakkhento
asubhakammaṭṭhānānuyogapaccayā pana sallakkhento **tathā hi pana, bhante**
bhagavāti-ādiṃ vatvā bhikkhūnaṃ arahattappattiyā aññaṃ kammaṭṭhānaṃ
yācanto, **sādhu, bhante, bhagavāti**-ādimāha. Tassattho- sādhu, bhante, bhagavā
aññaṃ kāraṇaṃ ācikkhatu, yena bhikkhusaṅgho arahatte patiṭṭhaheyya (3.0300).
Mahāsamuddaṃ orohaṇatitthāni viya aññānipi dasānussati, dasakasiṇa, catudhā-
tuvavatthāna, brahmavihāra, ānāpānassatipabhedāni bahūni nibbānorohaṇaka-
mmaṭṭhānāni santi, tesu bhagavā bhikkhū samassāsetvā aññataraṃ kamma-
ṭṭhānaṃ ācikkhatūti adhippāyo.

Atha bhagavā tathā kātukāmo theram uyyojento **tenahānandāti**-ādimāha.
Tattha **vesāliṃ upanissāyāti** vesāliyaṃ upanissāya samantā gāvutepi aḍḍhaya-
nepi yāvatikā viharanti, te sabbe sannipātehi attho. **Sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ**
sannipātetvāti attanā gantaṃ yuttaṭṭhānaṃ sayam gantvā aññattha dahara-
bhikkhū paṇiṭvā muhutteneva anavasese bhikkhū upaṭṭhānasālāyaṃ samūhaṃ
katvā. **Yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatīti** ettha ayamadhippāyo-
bhagavā bhikkhusaṅgho sannipatito, esa kālo bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ kātuṃ,
anusāsaniṃ dātuṃ, idāni yassa tumhe kālaṃ jānātha, taṃ kātābanti.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi, **ayampi kho, bhikkhavi**. Āmantetvā ca
pana bhikkhūnaṃ arahattappattiyā pubbe ācikkhita-asubhakammaṭṭhānato aññaṃ
pariyāyaṃ ācikkhanto **ānāpānassatisamādhīti**-ādimāha. Tattha **ānāpānassatisamā-**
dhīti ānāpānapariggāhikāya satiyā saddhiṃ sampayutto samādhī, ānāpānassa-
tiyaṃ vā samādhī, ānāpānassatisamādhī. **Bhāvitoti** uppādito vaḍḍhito vā. **Bahulika-**
toti punappunaṃ kato. **Santo ceva paṇito cāti** santo ceva paṇito ceva. Ubhayattha
evasaddena niyamo veditabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayañhi yathā asubhakamma-
ṭṭhānaṃ kevalaṃ paṭivedhavasena santañca paṇitañca, oḷārikārammaṇattā pana
paṭikūlārammaṇattā ca ārammaṇavasena neva santaṃ na paṇitaṃ, na evaṃ
kenaci pariyāyena asanto vā appaṇito vā, apica kho ārammaṇasantatāyapi santo
vūpasanto nibbuto, paṭivedhasaṅkhātāya aṅgasantatāyapi, ārammaṇapaṇitatāya
paṇito atittikaro, aṅgapaṇitatāyapīti. Tena vuttaṃ “santo ceva paṇito cā”ti.

Asecanako (3.0301) **ca sukho ca vihāro**ti ettha pana nāssa secananti aseca-
nako, anāsittako abbokiṇṇo pāṭiyekko āveṇiko, natthi ettha parikammaṇa vā upa-
cārena vā santatā, ādisamannāhārato pabhuti attano sabhāveneva santo ca
paṇito cāti attho. Keci “asecanako”ti anāsittako ojavanto, sabhāveneva madhuro”-
ti vadanti. Evamayaṃ asecanako ca appitappitakkaṇe kāyikacetāsikasukhappa-

ṭilābhāya saṃvattanato sukho ca vihāroti veditabbo.

Uppannuppanneti avikkhambhite. **Pāpaketi** lāmake. **Akusale dhammeti** akosalla-sambhūte dhamme. **Ṭhānaso antaradhāpetīti** khaṇeneva antaradhāpeti vikkhambheti. **Vūpasametīti** suṭṭhu upasameti, nibbedhabhāgiyattā anupubbena ariyama-ggavuddhippatto samucchindati, paṭippassambhetīti vuttaṃ hoti. **Gimhānaṃ pacchime māseti** āsāḷhamāse. **Ūhataṃ rajojallanti** aṭṭha māse vātātapasukkhāya gomahiṃsādipādappahārasambhinnāya pathaviyā uddhaṃ hataṃ ūhataṃ ākāse samuṭṭhitaṃ rajañca reṇuñca. **Mahā akālameghoti** sabbaṃ nabhaṃ ajjhottharivā uṭṭhito āsāḷhajuṇhapakkhe sakalaṃ aḍḍhamāsaṃ vassanakamegho. So hi asa-mpatte vassakāle uppannattā akālameghoti idha adhippeto. **Ṭhānaso antarādhāpeti vūpasametīti** khaṇeneva adassanaṃ neti pathaviyaṃ sannisīdāpeti. **Evameva kho** Ti opammanidassanametaṃ. Tato paraṃ vuttanayameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. Dasame **kimilāyanti** evaṃnāmake nagare. **Etadvocāti** thero kira cintesi-“ayaṃ desanā na yathānusandhikā katā, yathānusandhiṃ gamessāmī”ti desanā-nusandhiṃ ghaṭento etaṃ avoca. **Kāyaññataranti** pathavī-ādīsu kāyesu aññataraṃ vadāmi vāyokāyaṃ vadāmīti attho. Atha vā cakkhāyatanaṃ ...pe... kabaḷikāro āhāroti pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā rūpakāyo nāma, tesu ānāpānaṃ phoṭṭhabbāya-tane (3.0302) saṅgahitattā kāyaññatararaṃ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmātihāti** yasmā catūsu kāyesu aññataraṃ vāyokāyaṃ, pañcavīsati koṭṭhāse vā rūpakāye aññatararaṃ ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññataranti** tīsu vedanāsu aññatararaṃ, sukhave-danaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Sādhukaṃ manasikāranti pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ sundaraṃ manasikāraṃ. Kiṃ pana manasikāro sukhā vedanā hotīti? Na hoti, desanāsisaṃ panetaṃ. Yatheva hi

“aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā”ti (ma. ni. 3.147) ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena jhānavedanā vuttāti veditabbā. Etsmiñhi catukke paṭhamapade pītisīsenā vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpe-neva vuttā. Cittasañkhārapadadvaye “saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittappaṭibaddhā cittasañkhārā”ti (paṭi. ma. 1.174) vacanato “vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasañkhāre saṅgahitā”ti vacanato cittasañkhāranāmena vedanā vuttā. Taṃ sabbam manasikāranāmena saṅga-hetvā idha “sādhukaṃ manasikāran”ti āha.

Evam santepi yasmā esā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupa-ssanā na yujjati. No na yujjati, mahāsatipaṭṭhānādīsipi hi taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanā vedayati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya “ahaṃ vedayāmi”ti vohāramattaṃ hoti, taṃ sandhāya “sukhaṃ vedanaṃ vedaya-māno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti-ādi vuttaṃ. Apica “pītippaṭisaṃvedī”ti-ādīnaṃ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vuttoyeva. Vuttañhetam visuddhimagge-

“Dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti- ārammaṇato ca asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīlike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti āramma-ṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīlike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttapītiṃ khayato vayato samma-sati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇappaṭivedhena asammohato (3.0303) pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.172) “dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hotīti. Eteneva nayena avasesapadā-nipi atthato veditabbānī”ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasañkhārā paṭisaṃviditā honti, evam imināpi jhānasampayuttena vedanāsañkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametaṃ “vedanāsu vedanā-nupassī bhikkhu tasmīṃ samaye viharatī”ti.

Nāham, ānanda, muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo-yasmā “cittapaṭisaṃvedī assāsissāmi”ti-ādīnā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittamārammaṇaṃ karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satiñca sampajaññañca upaṭṭhāpetvā pavattanato citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatisamādhībhāvanā atthi, tasmā ārammaṇato cittapaṭisaṃviditavasena “citte cittānupassī bhikkhu tasmīṃ samaye viharatī”ti.

So yaṃ taṃ hoti abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjupekkhitā hotīti ettha abhijjhā kāmacchandānīvaraṇameva, domana-ssavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ. Idañhi catukkaṃ vipassanāvaseneva vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena pañcavidhā hoti, tassā nīvaraṇapabbaṃ ādi, tassāpi idaṃ nīvaraṇadvayaṃ ādi. Iti dhammānupassanāya ādiṃ dassetuṃ **abhijjhādomanassānanti** āha. **Pahānanti** aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatīti evam pahānakaraññaṃ adhippetam. **Taṃ paññāya**

disvāti taṃ aniccavirāgaṇirodhapaṭṭinissaggañāṇasaṅkhātaṃ pahānañāṇaṃ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṃ vipassanāparamparaṃ dasseti (3.03) **Ajjhupekkhitā hotīti** yañcassa pathapaṭṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekato upaṭṭhānaṃ ajjhupekkhatīti dvidhā ajjhupekkhati nāma. Tattha sahaṭṭānampi-ajjhupekkhanā hoti ārammaṇassāpi ajjhupekkhanā. Idha ārammaṇa ajjhupekkhanā adhippetā. **Tasmātihānandā**ti yasmā “aniccānupassī assāsissāmī”ti-ādinā nayena pavatto na kevalaṃ nīvaraṇādiddhamme, abhijjhādomanassasīsena pana vuttānaṃ dhammānaṃ pahānakarañāṇampi paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti, tasmā dhammesu dhammānupassī bhikkhu tasmim samaye viharatīti veditabbo.

Evameva khoti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni daṭṭhabbāni. Tasmim paṃsupuñjo viya chasu āyatanesu kilesā. Catūhi disāhi āgacchantā sakaṭarathā viya catūsu ārammaṇesu pavattā cattāro satipaṭṭhānā. Ekena sakaṭena vā rathena vā paṃsupuñjassa upahananaṃ viya kāyānupassanādīhi pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ upaghāto veditabboti.

Ekadhammavaggo paṭṭhamo.

2. Dutiyavaggo

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. Dutiyavaggassa paṭṭhame **evaṃ byākareyyāthā**ti kasmā attano vihārasamāpattim ācikkhati? Upārambhamocanattaṃ. Sace hi te “na jānāmā”ti vadeyyuṃ, atha nesaṃ titthiyā “tumhe ‘asukasamāpattiyā nāma no sathā temāsaṃ vihāsī’tipi na jānātha, atha kasmā naṃ upaṭṭhahantā viharathā”ti upārambhaṃ āropeyyuṃ, tato mocanattaṃ evamāha.

Atha kasmā yathā aññattha “satova assasati, dīghaṃ vā assasanto”ti (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107; saṃ. ni. 5.977) eva-vākāro vutto. Evaṃ idha na vuttoti? Ekantasantattā. Aññesañhi (3.0305) assāso vā pākaṭo hoti passāso vā, bhagavato ubhayampetaṃ pākaṭameva niccaṃ upaṭṭhitassatitāyāti ekantasantattā na vutto. Atha “sikkhāmī”ti avatvā kasmā “assasāmī”ti ettakameva vuttanti? Sikkhitabbābhāvā. Satta hi sekhā sikkhitabbabhāvā sekhā nāma, khīṇāsavā sikkhitabbābhāvā asekhā nāma, tathāgatā asikkhitabbā asekkhā nāma natthi tesam sikkhitabbakiccanti sikkhitabbābhāvā na vuttaṃ. Dutiyaṃ uttānameva.

3-10. Paṭṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

989-996. Tatiye **pavicinatīti** aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ eta-sseva vevacanaṃ. **Nirāmisāti** nikkilesā kāyikacetasikadarathapaṭṭipassaddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatīti** sammā ṭhapiyati, appanācittaṃ viya

hoti. **Ajjupekkhitā hotīti** saha-jāta-ajjupekkhanāya ajjupekkhitā hoti.

Evam cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmim kāye sati satisa-
mbojjhaṅgo, tāya satiyā sampayuttañāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsa-
mpayuttameva kāyikacetasikavīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo, pītipassaddhicitteka-
ggatā pītipassaddhisamādhisambojjhaṅgā, imesaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ ano-
sakkana-anativattanasañkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi
samappavattesu assesu sārathino “ayaṃ oliyatī”ti tudanaṃ vā, “ayaṃ atidhāvati”-
ti ākaḍḍhanaṃ vā natthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa t̥hitākārova hoti, evameva
imesaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanasañkhāto majjhattākāro
upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvata kiṃ kathitaṃ? Ekacittakkaṇikā nānā-
sarasalakkhaṇā vipassanābojjhaṅgā nāma kathitā.

Vivekanissitanti-ādīni vuttatthāneva. Ettha pana soḷasakkhattukā ānāpānassati
missakā kathitā, ānāpānamūlakā satipaṭṭhānā pubbabhāgā (3.0306), tesam mūla-
bhūtā ānāpānassati pubbabhāgā. Bojjhaṅgamūlakā satipaṭṭhānā pubbabhāgā,
tepi bojjhaṅgā pubbabhāgāva. Vijjāvimuttipūrakā pana bojjhaṅgā nibbattitaloku-
ttarā, vijjāvimuttiyo ariyaphalasampayuttā. Vijjā vā catutthamaggasampayuttā,
vimutti phalasampayuttāti. Catutthapañcamachaṭṭhānipi imināva samānaparicche-
dāni. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Ānāpānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisam̐yuttaṃ

1. Veḷudvāravaggo

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. Sotāpattisam̐yuttassa (3.0307) paṭhame **kiñcāpīti** anuggahagaraḥaṇesu
nipāto. Catunnañhi mahādīpānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ anuggaṇhanto catu-
nnañca apāyānaṃ appahīnabhāvaṃ garahanto sathā “kiñcāpi, bhikkhave, rājā
cakkavattī”ti-ādīmāha. Tattha **catunnaṃ dīpānanti** dvisahassadīpaparivārānaṃ
catunnaṃ mahādīpānaṃ. **Issariyādhipaccanti** issarabhāvo issariyaṃ, adhipati-
bhāvo ādhipaccaṃ, issariyaṃ ādhipaccaṃ etasmim rajje, na chedanabhedananti
issariyādhipaccaṃ. **Kāretvāti** evarūpaṃ rajjaṃ pavattāpetvā. **Kiñcāpi, bhikkhave,**
ariyasāvakoti ettha anuggahapasamsāsu nipāto. Piṇḍiyālopa hi yāpanaṃ anu-
ggahanto catunnañca apāyānaṃ pahīnabhāvaṃ pasamsanto sathā “kiñcāpi,
bhikkhave, ariyasāvako”ti-ādīmāha. Tattha **nantakānīti** anantakāni. Terasaha-
tthopi hi vatthasāṭako dasacchedanato paṭṭhāya nantakanteva sañkhaṃ gacchati.

Aveccappasādenāti acalappasādena. So panāyaṃ pasādo kiṃ eko, anekoti?

Ekova, so maggena āgatappasādo. Yesu pana vatthūsu apubbaṃ acarimaṃ ruhati, tesam vasena “buddhe aveccappasādenā”ti-ādinā nayena tidhā vutto. Yasmā ca eko, tasmāva ninnānākaṇṇo hoti. Ariyasāvakaṃ hi buddheya pasādo ca pemañca gāraṇṇa mahantaṃ, na dhamme vā saṅghe vā, dhamme-yeva vā mahantaṃ, na buddhe vā saṅghe vā, saṅgheya vā mahantaṃ, na buddhe vā dhamme vāti etaṃ natthi. **Itipi so bhagavā**ti-ādīni visuddhimagge vitthāritāneva.

Ariyakantehīti ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca hi silāni bhavantaragatāpi ariyā na kopenti, evaṃ tesam piyāni. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Akhaṇḍe**hīti-ādi sadisavasena vuttaṃ. Mukhavaṭṭiyañhi chinnekadesā pāti khaṇḍāti vuccati, majjhe bhinnā chiddāti, ekasmiṃ padese visabhāgavaṇṇā gāvī sabalāti, nānābinducittā kammāsāti, evameva paṭipāṭiyā (3.0308) ādimhi vā ante vā bhinnaṃ sīlaṃ khaṇḍaṃ nāma, majjhe bhinnaṃ chiddaṃ, yattha katthaci dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā paṭipāṭiyā bhinnattā sabalaṃ, ekantaraṃ bhinnaṃ kammāsaṃ. Tesam dosānaṃ abhāvena akhaṇḍādītā veditabbā. **Bhujisse**hīti bhujissabhāvakaṃ. **Viññuppa**sattthehīti buddhādīhi viññūhi pasamsitehi. **Aparāma**tthehīti “idaṃ nāma tayā kataṃ, idaṃ vītikkantaṃ”ti evaṃ parāmasitum asakkuṇeyyehi. **Samādhisa**ṃvattanikehīti appanāsamādhim upacārasamādhim vā saṃvattetaṃ samatthehi.

2. Brahmācariyogadhasuttavaṇṇanā

998. Dutiye **yesam saddhā**ti padena buddhe pasādo gahito. **Sīlanti** padena ariyakantāni silāni gahitāni. **Pasādoti** padena saṅghe pasādo gahito. **Dhammadassa**nanti padena dhamme pasādo gahitoti evaṃ cattāri sotāpattiyaṅgāni vuttāni. **Kālena paccenti**ti kālena pāpuṇanti. **Brahmācariyogadham** sukhanti brahmācariyaṃ ogāhitvā ṭhitaṃ uparimaggattayasampayuttaṃ sukhaṃ. Yo panesa gāthāya āgato pasādo, so katarapasādo hotīti. Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero tāva “maggapasādo”ti āha, tipiṭakacūḷānāgattthero “āgatamaggassa paccavekkhaṇappasādo”ti. Ubhopi therā paṇḍitā bahussutā, ubhinnaṃ subhāsitaṃ. Missakappasādo esoti.

3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā

999. Tatiye **tasmā**ti yasmā catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasi, tasmā. **Vijjābhā**giyeti vijjākoṭṭhāsike. **Sabbasaṅkhāresū**ti sabbesu tebhūmakasaṅkhāresu. Eva-massa upari tiṇṇaṃ maggānaṃ

vipassanā kathitā. **Vighātanti** dukkhaṃ.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. Catuttha uttānameva. Pañcame **sotāpattiyaṅganti** sotāpattiyā pubbabhāgapaṭilābhaṅgaṃ. Buddhē aveccappasādādayo pana paṭiladdhaguṇā (3.0 sotāpannessa aṅgā nāma, tepi pana sotāpattiyaṅganti āgatā. Tatrāyaṃ dvinnampi vacanattho- sappurise sevanto bhajanto payirupāsanto dhammaṃ suṇanto yoniso manasikaronto dhammānudhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipajjanto sotāpattiṃ paṭilabhatīti sappurisasamaṃsevādayo sotāpatti-atthāya aṅganti sotāpattiyaṅgaṃ nāma, itare paṭhamamaggasaṅkhātāya sotāpattiyā aṅganti sotāpattiyaṅgaṃ, paṭividdhasotāpattimaggassa sotāpattimaggo aṅganti sotāpattiyaṅgaṃ.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. Chaṭṭhe **sādhuke paṭivasantīti** sādhuṅkāmake attano bhogagāmake vasanti. Tesu isidatto sakadāgāmī, purāṇo sotāpanno sadārasantuttho. **Magge purisaṃ ṭhapesunti** tesaṃ kira gāmadvārena bhagavato gamanamaggo. Tasmā “bhagavā kāle vā akāle vā amhākaṃ suttānaṃ vā pamattānaṃ vā gaccheyya, atha passitum na labheyyāmā”ti maggamajjhe purisaṃ ṭhapesum.

Anubandhiṃsūti na dūratova piṭṭhito piṭṭhito anubandhiṃsu, bhagavā pana sakataṃ maggassa majjhe jaṅghamaggena agamāsi, itare ubhosu passesu anuga- cchantā agamaṃsu. **Maggā okkamāti** buddhānañhi kenaci saddhiṃ gacchantā- naṃyeva paṭisanthāraṃ kātuṃ vaṭṭati kenaci saddhiṃ ṭhitakānaṃ, kenaci saddhiṃ divasabhāgaṃ nisinnānaṃ. Tasmā bhagavā cintesi- “imehi me saddhiṃ gacchantaṃ paṭisanthāraṃ kātuṃ ayuttaṃ, ṭhitakenapi kātuṃ na yuttaṃ, ime hi mayhaṃ sāsane sāmīno āgataphalā. Imehi saddhiṃ nisīditvā divasabhāgaṃ paṭisanthāraṃ karissāmī”ti maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamaṃ tenu- pasāṅkama.

Paññatte āsane nisīdīti te kira chattupāhanaṃ kattaradaṇḍaṃ pādabbhañjanate- lādīni ceva aṭṭhavidhañca pānakaṃ sarabhapaḍapallaṅkañca gāhāpetvā aga- maṃsu, ābhataṃ pallaṅkampi paññāpetvā adamaṃsu, sathā tasmim nisīdi. **Eka- mantam nisīdiṃsūti** sesāni chattupāhanādīni bhikkhusaṅghassa dethāti vatvā sayampi bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Sāvattiyā (3.0310) **kosalesu cārikaṃ pakkamissatīti**-ādi sabbaṃ majjhima- desavasena vuttaṃ. Kasmā? Niyatattā. Bhagavato hi cārikācaraṇampi aruṇu- ṭṭhāpanampi niyataṃ, majjhimapadeseyeva cārikaṃ carati, majjhimadesa aruṇaṃ uṭṭhapetīti niyatattā majjhimadesavasena vuttaṃ. **Āsanne no bhagavā bhavissa- tīti** ettha na kevalaṃ āsannattāyeva tesaṃ somanassaṃ hoti, atha kho “idāni dānaṃ dātuṃ gandhamālādīhi pūjaṃ kātuṃ dhammaṃ sotum pañhaṃ pucchitum labhissāmā”ti tesaṃ somanassaṃ hoti.

Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāsoti thapatayo yasmā tumhākaṃ mayi dūribhūte anappakaṃ domanassaṃ, āsanne anappakaṃ somanassaṃ hoti, tasmāpi veditabbametam “sambādho gharāvāso”ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākaṃ evaṃ hoti. Sace pana gharāvāsaṃ pahāya pabbajitā, atha evaṃ vo mayā saddhiṃyeva gacchantānañca āgacchantānañca taṃ na bhaveyyāti ima matthaṃ dīpento evamāha. Tattha sakiñcanasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāvāse vasantassapi hi sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādho va. **Rajāpathoti** rāgadosamoharajānaṃ āpatho, āgamaṇaṭṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjāti** pabbajjā pana akiñcana-apalibodhaṭṭhena abbhokāso. Caturatanikepi hi gabbhe dvinnaṃ bhikkhūnaṃ pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭetvā nisinnānampi akiñcana-apalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādāyāti** evaṃ sambādhe gharāvāse vasantānaṃ tumhākaṃ appamādameva kātuṃ yuttanti attho.

Ekam purato ekam pacchato nisīdāpemāti te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭi-maṇḍitesu dvīsu nāgesu tā itthiyo evaṃ nisīdāpetvā rañño nāgaṃ majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṃsu. **Nāgopi rakkhitabboti** yathā kiñci visevitaṃ na karoti, evaṃ rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyoti** yathā pamādaṃ nāpajjanti, evaṃ rakkhitabbā honti. **Attāpīti** sitahasitakathitavipekkhitādīni akarontehe (3.0311) attāpi rakkhitabbo hoti. (tehi tathā karontehe na attāpi rakkhitabbo hoti). Tathā karonto hi “sāmidubbho eso”ti niggahetabbo hoti. **Tasmātiha thapatayo** Ti yasmā tumhe rājā niccaṃ rājabhaṇḍaṃ paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajāpatho. Yasmā pana paṃsukūlikabhikkhuṃ evaṃ paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā. Evaṃ sabbatthāpi alaṅca pana vo thapatayo appamādāya appamādameva karoṭhāti dasseti.

Muttacāgoti vissatṭhacāgo. **Payatapāṇīti** āgatāgatānaṃ dānatthāya dhota-hattho. **Vossaggaratoti** vossaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogoti** yācitabbakayutto. **Dānasaṃvibhāgaratoti** dānena ceva appamattakampi kiñci laddhā tatopi saṃvibhāge rato. **Appaṭivibhattanti** “idaṃ amhākaṃ bhavissati, idaṃ bhikkhūnaṃ”-ti evaṃ akatavibhāgaṃ, sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho.

7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. Sattame **veḷudvāranti** gāmadvāre paveṇi-āgatassa veḷugacchassa atthitāya evaṃladdhanāmo gāmo. **Attupanāyikanti** attani upanetabbaṃ. **Samphabhāsenāti** amantabhāsenā. **Samphappalāpabhāsenāti** samphappalāpasambhāsenā niratthakena aññāṇavacanenāti attho.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. Aṭṭhame **ñātiketi** ekam taḷākaṃ nissāya dvinnaṃ cūḷapitimahāpitipu-ttānaṃ dve gāmā, tesu ekasmiṃ gāmake. **Giñjakāvasatheti** iṭṭhakāmaye āvasathe. **Orambhāgiyānanti** heṭṭhābhāgiyānaṃ, kāmabhāveyyeva paṭisandhiggāhāpakā-

nanti attho. Oranti laddhanāmehi vā tīhi maggehi pahātabbānītipi orambhāgiyāni. Tattha kāmacchando byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnāni nibbattivāsena uddhaṃ bhāgaṃ rūpabhavaṃ arūpabhavaṃ vā gantuṃ na denti. Sakkāyadiṭṭhi-ādīni (3.0312) tīṇi tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānīpi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammoti** paṭisandhivasena anāgamanasabhāvo.

Rāgadosamohānaṃ tanuttāti ettha kadāci uppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmissa hi puthujjanānaṃ viya abhiṅgaṃ rāgādayo na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca na puthujjanānaṃ viya bahalabahalā uppajjanti, makkhipattaṃ viya tanukā uppajjanti. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero panāha- “yasmā sakadāgāmissa puttadhītarō honti, orodhā ca honti, tasmā bahalā kilesā. Idaṃ pana bhavatanukavasena kathitaṃ”ti. Taṃ aṭṭhakathāyaṃ “sotāpannassa satta bhava ṭhapetvā aṭṭhame bhava bhavatanukaṃ natthi, sakadāgāmissa dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukaṃ natthi, anāgāmissa rūpārūpabhavaṃ ṭhapetvā kāmabhava bhavatanukaṃ natthi, khīṇāsavassa kismiñci bhava bhavatanukaṃ natthi”ti vuttatā paṭikkhittaṃ hoti.

Imaṃ lokanti imaṃ kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyosace hi manussesu sakadāgāmiṃphalaṃ patto devesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ manussalokaṃ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiṃphalaṃ pattopi sace manussesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ devalokaṃ gantvā sacchikarotīti.

Vinipātanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo**, catūsu apāyesu avinipātanasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayaṇaṃ assa gati paṭisaraṇaṃ avassaṃ pattabbāti sambodhiparāyaṇo. **Vihesāvesāti** tesam tesam ñāṇagatiṃ ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyaṃ olokentassa kāyakilamathova esa, ānanda, tathāgatassāti dīpeti. Cittavihesā pana buddhānaṃ natthi.

Dhammādāsanti (3.0313) dhammamayaṃ ādāsaṃ. **Yenāti** yena dhammādāsena samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacana vaseneva vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisāṅkhātato ayato apetattā **apāyo**, dukkhassa gati paṭisaraṇanti. **Duggati**, dukkaṭakārino ettha vivasā nipatantīti **vinipāto**. Navamaṃ uttānameva.

10. Tatiyagiñjakāvasathasuttavaṇṇanā

1006. Dasame **paropaññāsāti** atirekapaññāsa. **Sādhikanavutīti** atirekanavuti. **Chātirekānīti** chahi adhikāni. So kira gāmo kiñcāpi nātimahā ahosi, ariyasāvakā panettha bahū. Tattha tattha ahivātarogena ekappahāreneva catuvīsati pāṇasata-sahassāni kālamakaṃsu, tesu ariyasāvakā ettakā nāma ahesuṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Veļudvāravaggo paṭhamo.

2. Rājakārāmavaggo

1. Sahassabhikkhunisaṅghasuttavaṇṇanā

1007. Dutiyassa paṭhame **rājakārāmeti** raññā kārītattā evaṃ laddhanāme ārāme, taṃ raññā pasenadikosalena kataṃ. Paṭhamabodhiyaṃ kira lābhaggaya-saggapattaṃ satthāraṃ disvā titthiyā cintayiṃsu- “samaṇo gotamo lābhaggayasaggapatto, na kho panaesa aññaṃ kiñci sīlaṃ vā samādhīṃ vā nissāya evaṃ lābhaggayasaggapatto. Bhūmisīsaṃ pana tena gahitaṃ, sace mayampi jetavanasa-mīpe ārāmaṃ kārāpetuṃ sakkuṇeyyāma, lābhaggayasaggapattā bhaveyyāmā”ti. Te attano attano upaṭṭhāke samādapetvā satahassamatte kahāpaṇe labhitvā te ādāya rañño santikaṃ agamaṃsu. Rājā “kiṃ etan”ti? Pucchi. Mayaṃ jetavanasa-mīpe titthiyārāmaṃ karoma, sace samaṇo gotamo vā samaṇassa gotamassa sāvaka vā āgantvā vāressanti, vāretuṃ mā adatthāti lañjaṃ adaṃsu. Rājā lañjaṃ gahetvā “gacchatha kārethā”ti āha.

Te (3.0314) gantvā, attano upaṭṭhākehi dabbasambhāre āharāpetvā, thambhu-ssāpanādīni karontā, uccāsaddā mahāsaddā ekakolāhalaṃ akaṃsu. Satthā gandhakuṭito nikkhamma pamukhe ṭhatvā “ke pana te, ānanda, uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā maññe macchavilope”ti?, Pucchi. Titthiyā, bhante, jetavanasa-mīpe titthiyārāmaṃ karontīti. Ānanda, ime sāsanena paṭiviruddhā bhikkhusaṅghassa aphāsuvihāraṃ karissanti, rañño ārocetvā vārāpehīti.

Thero bhikkhusaṅghena saddhiṃ gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rañño “therā, deva, āgatā”ti nivedayiṃsu. Rājā lañjassa gahitattā na nikkhami. Therā gantvā satthu ārocayiṃsu. Satthā sārīputtamoggallāne pesesi. Rājā tesampi dassanaṃ na adāsi. Te āgantvā satthu ārocayiṃsu “na, bhante, rājā nikkhanto”ti. Satthā taṅkha-ṇaṃyeva byākāsi- “attano rajje ṭhatvā kālaṃ kātuṃ na labhissatī”ti.

Dutiyadvāse ca sāmānye va bhikkhusaṅghaparivāro gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rājā “satthā āgato”ti sutvā nikkhamitvā, nivesanaṃ pavesetvā, sārāpallaṅke nisīdāpetvā, yāgukhajjakaṃ adāsi. Satthā paribhuttayāgukhādāniyo “yāva bhattaṃ niṭṭhāti, tāva satthu santike nisīdissāmī”ti āgantvā nisinnaṃ

rājānaṃ “tayā, mahārāja, idaṃ nāma katan”ti avatvā, “kāraṇeneva naṃ saññāpe-
ssāmī”ti idaṃ atitakāraṇaṃ āhari- mahārāja, pabbajite nāma aññamaññaṃ yujjhā-
petuṃ na vaṭṭati. Atitepi isayo aññamaññaṃ yujjhāpetvā saha raṭṭhena rājā
samuddaṃ pavitṭhoti. Kadā bhagavāti?

Atite, mahārāja, bharuraṭṭhe bharurājā nāma rajjaṃ kāreti. Pañcasatā pañca-
satā dve isigaṇā pabbatapādato loṇambilasevanatthāya bharunagaraṃ gantvā
nagarassa avidūre dve rukkhā atthi, paṭhamaṃ āgato isigaṇo ekassa rukkhassa
mūle nisīdi, pacchāgatopi ekassāti. Te yathābhirantaṃ viharitvā pabbatapādaṃ
eva agamaṃsu. Te puna āgacchantāpi attano rukkhāmūleyeva nisīdanti.
Addhāne gacchante eko rukkho sukki, tasmim̃ sukke āgatā tāpasā “ayaṃ
rukkho mahā, amhākampi tesampi (3.0315) pahossati”ti itaresaṃ rukkhāmūlassa
ekapadesa nisīdiṃsu. Te pacchā āgacchantā rukkhāmūlaṃ apavisitvā bahi
ṭhitāva “kasmā tumhe ettha nisīdathā”ti āhaṃsu. Ācariyā amhākaṃ rukkho
sukko, ayaṃ rukkho mahā, tumhepi pavisatha, tumhākampi amhākampi pahossa-
tīti. Te “na mayaṃ pavisāma, nikkhamatha tumhe”ti kathaṃ vaḍḍhetvā “na tumhe
attanova manena nikkhamissathā”ti hatthādīsu gahetvā nikkadḍhiṃsu. Te “hotu
sikkhāpessāma ne”ti iddhiyā sovaṇṇamayāni dve cakkāni rajatamayañca akkhaṃ
māpetvā pavatṭentā rājadvāraṃ agamaṃsu. Rañño “evarūpaṃ, deva, tāpasā
paṇṇākāraṃ gahetvā ṭhitā”ti nivedayiṃsu. Rājā tuṭṭho “pakkosathā”ti te pakkosā-
petvā “mahākammaṃ tumhehi kataṃ, atthi vo kiñci mayā kattabban”ti āha. Āma,
mahārāja, amhākaṃ nisinnaṭṭhānaṃ ekarukkhāmūlaṃ atthi, taṃ aññehi isīhi
gahitaṃ, taṃ no dāpehīti. Rājā purise pesetvā tāpase nikkadḍhāpesi.

Te bahi ṭhitā “kiṃ nu kho datvā labhiṃsū”ti olokayamānā “idaṃ nāmā”ti disvā
“mayampi lañjaṃ datvā puna gaṇhissāmā”ti iddhiyā sovaṇṇamayaṃ rathapa-
ñjaraṃ māpetvā ādāya agamaṃsu. Rājā disvā tuṭṭho- “kiṃ, bhante, kātabban”ti?,
Āha. Mahārāja amhākaṃ rukkhāmūle añño isigaṇo nisino, taṃ no rukkhāmūlaṃ
dāpehīti. Rājā purise pesetvā te nikkadḍhāpesi. Tāpasā aññamaññaṃ kalahaṃ
katvā, “ananucchavikaṃ amhehi katan”ti vipaṭṭisārino hutvā pabbatapādameva
agamaṃsu. Tato devatā “ayaṃ rājā dvinnaṃ isigaṇānaṃ hatthato lañjaṃ gahetvā
aññamaññaṃ kalahaṃ kārāpesi”ti kujjhivā mahāsamuddaṃ ubbaṭṭetvā tassa
rañño vijitaṃ yojanasahassamattaṭṭhānaṃ samuddameva akaṃsūti.

“Isīnamantaraṃ katvā, bharurājāti me suttaṃ;

ucchinno saha raṭṭhehi, sa rājā vibhavaṅgato”ti. (jā. 1.2.125)-

Evaṃ bhagavatā imasmim̃ atite dassite yasmā buddhānaṃ nāma kathā okappa-
niyā hoti, “tasmā rājā attano kiriyāṃ sallakkhetvā anupadhāretvā (3.0316) mayā
akattabbaṃ kammaṃ katan”ti “gacchatha, bhāṇe, titthiye nikkadḍhathā”ti nikkad-
ḍhāpetvā cintesi- “mayā kārito vihāro nāma natthi, tasmim̃yeva ṭhāne vihāraṃ
kāressāmī”ti tesāṃ dabbasambhārepi adatvā vihāraṃ kāresi. Taṃ sandhāyetaṃ
vuttaṃ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. Dutiye **udayagāmininti** attano samaye vaḍḍhigāminiṃ. **Maraṇaṃ āgameyyāsīti** maraṇaṃ iccheyyāsi, pattheyyāsi vā. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Catutthe **sabbaduggatibhayaṃ samatikkantoti** manussadobhagaṃ paṭikkhattaṃ.

5. Duggativinipātabhayasuttavaṇṇanā

1011. Pañcame **sabbaduggativinipātabhayaṃ samatikkantoti** manussadobhaggena saddhiṃ cattāro apāyā paṭikkhattā.

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. Chaṭṭhe **mittāti** aññamaññassa gehe āmisaparibhogavasena vohāramittā. **Amaccāti** āmantanapaṭimantana-iriyāpathādīsu ekato pavattakiccā. **Ñātīti** sassusa-surapakkhikā. **Sālohitāti** samānalohitā bhātibhaginimātulādayo.

7. Dutiyaṃmittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Sattame **aññathattaṃ** nāma pasādaññathattaṃ bhāvaññathattaṃ gati-aññathattaṃ lakkhaṇaññathattaṃ vipariṇāmaññathattanti **anekavidhaṃ**. Tattha mahābhūtesu bhāvaññathattaṃ adhippettaṃ. Suvaṇṇādibhāvena hi ghanasaṅghitāya pathavidhātuyā vilīyitvā udakabhāvaṃ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṃ paññāyati. Lakkhaṇaṃ pana na vigacchati, kakkhaḷalakkhaṇāva hoti. Uccurasādibhāvena ca yūsākārasaṅghitāya āpodhātuyā (3.0317) sussitvā ghanapathavibhāvaṃ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṃ paññāyati. Lakkhaṇaṃ pana na vigacchati, ābandhanalakkhaṇāva hoti. **Tatridaṃ aññathattanti** ettha pana gati-aññathattaṃ adhippettaṃ, tañhi ariyasāvakaṃ natthi. Pasādaññathattampi natthiyeva, idha pana pasādaphalaṃ pakāsetuṃ gati-aññathattameva dassitaṃ. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Rājakārāmaṃvaggo dutiyo.

3. Saraṇānivaggo

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. Tatiyassa paṭhame **iddhanti** telamadhuphāṇitādīhi samiddhaṃ.

Phītanti hatthūpagasīsūpagagīvūpagādi-alaṅkāravasena supupphitaṃ. **Ākiṇṇama-**nussanti nirantaramanussaṃ. **Sambādhabyū**hanti byūhā vuccanti avinibbidhara-cchāyo, yā pavīṭṭhamaggeneva niggacchanti, tā sambādhā byūhā bahukā etthāti **sambādhabyū**haṃ. Imināpi nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenā**ti ito cito ca paribbhamantena uddhatacārinā. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. Tatiye **bhagavā**va etaṃ jāneyya etehi dhammehi samannāgataṃ vā **asa-**mannāgataṃ vāti idaṃ so sakko tīhi dhammehi samannāgatassa puggalassa sotā-pannabhāvaṃ, catūhi vā dhammehi samannāgatassa sotāpannabhāvaṃ bhaga-vāva jānātīti adhippāyena āha.

Kocideva dhammasamuppādo uppajjeyyāti kiñcideva kāraṇaṃ uppajjeyya. **Ekato assa bhagavā**, ekato bhikkhusaṅghoti yasmīṃ kāraṇe uppanne bhagavā bhikkhusaṅghena nānāladdhiko hutvā ekaṃ vādaṃ vadanto ekato assa, bhikkhu-saṅghopi ekaṃ vadanto ekatoti (3.0318) attho. **Tenevā**hanti yaṃ vādaṃ tumhe vadetha, tamevāhaṃ gaṇheyyanti. Nanu ca ariyasāvakaassa ratanattaye pasāda-nānattaṃ natthi, atha kasmā esa evamāhāti? Bhagavato sabbaññutāya. Eva-ñhissa hoti “bhikkhusaṅgho attano asabbaññutāya ajānitvāpi katheyya, satthu pana aññāṇaṃ nāma natthī”ti. Tasmā evamāha. **Aññatra kalyāṇā aññatra kusa-**lāti kalyāṇameva kusalameva vadāmi, na kalyāṇakusalavimuttanti. Apicassa ana-vajjanadoso esoti.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. Catutthe **idha mahānāma ekacco puggaloti** idaṃ na kevalaṃ saraṇāni eva apāyato mutto, imepi puggalā muttāti dassetuṃ āradhamaṃ. **Mattaso nijjhānaṃ khamantī**ti pamāṇena ca olokanaṃ khamanti. Iminā dhammānusārimaggaṭṭhapu-ggalaṃ dasseti. **Agantā nirayanti** maggaṭṭhapuggalo hi apāyato parimuttoti vā parimuccissatīti vā vattuṃ na vaṭṭati, parimuccatīti pana vattuṃ vaṭṭati. Yasmā ca parimuccati, tasmā gantā nāma na hotīti, “agantā”ti vutto, na gacchatīti attho. **Saddhāmattaṃ pemamattanti** iminā saddhānusārimaggaṭṭhapuggalaṃ dasseti. **Mahāsālā**ti samīpe ṭhiteva cattāro mahāsāraruḅkhe dassento āha. **Maraṇakāle sikkhaṃ samādiyī**ti maraṇasamaye tīsu sikkhāsu paripūrakārī ahoṣīti dasseti.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. Pañcame **dukkhettanti** visamakhettaṃ. **Dubbhū**manti ūsarabhūmiṃ loṇū-pahataṃ. **Khaṇḍānī**ti paribhinnāni. **Pūtīnī**ti udakena temetvā pūtībhāvaṃ āpa-nnāni. **Vātātapahatānī**ti vātātapena hatattā nirojabhāvaṃ gatāni. **Asārādānī**ti anā-dinnasārāni agahitasārāni. **Asukhasayitānī**ti na koṭṭhādīsu pakkhipitvā suṭṭhu ṭhapitāni. **Sukhasayitānī**ti ṭhapitaṭṭhānato cattāro māse acalitāni.

6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. Chaṭṭhe (3.0319) **ṭhānaso vedanā paṭippassambheyyā**ti khaṇena vedanā paṭippassambheyya. **Micchāñāṇenāti** micchāpaccavekkhaṇena **micchāvimutti-****yāti** aniyyānikavimuttiyā. **Tasmā saddhañca sīlañcāti** gāthā vuttatthā eva. **Yatra hi nāmāti** yo nāma.

7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Sattame **samparāyikaṃ maraṇabhayanti** samparāyahetukaṃ maraṇabhayaṃ **gihisāmīcīkānīti** gihīnaṃ anucchavikāni. **Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.**

Saraṇānivaggo tatiyo.

4. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Catutthassa paṭhame **puññābhisandā kusalābhisandāti** puññanadiyo kusalanadiyo. **Sukhassāhārāti** sukhasa paccayā.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. Catutthe **devapadānīti** devānaṃ ñāṇena, devassa vā ñāṇena akkantapadāni. **Visuddhiyāti** visujjhanatthāya. **Pariyodapanāyāti** puriyodapanatthāya jotana-tthāya. **Imasmimṃ sutte cattāropi phalaṭṭhapuggalā visuddhaṭṭhena devā nāma jātā.**

8. Vassasuttavaṇṇanā

1034. Aṭṭhame **pāraṃgantvāti** pāraṃ vuccati nibbānaṃ, taṃ patvāti attho. **Āsāvānaṃ khayāya saṃvattantīti** na paṭhamaṃ nibbānaṃ gantvā pacchā saṃvattanti, gacchamānā eva saṃvattanti. **Desanā pana evaṃ katā.**

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. Dasame (3.0320) **divā pavivekāya rattiṃ paṭisallānāyāti** divā pavivekatthāya rattiṃ paṭisallānatthāya. **Dhammā na pātubhavanti**ti samathavipassanā dhammā na uppajjanti. **Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.**

Puññābhisandavaggo catuttho.

5. Sagāthakapuññābhisandavaggo

1. Paṭhama-abhi-asandasuttavaṇṇanā

1037. Pañcamassa paṭhame **asaṅkhyeyyoti** āḷhakagaṇanāya asaṅkhyeyyo, yojanavasena panassa saṅkhyā atthi. **Bahubheravanti** saviññāṇaka-aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena bahubheravaṃ. **Puthūti** bahu. **Savantīti** sandamānā. **Upayantī** Ti upagacchanti.

2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1038. Dutiye **yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samentīti** yasmiṃ saṃbhajje etā mahānadiyo ekībhavanti, nirantarā bhavantīti attho.

3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1039. Tatiye **puññakāmoti** puññatthiko. **Kusale patiṭṭhitoti** maggakuṣale patiṭṭhito. **Bhāveti maggaṃ amatassa pattiyāti** nibbānassa pāpuṇanatthaṃ arahattamaggaṃ bhāveti. **Dhammasārādhigamoti** dhammasāro vuccati ariyaphalaṃ dhammasāro, adhigamo assāti dhammasārādhigamo, adhigataphaloti attho. **Khaye ratoti** kilesakkhaye rato.

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Catutthe (3.0321) **aḍḍho mahaddhanoti** sattavidhena ariyadhanena aḍḍho ceva mahaddhano ca. Teneva bhogena **mahābhogo**. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Sagāthakapuññābhisandavaggo pañcama.

6. Sappaññavaggo

2. Vassaṃvuttasuttavaṇṇanā

1048. Chaṭṭhassa dutiye ayamadhippāyo- sotāpanno bhikkhu ettakena vosānaṃ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmimaggaṃ pāpuṇissati, sakadāgāmī anāgāmimaggaṃ, anāgāmī arahattamagganti imamatthaṃ sandhāya bhagavatā imasmiṃ sutte sāsane

tanti paveṇī kathitāti.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. Tatiye **dhammadinnoti** sattasu janesu eko. Buddhakālasmiñhi dhamma-dinno upāsako, visākho upāsako, uggo gahapati, citto gahapati, hatthako āḷavako, cūḷa-anāthapiṇḍiko, mahā-anāthapiṇḍikoti ime satta janā pañcasata-upāsakapari-vārā ahesuṃ. Etesu esa aññataro.

Gambhīrāti dhammagambhīrā sallasuttādayo. **Gambhīratthāti** atthagambhīrā cetanāsuttantādayo. **Lokuttarāti** lokuttaratthadīpakā asaṅkhatasaṃyuttādayo. **Suññatappaṭisaṃyuttāti** sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo. **Upasampajja viharissāmāti** paṭilabhivā viharissāma. **Evañhi vo, dhammadinna, sikkhitabbanti** evaṃ tumhehi candopamaapaṭipadaṃ rathavinītaapaṭipadaṃ moneyyapaṭipadaṃ mahā-ariyavaṃsapaṭipadaṃ pūrentehi sikkhitabbaṃ. Iti satthā imesaṃ upāsa-kānaṃ asayhabhāraṃ āropesi. Kasmā (3.0322)? Ete kira na attano bhūmiyaṃ ṭhatvā ovādaṃ yāciṃsu, avisesena pana sabbabhāraṃ ukkhipituṃ samatthā viya “ovadatu no, bhante, bhagavā”ti yāciṃsu. Tena tesāṃ satthā asayhabhāraṃ āro-pento evamāha. **Na kho netanti** na kho etaṃ. Nakāro panettha byañjanasandhima-ttamevāti veditabbo. **Tasmāti** yasmā idāni attano bhūmiyaṃ ṭhatvā ovādaṃ yācatha, tasmā.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. Catutthe **na kho panetanti** na kho amhehi etaṃ. **Sappañño upāsakoti** sotā-panno adhippeto. **Assāsanīyehi dhammehīti** assāsakarehi dhammehi. **Assāsatāya-smāti** assāsatu āyasmā. **Mārisoti** maraṇapaṭibaddho. **Maraṇadhammoti** maraṇasa-bhāvo. **Adhimocehīti** ṭhapehi. **Adhimocitanti** ṭhapitaṃ. **Evaṃ vimuttacittassāti** evaṃ arahattaphalavimuttiyā vimuttacittassa. **Yadidaṃ vimuttiyā vimuttanti** yaṃ idaṃ vimuttiṃ ārabha vimuttiyā nānākaraṇaṃ vattabbaṃ siyā, na taṃ vadāmi. Bhikkhusaṅghassa hi cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattesu ceva asīkkhandhakava-ttesu cāti āgamanīyaguṇesu pamāṇaṃ nāma natthi, paṭividdhe pana magge vā phale vā upāsakānañca bhikkhūnañca nānākaraṇaṃ natthi.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. Navame **paññāpaṭilābhāya saṃvattantīti** ettha satta sekkhā paññaṃ paṭi-labhanti nāma, khīṇāsavo paṭiladdhapañño nāmāti veditabbo. Parato **paññābuddhi-yāti**-ādīsupi eseva nayo. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Sappaññavaggo chaṭṭho.

7. Mahāpaññavaggo

1. Mahāpaññāsuttavaṇṇanā

1058. Sattame (3.0323) **mahāpaññatāya saṃvattantīti-ādīsu** “mahante atthe pariggaṇhātīti mahāpaññā”ti-ādinā paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 2.4) vuttanaye-neva sabbattha sabbapadesu attho veditabbo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṃyuttaṃ

1. Samādhivaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. Saccasaṃyuttassa (3.0324) paṭhame **samādhim, bhikkhaveti** te kira bhikkhū cittekaggatāya parihāyanti, atha nesam sathā- “evamete cittekaggataṃ labhitvā, kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā, visesaṃ pāpuṇissanti”ti imaṃ desanaṃ ārabhi. **Tasmātiha, bhikkhave, “idaṃ dukkhan”ti yogo karaṇīyoti** ettha yathābhūtā-divasena kāraṇacchedo veditabbo. Idañhi vuttaṃ hoti- bhikkhave, yasmā samāhito bhikkhu cattāri saccāni yathābhūtaṃ pajānāti, tasmā tumhehi ca samāhitehi catunnaṃ saccānaṃ yathābhūtaṃ pajānanatthāya “idaṃ dukkhan”ti yogo karaṇīyo. Tathā yasmā cattāri saccāni tathāgatasseva pātubhāvā pākaṭāni honti, yasmā ca tathāgatena suvibhattāni, yasmā ca tesu aparimāṇā vaṇṇā aparimāṇāni padabyañjanāni, yasmā ca tesam appaṭividdhattā vaṭṭaṃ vaḍḍhati, tesam paṭividdhakālato paṭṭhāya na vaḍḍhati, tasmā “evaṃ no vaṭṭaṃ na vaḍḍhissati”ti tumhehi “idaṃ dukkhan”ti yogo karaṇīyo.

2. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

1072. Dutiyam kāyavivekavikalānaṃ kāyavivekapaṭilābhatthāya vuttaṃ.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. Tatiye **abhisamayāyāti** abhisamayatthāya. **Samaṇabrāhmaṇāti** cettha sāsānāvacarā adhippetā. Tathā catutthapañcomesu, tena tena abhilāpena bujjhanakānaṃ pana ajjhāsāyenetāni vuttāni.

6. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

1076. Chaṭṭhe (3.0325) **abhisambuddhaṃ pakāsesunti** abhisambuddho ahanti evaṃ attānaṃ abhisambuddhaṃ pakāsayiṃsu. Imasmiñhi sutte sabbaññubuddhā ca samaṇagahaṇena gahitā.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Dasame **anekavihitanti** anekavidhaṃ. **Tiracchānakathanti** aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtaṃ kathaṃ. **Rājakathanti**-ādīsu rājānaṃ ārabha “mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃ mahānubhāvo”ti-ādinā nayena pavattakathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathā**dīsu. Tesu “asuko rājā abhirūpo dassaniyo”ti-ādinā nayena gehasitakathāva tiracchānakathā hoti. “Sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayaṃ gato”ti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhāna-bhāve tiṭṭhati. Coresupi “mūladevo evaṃ mahānubhāvo meghamālo evaṃ mahānubhāvo”ti tesam kammaṃ paṭicca “aho sūrā”ti gehasitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādīsu “asukena asuko evaṃ mārito evaṃ viddho”ti kāmāssādavaseneva kathā tiracchānakathā, “tepi nāma khayaṃ gatā”ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti. Apica annādīsu “evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā”ti kāmāssādavasena kathetuṃ na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā “pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ vilepanaṃ silavantānaṃ adamha, cetiye pūjaṃ akarimhā”ti kathetuṃ vaṭṭati.

Nātikathādīsupi “amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā”ti vā, “pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā”ti vā assādavasena vattuṃ na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā “tepi no ñātakā khayaṃ gatā”ti vā, “pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā”ti vā kathetabbā. **Gāmakathā**dīsupi suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā “asukagāmavāsino sūrā samatthā”ti vā evaṃ assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “saddhā pasannā”ti vā, “khayaṃ gatā”ti vā vattuṃ vaṭṭati. **Nigamanagarajanapadakathāsu** Pi eseva nayo.

Itthikathāpi (3.0326) vaṇṇasaṅṭhānādīni paṭicca assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, “saddhā pasannā khayaṃ gatā”ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathā**pi “nandimitto nāma yodho sūro ahosi”ti assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, “saddho pasanno ahosi, khayaṃ gato”ti evameva vaṭṭati. Surākathātipi pāṭho. Sāpi cesā surākathā “evarūpā nāma surā pītā ratijanani hoti”ti assādavaseneva na vaṭṭati, ādinavavasena pana “ummattakasamvattanikā”ti-ādinā nayena vaṭṭati. **Visikhākathā**pi “asukavisikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā”ti vā, “asukavisikhāya vāsino sūrā samatthā”ti vā assādavaseneva vattuṃ na vaṭṭati, “saddhā pasannā khayaṃ gatā”ti eccevaṃ vaṭṭati. **Kumbhaṭṭhānakathā**ti udakatitthakathā vuccati, kumbhadāsikathā vā. Sāpi “pāsādikā naccituṃ gāyituṃ chekā”ti assādavasena na vaṭṭati, “saddhā pasannā”-

ti-ādinā nayeneva vaṭṭati.

Pubbapetakathāti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vini-
cchayo. **Nānattakathā**ti purimapacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā
niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti “ayaṃ loko kena nimmito, asukena nāma
nimmito, kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā”ti evamādikā
lokāyatavitaṇḍasallāpakathā. **Samuddakkhāyikā** nāma “kasmā samuddo sāgaro,
sāgaradevena khanitattā sāgaro, khato meti hatthamuddāya niveditattā samuddo”-
ti evamādikā niratthakasamuddakkhāyikakathā. Iti bhavo iti abhavoti

yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**. Ettha ca bhavoti sassataṃ, abhavoti ucchedaṃ. Bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti kāmasukhaṃ, abhavoti attakilamatho. Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṃ bāttiṃsa tiracchānakathā nāma honti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamo vaggo.

2. Dhammacakkappavattanavaggo

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. Dutiya (3.0327) paṭhame **bārāṇasiyanti** evaṃnāmake nagare. **Isipatane migadāyeyi** isīnaṃ patanuppattanavasena evaṃladdhanāme migānaṃ abhayadānavasena dinnattā migadāyasaṅkhāte ārāme. Ettha hi uppānuppānā sabbaññu-isayo patanti, dhammacakkappavattanattaṃ nisīdantīti attho. Nanda-mūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā anotattadahe kata-mukhadhovanādikkicā ākāsenā āgantvā paccekabuddha-isayopettha otaraṇavasena patanti, uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, gandhamādanaṃ paṭigacchantāpi tatova uppatantīti iminā isīnaṃ patanuppattanavasena taṃ “isipatanan” ti vuccati.

Āmantesīti dīpaṅkarapādamūle katābhinihārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimabhava katābhinikkhamano anupubbena bodhimaṇḍaṃ patvā tattha aparājitapallaṅke nisīno mārabalaṃ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarivā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāmāvāsāne dasasahassilokadhātuṃ unnādentō sabbaññutaṃ patvā satta sattāhāni bodhimaṇḍe vītināmetvā mahābrahmunā āyācitadhammadesano buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā lokānuggahena bārāṇasiṃ gantvā pañcavaggiye saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattetukāmo āmantesi.

Dveme, bhikkhave, antāti dve ime, bhikkhave, koṭṭhāsā. Imassa pana padassa saha samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā avīciṃ upari bhavaggaṃ patvā dasasahassilokadhātuṃ pattharivā aṭṭhāsī. Tasmīyeva samaye aṭṭhārasakoṭi-saṅkhā brahmāno samāgacchiṃsu, pacchimidisāya sūriyo atthameti, pācīnadi-sāya āsāḷhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati. Tasmīṃ samaye bhagavā imaṃ dhammacakkappavattanasuttaṃ ārabhanto “dveme, bhikkhave, antā” ti-ādimāha.

Tattha (3.0328) **pabbajitenāti** gihisaṃyojanaṃ chinditvā pabbajjupagatena. **Na sevitabbāti** na vaḷaṅjetabbā. **Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogoti** yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa anuyogo. **Hīnoti** lāmako. **Gammoti** gāmaṃvāsīnaṃ santako. **Pothujjanikoti** andhabālanena āciṇṇo. **Anariyoti** na ariyo

na visuddho na uttamo na vā ariyānaṃ santako. **Anatthasaṃhitoti** na atthasaṃhito, hitasukhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogoti** attano kilamathassa anuyogo, attano dukkhakaraṇanti attho. **Dukkhoti** kaṅṭhakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho.

Paññācakkhuṃ karotīti **cakkhukaraṇī**. Dutiya-padaṃ tasseva vevacanaṃ. **Upasamāyā**ti kilesūpasamatthāya. **Abhiññāyā**ti catunnaṃ saccānaṃ abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti tesamēva sambujjhanatthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānasacchikiriyāya. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā tattha tattha vuttameva. Saccakathāpi sabbākāreneva visuddhimagge (visuddhi. 2.529) vitthāritā.

Tiparivaṭṭanti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tiparivaṭṭaṃ. Ettha hi “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudayaṃ”ti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtaṃ ñāṇaṃ **saccañāṇaṃ** nāma. Tesuyeva “pariññeyyaṃ pahātabban”ti evaṃ kattabbakiccajānanañāṇaṃ **kiccañāṇaṃ** nāma. “Pariññātaṃ pahīnan”ti evaṃ tassa tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṃ **katañāṇaṃ** nāma. **Dvādasākāraṇanti** tesamēva ekekaṃsamiṃ sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākāraṇaṃ vasena dvādasākāraṃ. **Ñāṇadassananti** etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākāraṇaṃ vasena uppannañāṇasaṅkhātānaṃ dassanaṃ. **Dhammacakkhanti** aññattha tayo maggā tiṇi ca phalāni dhammacakkhu nāma honti, idha paṭhamamaggova.

Dhammacakketi paṭivedhañāṇe ceva desanāñāṇe ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi catūsu saccesu uppannaṃ dvādasākāraṃ paṭivedhañāṇampi, isipatane nisinnassa dvādasākārāya saccadesanāya pavattitaṃ desanāñāṇampi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi hetamaṃ dasabalassa ure pavattañāṇameva. Imāya (3.032) desanāya pakāsentena bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ yāva aññāsikoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāti, tāva naṃ bhagavā pavatteti nāma, patiṭṭhite ca pavattitaṃ nāma. Taṃ sandhāya **pavattite ca pana bhagavatā dhammacakke bhummā devā saddamanussāvesunti**-ādi vuttaṃ.

Tattha **bhummā**ti bhūmaṭṭhakadevatā. **Saddamanussāvesunti** ekappahāreneva sādhu-kāraṃ datvā- “etaṃ bhagavatā”ti-ādīni vadantā anusāvayimṃsu. **Obhāsoti** sabbaññutaññāṇobhāso. So hi tadā devānaṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā virocittha. **Aññāsi vata, bho, koṇḍaññoti** imassapi udānassa udāhāranigghoso dasa-hassilokadhātuṃ pharitvā aṭṭhāsi.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Navame **aparimāṇā vaṇṇā**ti appamāṇāni akkharāni. **Byañjanā**ti tesamēva vevacanaṃ, vaṇṇānaṃ vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāma. **Saṅkāsanā**ti vibhattiyo. Ekamekaṃsamiṃhi sacce sabbākārena vitthāriyamāne vaṇṇādīnaṃ anto nāma natthi. Tasmā evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. Dasame sabhāvāvijahanaṭṭhena **tathaṃ**. Dukkhañhi dukkameva vuttaṃ. Sabhāvassa amoghatāya **avitathaṃ**. Na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti. Añña-bhāvānupagamena **anaññathaṃ**. Na hi dukkhaṃ samudayādibhāvaṃ upaga-cchati. **Samudayādīsupi** eseva nayoti.

Dhammacakkappavattanavaggo dutiyo.

3. Koṭigāmaṃavaggo

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. Tatiyassa paṭhame **ananubodhāti** ananubujjhanena. **Appaṭivedhāti** appa-ṭivijjhanena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. Dutiye (3.0330) **cetovimutti paññāvimuttī**ti phalasaṃpattiphalapa-ññānaṃ nāmaṃ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. Sattame **tasmā ariyasaccānīti** yasmā tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyānaṃ saccānīti vuccanti. Na hi vitathāni ariyā ariyasaccato paṭivijjhanti.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. Aṭṭhame **tathāgato ariyo, tasmā “ariyasaccānī”**ti yasmā ariyena tathāga-tena paṭividdhattā desitattā ca tāni ariyasantakāni honti, tasmā ariyassa saccattā ariyasaccānīti attho.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. Dasame **sahañcaniketi** sahañcaniyanagare. **Yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passatī**ti-ādi ekapaṭivedhavasena vuttaṃ, ima-smiñhi sutte ekapaṭivedhova kathito.

Koṭigāmaṃavaggo tatiyo.

4. Sīsapāvanavaggo

1. Sīsapāvanasuttavaṇṇanā

1101. Catutthassa paṭhame **yadidaṃ uparīti yāni imāni upari. Sīsapāvaneti sīsapārukkhe.**

2. Khadirapattasuttavaṇṇanā

1102. Dutiye **anabhisameccāti** ñāṇena anabhisamāgantvā, appaṭivijjhivāti attho.

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1103. Tatiye (3.0331) **asmā lokā paraṃ lokanti** imamhā manussalokā paraṃ nirayampi, tiracchānayanimpi, pettivisayampi, manussalokampi, devalokampi, gacchanti, punappunaṃ vaṭṭasmimyeva nibbattantīti attho.

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. Pañcame **evañcetam, bhikkhave, assāti,** bhikkhave, evaṃ ce etaṃ bhaveyya, nirantaraṃ sattisatehi haññamānassa dukkhadomanassehi sahevesa saccābhisamayo bhaveyya ceti attho.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. Navame **mukhaṃ oloketīti** ajjhāsayaṃ oloketi. Ajjhāsayo idha mukhanti adhippeto.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. Dasame **silāyūpoti** silāthambho. **Soḷasakukkukoti** soḷasahattho. Soḷasakukkūtipi pāṭho. **Heṭṭhā nemaṅgamāti** heṭṭhā āvāṭaṃ pavitṭhā. **Aṭṭha kukku uparine-massāti** aṭṭha hatthā āvāṭassa upari uggantvā ṭhitā bhaveyyuṃ. **Bhusāti** balavatī. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Sīsapāvanavaggo catuttho.

5. Papātavaggo

1. Lokacintāsutavaṇṇanā

1111. Pañcamassa paṭhame **sumāgadhāya pokkharāṇiyāti** evaṃnāmikāya pokkharāṇiyā. **Lokacintaṃ cintentoti**, “kena nu kho candimasūriyā katā, kena mahāpathavī, kena mahāsamuddo, kena sattā uppāditā, kena pabbatā, kena ambatālanāḷikerādayo”ti evarūpaṃ lokacintaṃ cinto nisīdi.

Vicetoti (3.0332) vigatacitto vikkhittacitto vā. **Bhūtaṃyeva addasāti** te kira asurā sambarimāyaṃ samparivattetvā yathā ne so puriso hatthi-assādīsu

āruhante ukkhipitvā, bhisamuḷālacchiddehi pavisante passati, evaṃ adhiṭṭhahiṃsu. Taṃ sandhāya satthā “bhūtaṃyeva addasā”ti āha. **Devānaṃyeva mohayamānā**Ti devānaṃ cittaṃ mohayantā. **Tasmāti** yasmā lokacintaṃ cinto ummattakopi hoti, tasmā.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-13. Dutiye **paṭibhānakūṭoti** eko mahanto pabbatasadiso mariyādapāsāṇo. Tatiye **aniṭṭharūpanti** aniṭṭhasabhāvaṃ.

4. Kūṭāgārasuttavaṇṇanā

1114. Catutthe **heṭṭhimaṃ gharaṃ akarivāti** thambhabhittipādussāpanādinā gharassa heṭṭhimabhāgaṃ akatvā.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. Pañcame **santhāgāreti** sippuggaṇhanasālāyaṃ. **Upāsanaṃ karonteti** kaṇḍakhipanasippaṃ karonte. **Asanaṃ atipātenteti** kaṇḍaṃ atikkamente. **Poṅkhānupoṅkhanti** ekaṃ kaṇḍaṃ khipitvā yathā assa sarassa poṅkhaṃ vijjhati, aparaṃ anupoṅkhaṃ nāma dutiyassa poṅkhaṃ, puna aparaṃ tassa poṅkhanti evaṃ atipātentente addasa. **Yatra hi nāmāti** ye nāma. **Durabhisambhavataranti** dukkarataraṃ. **Sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyāti** ekaṃ vālaṃ sattadhā bhinditvā, tassa ekaṃ bhedaṃ gahetvā, vātiṅgaṇamajjhe bandhitvā, aparaṃ bhedaṃ kaṇḍassa aggakoṭiyaṃ bandhitvā, usabhamatte ṭhito kaṇḍabaddhāya koṭiyā taṃ vātiṅgaṇabaddhakoṭiṃ paṭivijjheyāti attho. **Tasmāti** yasmā evaṃ duppaṭivijjhāni cattāri saccāni, tasmā.

7. Paṭhamachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1117. Sattame (3.0333) **aññamaññakhādikā**Ti aññamaññaṃ khādanaṃ. **Dubbalakhādikā**ti balavantehi macchādīhi dubbalānaṃ macchādīnaṃ khādanaṃ.

8. Dutiya-chiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. Aṭṭhame **mahāpathavīti** cakkavāḷagabbhantarā mahāpathavī. **Adhiccamidaṃ, bhanteti** idaṃ adhiccuppattikaṃ sace taṃ yugaṃ na pūti bhavēya, samudde udakaṃ na susseyya, so ca kacchapo na mareyya, api nāma yadicchāvasena siyāti attho.

Evaṃ adhiccamidaṃ, bhikkhaveti ettha mahāsīvatthero cattāri yugāni dasseti-puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena purisena pakkhittayugassa hi chiggaḷena tassa andhakacchapassa gīvāya pavesanaṃ viya manussapaṭilābho adhicca-

paṭilābhī. Dakkhiṇacakkavāḷamukhavatṭiyam ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugam patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanam viya tathāgatuppādo adhiccatarasambhavo. Pacchimacakkavāḷamukhavatṭiyam ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugadvayam patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanam viya tathāgatappaveditassa dhammavinayassa dīpanam adhiccatarasambhavam. Uttaracakkavāḷamukhavatṭiyam ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugattayam patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanam viya catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo veditabbo. Navamādīni abhisamayasaṃyutte vuttanayānevāti.

Papātavaggo pañcamo.

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. Abhisamayavaggo nidānavagge abhisamayasaṃyutte vitthāritova.

7. Paṭhama-āmakadhañṇapeyyālavaggo

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Āmakadhañṇapeyyāle (3.0334) **ariyena paññācakkhunāti** vipassanam ādim katvā lokiyalokuttarena ñāṇacakkhunā.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭiviratāti** ettha **surā** nāma piṭṭhasurā, odanasurā, pūvasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti pañcavidhā. **Merayam** Nāma pupphāsavo, phalāsavoti, evam vutto yo koci āsavo. **Majjanti** tadeva ubhayam, yam vā panañṇampi surāsavavinimuttam madaniyam. Yāya cetanāya tam pivanti, sā pamādassa kāraṇattā **pamādaṭṭhānam** nāma, tato paṭiviratāti attho.

6-7. Matteyyasuttādivaṇṇanā

1136-37. **Matteyyāti** mātuhitā, mātari sammāpaṭipannāti attho. **Petteyyā**dīsu pitu-hitā petteyyā.

8-9. Sāmaññasuttādivaṇṇanā

1138-39. Samaṇānam hitā **sāmaññā**. Brāhmaṇānam hitā **brahmaññā**. Tesu

tesu sammā paṭipannānaṃyevetaṃ adhivacanaṃ.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. Kule jeṭṭhāpacāyinoṭi kule jeṭṭhānaṃ apacāyino, nīcavuttinoṭi attho.

8. Dutiya-āmakadhañṇapeyyālavaggo

8. Bijagāmasuttavaṇṇanā

1148. Bijagāmabhūtagāmasamārambhāti (3.0335) mūlabijaṃ, khandhabijaṃ, phaḷubijaṃ, aggabijaṃ, bijabijanti pañcavidhassa bijagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanapacanādi-bhāvena vikopanā paṭiviratāti attho.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. Vikālabhojanāti kālātikkantabhojanā, majjhanhikātikkamato paṭṭhāya yāvakālikaparibhogāti attho.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. Mālādīsu mālāTi yaṃ kiñci pupphaṃ. Gandhanti yaṃ kiñci gandhajātaṃ. Vilepananti chavirāgakaraṇaṃ. Tattha piḷandhantā dhārenti nāma, ūnaṭṭhānaṃ pūrentā maṇḍenti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiantā vibhū-senti nāma. Ṭhānaṃ vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussilyacetanāya tāni mālā-dhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratāti attho.

9. Tatiya-āmakadhañṇapeyyālavaggo

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇibhūtaṃ dassananti visūkada-ssanaṃ. Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccādivasenāpi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti naccagītavāditavisūkadassanā. Naccādīni hi attanā payojetuṃ vā parehi payojāpetuṃ vā payuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ, na bhikkhunīnaṃ vaṭṭanti.

2. Uccāsyanasuttavaṇṇanā

1152. Uccāsayanam (3.0336) vuccati pamāṇātikantaṃ. **Mahāsayanam** akappiyattharaṇaṃ, tato paṭiviratāti attho.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. Jātarūpanti suvaṇṇaṃ. **Rajatanti** kahāpaṇo- lohamāsako, jatumāsako, dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti, tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭiviratā. Neva naṃ uggaṇhanti na uggaṇhāpenti, na upanikkhittaṃ sādiantīti attho.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. Āmakadhañṇapaṭiggahaṇāti sāli-vīhi-yava-godhuma-kaṅgu-varaka-kudrū-sakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhañṇassa paṭiggahaṇā. Na kevalaṅca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva.

5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā

1155. Āmakamaṃsapaṭiggahaṇāti ettha aññatra uddissa anuññātā āmakamaṃsamacchānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasanaṃ.

6. Kumārikasuttavaṇṇanā

1156. Itthikumārikapaṭiggahaṇāti ettha itthīti purisantaragatā, itarā **kumārikā** nāma. Tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva.

7. Dāsidāsasuttavaṇṇanā

1157. Dāsidāsapāṭiggahaṇāti ettha dāsidāsavaseneva tesam paṭiggahaṇaṃ na vaṭṭati, “kappiyakāraṃ dammi, āramikaṃ dammi” ti evaṃ vutte pana vaṭṭati.

10. Catuttha-āmakadhañṇapeyyālavaggo

1. Khetvatthusuttavaṇṇanā

1161. Ajeḷakādīsu (3.0337) **khetvatthu**pariyosānesu kappiyākappiyanayo vina-yavasena upaparikkhitabbo. Tattha khettaṃ nāma yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. Vatthu nāma yasmiṃ aparāṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayaṃ ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khetvatthusīsenā cettha vāpitaḷākādīnīpi saṅgahitāneva.

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. Kayavikkayāti kayā ca vikkayā ca. **Dūteyyaṃ** vuccati dūtakammaṃ, gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsaṇaṃ vā gahetvā tattha tattha gamaṇaṃ. **Pahiṇagamaṇaṃ** vuccati gharā gharaṃ pesitassa khuddakagamaṇaṃ. **Anuyogo** nāma tadubhaya-karaṇaṃ. Tasmā dūteyyapahiṇagamaṇānuyogāti evamettha attho veditabbo.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. Tulākūṭādīsu **kūṭanti** vañcanaṃ. Tattha **tulākūṭaṃ** tāva rūpakūṭaṃ, aṅga-kūṭaṃ, gahaṇakūṭaṃ, paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṃ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṃ** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ

pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭaṃ**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti. Tato janapadaṃ gantvā, kiñciveva aḍḍhakulaṃ pavisitvā, “suvaṇṇabhājanāni kiṇathā”ti vatvā, agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti, tato tehi “kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo”ti (3.0338) vutte “vīmaṃsitvā gaṇhathā”ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Mānakūṭaṃ hadayabheda-sikhābheda-rajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminana-kāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena “saṇikaṃ āsiñcā”ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminana-kāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhāṃ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena sikhāṃ bhindanto deti. **Rajjubhedo** khattavatthuminana-kāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantaṃ mahantaṃ katvā minanti.

5. Ukkoṭanasuttavaṇṇanā

1165. Ukkoṭanādīsu **ukkoṭananti** sāmike assāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañca-**nanti tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃvatthu- eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto “kiṃ, bho, migo agghati, kiṃ migapotako”ti?, Āha. “Migo dve kahāpaṇe, migapotako ekan”ti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā, migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto “na me, bho, migapotakena attho, migamaṃ me dehi”ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. Nanu, bho, mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinnoti. Āma dinnoti. Imampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo, ayañca kahāpaṇagghana-ko migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So “kāraṇaṃ vadati”ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migamaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti amaṇiṃ maṇinti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogoti** kuṭīla-yogo. Etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā ukkoṭanasāciyogā vañca-nasāciyogā nikatisāciyogāti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññassa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti. Taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-71. ChedanāDīsu (3.0339) **chedananti** hatthacchedanādi. **Vadho**Ti maraṇaṃ. **Bandhoti** rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmosoti** himaviparā-moso, gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggapaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ himaviparāmoso. Yaṃ gumbādipa-ṭicchannā musanti, ayaṃ gumbaviparāmoso.

Ālopo vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāroti** sāhasakiriya, gehaṃ pavisitvā, manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā, icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ.

Evametasmā chedanavadhabandhanaviparāmosa-ālopasahasākārā paṭiviratā.
Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Āmakadhaññapeyyālavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sārathappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā (3.0340) hi-

“Bahukārassa yatīnaṃ vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ,

Saṃyuttavarānikāyassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ.

“Saddhammassa ciratṭhitimāsisamānena yā mayā;
nipuṇā aṭṭhakathā āradhā **sārathappakāsini** nāma.

“Sā hi mahā-aṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā;
aṭṭhasattatimattāya pāḷiyā bhāṇavārehi.

“Ekūnasatṭhimatto visuddhimaggopi bhāṇavārehi;
atthappakāsanatthāya āgamānaṃ kato yasmā.

“Tasmā tena sahāyaṃ aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya;
thokena aparipūraṃ sattatiṃsasataṃ hoti.

“Sattatiṃsādhikasata-parimāṇaṃ bhāṇavārato evaṃ;
samayaṃ pakāsayaṃtiṃ mahāvihārādhivāsīnaṃ.

“Mūlaṭṭhakathāya sāramādāya mayā imaṃ karontena;
yaṃ puññaṃ upacitaṃ tena hotu sabbo sukhī loko.

“Etissā karaṇatthaṃ therena **bhadantajotipālena**;
sucisīlena subhāsītassa pakāsayaṃtaññaṇena.

“Sāsanavibhūtikāmena yācamānena maṃ subhaguṇena;
yaṃ samadhigataṃ puññaṃ tenāpi jano sukhī bhavatū” ti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena silācārajjavamaddavādigu-
ṇasamudayasamuditena sakasamayasaṃyuttanikāyāntaragahanajjhogāhaṇasamatthena
paññāveyyattiyasamānāgatena tipīṭakapariyattippabhede sātṭhakathe satthusā-
sane appaṭihataññaṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasu-
khaviniggatamadhurodāravacanālāvaṇṇayuttana yuttamuttavādinā vādivarena
mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇappaṭima-
ṇḍite uttarimanussadhamme (3.0341) suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadī-
pānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālānkārabhūtena vipulavisuddhabu-
ddhinā **buddhaghosoti** garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ **sāratha-**

ppakāsinī nāma saṃyuttanikāyaṭṭhakathā.

“Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ;
dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlavisuddhiyā.

“Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesino” ti.

Sāratthappakāsinī nāma

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.